

Jog

történeti szemle

2009
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Adalékok a civil szektor
felszámolásához
Magyarországon
(1945–1950)

A választójog és a választási
rendszerek Magyarországon
(1848–1939)

Kárpátalja, mint
Csehország része
a két világháború között

A müncheni egyezmény
érvénytelensége

A városi szabályrendeletekben
megjelenő gazdaság-igazgatási
normák a 17–18. században

Szegénység az 1911. évi
magyar Polgári Perrendtartás
szabályozásában

Bánk József érsek-püspök
kánonjogi munkássága

Grosschmid Béni

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMANICZKY Endre: Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950)	1
PÖLÖSKEI Ferenc: A választójog és a választási rendszerek Magyarországon 1848–1939 között	16
SHELLE, Karel: Kárpátalja, mint Csehország része a két világháború között	28
TAUCHEN, Jaromír: A müncheni egyezmény érvénytelensége	36
VÖLGYESI Levente: A városi szabályrendeletekben megjelenő gazdaság-igazgatási normák a 17–18. században	40

MŰHELY

KIRÁLY Lilla: Szegényjog az 1911. évi magyar Polgári Perrendtartás szabályozásában	53
--	----

ARCKÉPCSARNOK

SZUROMI Szabolcs Anzelm O.Praem.: Bánk József érsek-püspök kánonjogászai munkássága	58
---	----

KÖNYVEKRŐL

Tekintélyes bíróból hogy lesz vidéki végrehajtó közeg? (Béli Gábor: A nemesek négy bírója) – MEZEY Barna	61
Rákóczi és a sárospataki országgyűlés emlékezete – Tanulmánykötet a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára – KISS Bernadett	63
Katona Mór és Grosschmid Béni könyvei elé – BALOGH Judit	65

SZEMLE

Trianonról 90 év után. Gondolatok Gecsényi Lajos, Máthé Gábor és munkatársaik által „Sub clausula” címen 2008-ban Budapesten közzétett kötetéről – SZALMA József	76
Ezer éves a Gyulafehérvári Egyházmegye. Tudományos konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen – FREY Dóra	80
Varietas profectio, communis professio. Összefoglaló a Magyarországi és Határon túli Magyar Római Jogászok V. Országos Találkozójáról – DELI Gergely	81
Hermann Róbert doktori értekezésének nyilvános vitája a Magyar Tudományos Akadémián – SZAKÁCS Bence	82

HÍREK

E számunk szerzői	88
-------------------------	----

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Grosschmid Béni (Zsögöd Benő)

(Máramarosziget, 1852. november 6. – Visegrád, 1938. szeptember 7.): jogász. A nagyváradai jogakadémia (1882–1885), a kolozsvári (1885-től), majd a budapesti tudományegyetem tanára (1890–1928). Nagyrészt az ő munkája az 1894. évi polgári házassági törvény. Egyetemi hallgató korában vette fel a család nemesi előnevéből származó Zsögöd nevet, de 1904-től ismét a Grosschmid nevet használta. Az MTA levelező tagjává választotta (1901). Főbb művei: A házassági törvény. I–II. (Bp., 1898–1901); Magánjogi tanulmányok. I–II. (Bp., 1901); Magánjogi előadások. Jogszabálytan. I–II. (Bp., 1905); Fejezetek kötelmi jogunk köréből. I–II. (Bp., 1932–1933).

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felöl kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Öt év, négy név, három módszer – s mindennek végén majd' tíz és félezer felosztatott egyesület! Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy milyen jogi háttér mellett kik, hogyan és mennyi idő alatt vezényelték le a II. világháborút átvészelt civil szervezetek (nagyobbrészt egyesületek) felosztatását, illetve milyen intézkedések történtek egy új, „baráti civil szektor” létrehozása felé. Útmutatónk a kutatás során a magyar állam hivatalos lapja: a Magyar Közlöny volt, ahol a miniszteri határozatokat, s az ezek jogi háttérét jelentő jogszabályokat közzétették.

* * *

Nyugat-Európa nálunk szerencsésebb régióiban a velünk élő történelem kézzel fogható valóság. Dolgokban: templomokban és lakóépületekben, fogalmakban: messzire visszanyúló hagyományokban és – bizonyos tekintetben – személyekben is, hiszen egyes. elsősorban vagyon-, de egyes esetekben személyösszességek, mint jogi személyek ma már több száz éves múltira tekinthetnek vissza.

A magyar civil szektor folytonossága ezzel szemben többször is megszakadt.¹ Első cezúráként a török hódoltság jelentkezett,² majd pedig a 20. század elején az ország feldarabolása.³ Aztán jött még egy világháború, s utána a diktatúra, ami a csonka országterületen esetleg még megmaradt szervezeteket is elsöpörte.

Több, igen erőteljes, az államszervezetet és a társadalom szövetét megbontó lökeshullám eredményeként állunk most itt, majd' két évtizeddel a rendszerváltás után, mozaikokból rakosgatva össze a körvonalait mindannak az állam és társadalom közti területnek, amelyet manapság non-profit vagy civil szektornak nevezünk.

Jelenlegi adataink, kutatásaink még csak a főbb irányokat próbálják kitapogatni. Más-más nyelvet beszélünk, mások a fogalmaink, és más-más adatok alapján vonunk le eltérő következtetéseket – aszerint, hogy mely tudományterületen dolgozunk. Ráadásul e kutatások és eredmények nagyrészt elméletiek, átfogó gyakorlati, nem papírokon, hanem a valóságon nyugvó adatok és kezdeményezések egyelőre ritkaságszámba mennek.

A következő oldalakon a régi hazai civil szektor hatyúdálát próbáljuk rekonstruálni a történész szemével, bízva abban, hogy kísérletünk ráirányítja a figyelmet az önszerveződés-történet jogi és történeti szempontú, forrásokon alapuló feldolgozására, egyúttal pedig alapjául szolgálhat a jelenlegi terveknek, intézkedéseknek.

1. A civil szervezetek

1.1. A fogalmakról

A bevezetésben több fogalom is feltűnt már a civil szervezetek megjelölésére. A Magyar Népköztársaság 1949-es létrejöttéig e téren töretlen magán- és közjogi fejlődés és terminológia az elkövetkező pár évtizedben

TANULMÁNYOK

Domaniczky Endre

Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950)

Oborni Teréznek,
Béli Gábornak,
Kajtár Istvánnak

teljesen összekuszálódott, s a fogalmak dzsungelében a rendszerváltás sem hozott egyszerűsödést. A globalizáció térhódításával a non-profit és for-profit felosztás divathulláma jelentkezett, s így most együtt él az egyesület, alapítvány, jogi személy, társadalmi szervezet, non-profit, civil szervezet, formátlan civil szervezet, civil közösség, klub és baráti kör fogalomhalmaz, amelynek egyes elemeit más-más szakterület használja előszeretettel – ezzel is hozzájárulva a zavar állandósulásához.

A helyhiány miatt a részletezést elhagyva jelen sorok írója az *egyesület–alapítvány–civil közösség* hármas felosztása, s ezek együttesére a *civil szervezetek* gyűjtőfogalom használata mellett tör lándzsát – legalábbis jogi területen, jelen időben.⁴ Önszerveződés-történeti szempontból e munkában szintén e fogalmakkal dolgozunk, bár kicsit más, a források által használt értelemben.

A vizsgált időszakban ugyanis nem csak egyesületek, de azokkal rokon, más szervezetek, így temetkezési biztosító egyesületek, ipartestületek, ipartársulatok, szövetségek is felosztatásra kerültek. Mai szemmel visszanezve például külön lehetne szedni a sportegyesületeket (így a Magyarországon külön hagyománnyal bíró lövészegyesületeket) is, akkoriban azonban ez a kategória még nem specializálódott oly mértékben, mint napjainkban. A felosztatás tehát nem csupán az egyesületeket érintette, ezért – a kategóriák összemosásának elkerülése végett – összefoglalóan, átfogóan civil szervezetekről beszélünk majd, s ahol szükségesnek látszik, az egyes kategóriákat külön is megnevezjük.

1. 2. A civil szervezetek csoportosítása

Tanulmányunk több táblázatot is tartalmaz, amelyekben a civil szervezetek az őket érintő intézkedések szerinti csoportosításban találhatók. Forrásunk, a *Magyar Közlöny* (a továbbiakban: MK) elsősorban az

ilyen, a közigazgatás oldaláról történő csoportosításra ad lehetőséget; legalábbis ezen adatok értékelése csak így módon hozhat pontos vagy megközelítően pontos eredményt. A civil szervezetek oldaláról történő vizsgálat ennél jóval szélesebb körben, szerteágazó levéltári kutatások alapján lehetséges, egyenként összevetve a MK adattartalmát a helyhatóságok, illetve az egyes szervezetek irataival.

Meg kell jegyezni azonban, hogy a közigazgatási intézkedések is tovább bonthatók – mindenekelőtt forrásértékük szerint. A közlönybeli adatokból a legteljesebb képet a feloszlató határozatok tekintetében kaphatjuk. Ez az anyag, egyes nyomdahibákat és esetleges adminisztrációs félreértéseket⁵ leszámítva, jól kezelhető. Ugyanez azonban nem mondható el a láttamozások és elsősorban az önkormányzat felfüggesztését elrendelő határozatok esetében. Láttamozás alatt jelen esetben azt értjük, ha a kormány erre feljogosított tagja a szervezet alapszabályát vagy annak módosítását jóváhagyja. Hatályos jogunk szerint e feladat bírósági hatáskör, akkoriban azonban a szervezetalapításról közigazgatási döntés született. Láttamozásnak számított tehát az új szervezet alakítása és a már létező szervezet alapszabályának módosítása is, e különbség azonban nem mindig tükröződik a forrásokban. Sokszor csupán egy civil szervezet egymás után többszöri felbukkanása utal arra, hogy itt módosításokról van csupán szó. Éppen ezért óvakodtunk egzakt darabszám meghatározásától, helyette inkább egy viszonyítási alapként használható érték meghatározására törekedtünk. Az viszont elmondható, hogy a láttamozások döntő többsége új szervezetet takar. Erre tekintettel az összesítésben szereplő szám mintegy 90%-ával, mint új szervezet láttamozásával számolunk, a módosításokat pedig 10% körülinek tartjuk.

A leggyakrabban 1948–1949-ben alkalmazott, az önkormányzat felfüggesztését elrendelő miniszteri határozatok összesítése nem kevésbé problémás. Önkormányzat alatt itt az egyesületi autonómia értendő, amelyet egy tollvonással megszüntettek, teljhatalmú miniszteri biztost rendelve ki mondjuk a szervezet barátivá alakítására vagy a feloszlás előkészítésére. Az előbbi eset sikerét tükrözték valószínűleg az önkormányzat visszaállítását, miniszteri biztos felmentését elrendelő határozatok. Utóbbi esetben, vagyis ha a biztos nem járt sikerrel, külön felmentő határozat nélkül jött a feloszlás.⁶

A csoportosítás és összegek meghatározásának kérdését tehát érdemes óvatosan kezelni. Éppen ezért – a források maximális kihasználása mellett – is pontos adatok megadására csak egy szűk körben vállalkozhatunk, más helyen inkább folyamatok, arányok ábrázolását tartjuk fontosabbnak.

1.3. Az érintett civil szervezetek száma és megoszlása

Az első feloszlató határozatok a MK 1945. évi 98., 1945. augusztus 9-én megjelent számában találhatók. Ezzel vette kezdetét egy, mintegy öt éves folyamat,

amelynek során alkalmanként akár 300–400 civil szervezet egyidejű feloszlására is sor került.⁷ A záró időpont 1950. január 21., a MK 1950. évi 13. száma, ezt követően több, a civil szektorral kapcsolatos egyedi intézkedés már nem jelent meg a Közlönyben.⁸ Ez persze nem feltétlenül jelenti a folyamat végét, de jelen esetben célunk csupán e forráscsoport feldolgozása volt.

Egyesületek feloszlása 1945. január 1. – 1950. december 31.	
Év	Feloszlott szervezetek száma
1945	216
1946	3528
1947	2782
1948	1674
1949	2085
1950	158
Összesen:	10 443

1. táblázat (forrás: MK 1945–1950)

Az említett időszakban összesen 10 443 szervezet feloszlását tették közzé, e határozatok három kivételével⁹ mind belügyminiszteri hatáskörben történtek. Az évek szerinti megoszlást szemlélteti 1. sz. táblázatunk.

E szám önmagában is jelentős, de vessük össze egy másik magyar adattal,¹⁰ mégpedig az 1937-es adatsorral, amely szerint az egész ország területén 16 747 szervezet működött.¹¹ Ez az utolsó, a háborús időszakot, a terület-visszacsatolásokat és háborús készülődést, s ennek nyomában járó, egyesülési szabadságot korlátozó jogalkotást¹² megelőzően készült felmérés. A háború idején, illetve közvetlenül a háborút követően pedig, úgy véljük, hogy az adatszolgáltatás magától értetődően viszonylagos, s mire az államszervezet már megszilárdult volna, megindult a civil szektor szervezett felszámolása. Ennek következtében pontos adatokat a vizsgált időszakból sem várhatunk.

Mindezekre tekintettel kiindulópontnak az 1937-es számokat tekintjük, végösszegnek pedig a MK-beli közlemények nyomán 1950. január végére előállt számot. A kettő különbsége 6304 darab, ennek – véleményünk szerint legalább – a fele akár háborús veszteségnek is tekinthető. A népmozgásokra, az ország területén folyó, hosszan tartó súlyos harcokra gondolva ez a nagyjából háromezer szervezet elfogadható számnak tűnik, de persze lehet, hogy ennél többről (vagy kevesebbről) van szó. Mindenesetre akár hat-, akár háromezer vagy ennél kevesebb civil szervezettel számolunk, a tíz és félezres szám ismeretében azt mondhatjuk, hogy a MK-ben közzétett határozatok vagy a civil szektor egészét vagy annak túlnyomó részét érintették, kutatásunk tehát valószínűleg teljes képet ad a civil szektor korabeli történetéről.

Felmerül viszont a kérdés, hogy mit takar az 1937-es alapadat és mit az 1950-es végeredmény? Milyen típusú, tevékenységi körű szervezetek szerepelnek a két számsorban? Ránézésre fontos kérdésről van szó, s itt

visszaautalnánk a fentebb mondottakra: a civil szervezetek összetételének vizsgálata a levéltárak, elsősorban a megyei levéltárak iratanyaga alapján hozhat megközelítőleg pontos eredményt.¹³

Jelen tanulmány szempontjából viszont a tevékenységi kör vagy esetleg forma szerinti csoportosítás elhagyása elhanyagolható eltéréseket jelent. Egy példával illusztrálva a problémát: az ipartestületek – amelyeket az 1878-as felmérés külön tüntet fel, az 1910-es mással egybeszámol, az 1937-es pedig valószínűleg az érdekvédelmi szervezetek csoportjában szerepeltet – felszámolása a vizsgált időszakban az egyesületekkel párhuzamosan zajlott, 1949. szeptember és december között tömegével oszlatták fel őket. A négy hónap alatt azonban mindösszesen mintegy 300-at, egyet-egyet azonban elszórva már korábban is. Ez a szám a tízezres végeredményhez képest viszont elenyésző.

Még egy, a számítást is befolyásoló kérdésről kell szólnunk, ez pedig a civil szervezetek helyi csoportjainak kezelése. A MK oldalain e téren egységes gyakorlat nem mutatható ki, annak ellenére sem, hogy a problémát észlve a belügyminiszter külön rendeletben kísérelte meg egységes álláspont kialakítását (lásd lentebb: 289.000/1946. BM rendelet). Ennek ellenére mind a rendelet megalkotása előtt, mind azt követően – már csak a biztonság kedvéért is – a központi szervezet mellett egyenként megszüntették azok helyi csoportjait is, általában tételesen felsorolva, ritkábban összefoglalóan („...és helyi csoportjai”), utalva azok egészére. Ez a szám kismértékben ugyan, de szintén befolyásolhatja a feloszlató határozatok végső számát, ám a MK alapján ezen adatok további tisztítása már nem lehetséges.

Végül pedig nézzük meg, hogy a MK alapján, a feloszlató határozatok tekintetében, tevékenységi körök szerint milyen jelentősebb csoportok határolhatók el az anyagban:

a) ún. *társas egyletek* (olvasóköri és -egyletek, dalárdák, polgári körök, kaszinók, ifjúsági önképző körök, asztaltársaságok); ide tartozott a még 1945 őszén feloszlított Nemzeti Kaszinó vagy a Jászárokszállási Úri Casinó, illetve a Lébényi Dalos Egyesület;¹⁴

b) *jóteköny egyletek*: mint például az ország egyik legpatinásabb, a modern kor viharait mindaddig túlélő szervezet, az 1817-ben alakult Budai Jóteköny Nőegyesület;¹⁵

c) *segélyegyletek*: ezen belül temetkezési biztosító egyesületek és önkéntes segélyegyletek;

d) *önkéntes tűzoltó egyesületek*: ezek megalakítását annak idején még belügyminiszteri körlevél is sürgette; 1878-ban 246 darabot számoltak össze, 1945–1950 között 705-öt oszlattak fel, például: Pestszentlőrinci Önkéntes Tűzoltó Egyesület;¹⁶

e) *tudományos egyesületek*;

f) *kulturális, művészeti egyesületek*;

g) *ipartársulatok, kereskedelmi és gazdasági egyesületek*; ez utóbbiak közé tartozott például a szebb napokat is megélt OMGE;¹⁷

h) *sportegyesületek* (ide értve a sportrepülő egyesületeket is): ilyenek például a Magyar Turista Egyesület,

a Pécsi Honvéd Tiszti Sport és Vívó Egyesület, a Soproni Korcsolyázó Egylet;¹⁸

i) *lövészegyletek*: önálló típusba sorolását a sportlövészet magyarországi hagyományai indokolják;¹⁹ néhány példa: Márianosztrai Polgári Lövészegyesület, Gyálpusztai Polgári Lövész Egylet;²⁰

j) *egészségügyi egyesületek*: úgymint a Vöröskereszt helyi szervezetei, Fehérkereszt, Zöldkereszt szervezetei, kórházfenntartó egyesületek (néhány konkrét példával: Fehérkereszt Országos Lelchenház Egyesület, Tuberkolózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület, Újpesti Kórház Egyesület);²¹

k) *vallási szervezetek* (KALOT, KALÁSZ, egyházi karitatív és egyéb egyesületek (pl.: chevra kadisák, izraelita nőegyletek);²²

l) *nemzetiségi egyesületek*: ilyen a legelső között, rendeletileg is feloszlított Magyarországi Németek Szövetsége és helyi csoportjai, amelyeket előbb tájegységenként, majd megyénként csoportosan oszlattak fel;

m) *szakmai egyesületek*: ebbe a tág kategóriába tartoznak többek között a méhészek különböző egyesületei, mint például a Jászkarajenői Méhészkör vagy a Szolnoki Vasutas Méhészegyesület, de itt található a jogász vagy orvosegyesületek és a jegyzők egyesületei is;²³

n) *vadászegyesületek és vadásztársaságok*.²⁴

Itt érdemes kitérni a láttamozással érintett civil szervezetek összetételére is. A főbb csoportok itt a következők: a) sportegyesületek; b) vadásztársaságok; c) tudományos egyesületek; d) segélyegyletek; e) közéleti szervezetek;²⁵ f) társas egyletek (szabadidős egyesületek; énekkarok, dalkörök, paraszt- és munkás kaszinók); g) szakmai egyesületek; h) kereskedelmi és gazdasági egyesületek, szövetségek, szervezetek.²⁶

2. A civil szektor feloszlításának jogszabályi háttere

A magyar önszerveződés-történet fehér foltja, hogy milyen jogszabályok alapján ment pontosan végbe a civil szervezetek tömeges feloszlítása. Közkeletű vélekedés, hogy egy generális jogszabállyal intézték el a kérdést.

A valóság ezzel szemben az, hogy fokozatosan tudta csak magához vonni a kommunisták által irányított belügy az összes, civil szervezetekkel kapcsolatos jogosítványt. Emellett viszont azt is meg kell jegyezni, hogy kezdetben – Erdei Ferenc és Nagy Imre minisztersége alatt – volt egy törekvés az önmérsékletre, legalábbis a feloszlítások darabszáma és összetétele alapján még el is hihet, hogy minderre a háború alatt kompromittálódott civil szervezetek kiszűrése érdekében volt szükség. Az ekkor született, témába vágó jogszabályok, így például a gyülekezési jogról szóló ME rendelet vagy éppen a civil szervezetek háború idején kifejtett tevékenységéről igazoló jelentés készítését előíró BM rendelet – az 1946:1. törvényben,

valamint az 1946:10. törvényben foglaltakról nem is beszélve²⁷ – szintén az újrakezdés hangulatát sugallják. Másik oldalról viszont – ami a MK alapján sem meg nem állapítható, sem meg nem cáfolható – az önmérséklet látszatát kelthette az egyelőre e területen korlátozott belügyminiszteri hatáskör. Végül azt is érdemes mérlegelni, hogy a tömeges és szervezett feloszlások háttérben álló adatgyűjtések mekkora és meddig tartó szervezést igényeltek.

2.1. A feloszlathoz kapcsolódó jogszabályok

Most pedig tekintsük át a korszak fontosabb, a civil szektor felszámolása során alkalmazott jogszabályait és azok tartalmát. Elöljáróban azonban nézzünk meg pár fejezetet a hazai civil szervezetek jogtörténetéből – dióhéjban.

A dualizmus korában kialakult gyakorlat szerint az egyesületek megalakulásának, megszűnésének feltételeit miniszteri rendeletek szabályozták, a felügyeleti jog a minisztérium [értsd: a kormány] kezében volt. Az egyesülési jog – bár egyre több párt- és kormányprogramban megjelent – törvényi szinten a korszakban nem nyert szabályozást – írott alkotmányról pedig a Tanácsköztársaságig²⁸ nem beszélhetünk. Az I. világháborúra készülve egyre szigorúbb korlátozásokat 1918-ban és 1919-ben modern, liberális szabályozás váltotta fel. Ezeket Horthy Miklós hatalomra jutásával azonnal eltörölték, visszaállítva a korábbi szabályozást és fenntartva a háborús korlátozások egy részét. A rendszer stabilizálódásával ezeken enyhítettek, de az újabb háború közeledtével, 1938-tól ismét szorítások következtek. E jogszabályok egy része a háború után is hatályban maradt, hogy majd újabb, pársoros rendeletekkel kiegészülve paradox módon a kommunisták eszköze legyen a civil szektor felszámolásánál. Képletesen szólva: a kommunista belügyminiszterek az 1930-as évek eszközeivel végezték el a piszkos munka egy részét.

– Az ipartestületekről és az ipartestületek országos központjáról szóló 1932:8. tc.:²⁹ a törvényt és annak is csak a 36. §-át használták – a 7330/1946 ME rendelettel együtt –, és csupán 1949 őszén és decemberében, az ipartestületek feloszlásánál. A ME rendelet alkalmazására azért volt szükség, mert a tc. eredetileg a kereskedelmi miniszter hatáskörébe utalta az ipartestületek feloszlását. A táblázatok készítésénél azonban külön kategóriát nem hoztunk ez alapján létre, ugyanis a vizsgált időszakban folyamatosan oszlatták fel – különböző jogszabályok alapján, a többi szervezettel együtt – az ipartestületeket is.

– Az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938:17. tc.:³⁰ a törvény kimondja, hogy egyesület vagy „bármily más megjelölésű szervezet” csak a belügyminiszter, illetve az illetékes más miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben gyakorolt láttamozását követően működhet (vagyis az egyesületnek írott alapszabállyal kell rendelkeznie, és ezt a belügyminiszternek mindenképpen látnia kell) (1. §). A

törvény megadja az alapszabály és tilos egyesület fogalmát (1. § [3] bekezdés, 2. §). A tilos egyesületeket a belügyminiszter, illetve az illetékes más miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben „*haladéktalanul feloszlattja és vagyonát közjóléti célokra fordítja*” (3. §). A törvény kihágási (ma: szabálysértési) tényállásokat rögzít (4–9. §§).

– Az egyesületek működésének fokozottabb felügyeletéről és ellenőrzéséről szóló 181.000/1937. BM körrendelet:³¹ elsősorban eljárási kérdésekkel foglalkozik.³² A belügyminiszteri láttamozást igénylő egyesületi iratokat (alapszabályok, egyes közgyűlési határozatok) a közgyűlést követő naptól számított 30 napon belül a miniszternek fel kell küldeni (1. pont). A láttamozási kérelemhez mellékelni kell az alapító tagok és a vezetőség névjegyzékét 4 példányban (foglalkozás, lakcím, születési hely és idő, vallás, szülők neve), illetve meg kell adni az egyesület állandó vagy ideiglenes címét (2. pont). A rendelet szabályozza az adatváltozások bejelentési határidejét, a különböző esetekben benyújtandó kérelmek számát (3–4. pont). A 6. pont egy igen tág körben mérlegelhető fogalmat használ: „*Ha az egyesület működését elfogadható indokból ideiglenesen szüneteltetni kívánja [...], a szüneteltetés engedélyezését a belügyminiszteről kérnie kell*”. Az indokok elfogadhatósága e szerint a miniszter tetszése szerint változott. A szüneteltetési kérelem elmulasztásának igazgatási szankciója volt: a működését egy éven túl engedély nélkül szüneteltető szervezetet a belügyminiszter feloszlathatta. A 7. pont kihágási tényállásokat tartalmaz, a 9. pedig a bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettséget az egyesületek helyi szervezeteire is kiterjesztette.

– A biztosítási vagy biztosításszerű tevékenységet folytató egyesületek állami felügyeletéről szóló 4070/1940 ME rendelet módosításáról és kiegészítéséről szóló 500/1942 ME rendelet:³³ E rendelet alapján egy feloszlás történt a vizsgált időszakban a pénzügyminiszter részéről, még 1946 januárjában. A rendelet 8. és 11. §-a rendezi a pénzügyminiszter feloszlással kapcsolatos hatásköreit.

– A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlásáról szóló 529/1945. ME rendelet:³⁴ a háborút követően alkotott első jogszabály, amely történetünkben közvetlen szerepet kap. Megalkotását az 1945. január 20-i moszkvai fegyverszüneti egyezmény 15. pontjában³⁵ foglaltak teljesítése tette szükségessé. A kormány feloszlatta a „*magyar területen lévő összes Hitler-barát, vagy más fasiszta politikai, katonai jellegű szervezeteket, valamint az egyéb olyan szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel ellenséges propagandát folytatnak vagy folytattak, tekintet nélkül arra, hogy működésük alapszabályszerű vagy attól eltérő volt-e. Az első bekezdésben felsorolt szervezeteknek működést kifejteni tilos.*” (1. §). Ilyen jellegű egyesületek, szervezetek a jövőben sem alakíthatók (2. §). A 3. § 25 pontban tételesen felsorolja a feloszlásra kerülő egyesületeket. E számnak természetesen a többszöröse is szóba jöhet érintettként, hiszen sok szerve-

zetnek voltak helyi csoportjai szerte az országban. A 6. szakaszt fontosnak tartjuk ismét szó szerint idézni: „*Ha a törvényhatóság első tisztviselője az első § alá tartozó olyan szervezet, párt, egyesület vagy társaság létezéséről szerez tudomást, amely a 3. §-ban nincsen felsorolva, köteles azt haladéktalanul jelenteni a belügyminiszternek, aki a feloszlásra szükséges intézkedést megteszi.*” Vagyis ez az első, ránézésre egzakt szöveggel rendelkező jogszabály, amely már megalkotásakor széles diszkrecionális jogkört biztosított feloszlítás tekintetében a belügyminiszternek. Az összesen nyolc szakaszból álló jogszabálynak van egy fontos, három szakaszból álló módosítása, ezt az időrendiségtől eltekintve itt ismertetjük:

– *A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlításáról szóló 529/1945. ME rendelet kiegészítése tárgyában kiadott 3830/1946. ME rendelet:*³⁶ az 529/1945 ME rendelet (alaprendelet) 1. §-a alá eső szervezetek feloszlítása tekintetében, az 1938:17. tc. 3.§-ától eltérően, minden esetben a belügyminiszter jár el (1. §).³⁷ A belügy győzelme azonban még csak részleges volt, ugyanis a feloszlított szervezetek vagyonáról szóló döntés kérdésében megmaradt az osztott hatáskör, igaz, a sorrenden történt egy csavar, és a végső döntés a szaktárcától a BM-hez került. Erről szól a módosító rendelet 2. § (1) bekezdése: az alaprendelet 3. és 6. §, illetve jelen módosító rendelet 1. §-a alapján feloszlított minden szervezet „*vagyonának hovaforrása kérdésében az érdekelt miniszterrel egyetértve a belügyminiszter határoz.*” További változás, hogy míg az alaprendelet nem tartalmaz felhatalmazást, a módosító rendelet végrehajtásáról a belügyminiszter gondoskodik.

– *Az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938:17. tc. egyes rendelkezéseinek módosítása és kiegészítése tárgyában kiadott 7330/1946 ME rendelet:*³⁸ e rendelet révén vált teljessé a belügyminiszter hatalma a civil szektor felett. Az 1. § szerint „*egyesület vagy bármely más megjelölésű szervezett személyegyesülés, tekintet nélkül tárgyára és alapszabályszerű céljára a belügyminiszter főfelügyeleti hatáskörébe tartozik.*” A szakminisztériumot illetően a belügyminiszternek már csak értesítési kötelezettsége volt (15 napon belül) az adott intézkedést követően.

– *Az egyesületek működésének felülvizsgálata tárgyában kiadott 20.165/1945. BM rendelet:*³⁹ egy igen fontos előírásokat tartalmazó rendeletről van szó, bár a közvetlen feloszlításokhoz alig-alig használták. A rendelet az egyesületek vezetősége számára előírta egy „*kimerítő jelentés*” készítését és a hatályba lépéstől számított 30 napon belüli felterjesztését a következő témakörökben: a) az egyesület működésének ismertetése 1939. január 1. óta; b) „*érvényesültek-e politikai szempontok az egyesület működésében?*” (állást foglalt-e az egyesület nemzetiszocialista, fasiszta és más demokráciaellenes pártok vagy mozgalmak kérdésében, vagy a baloldali pártok és ezek tagjai elleni üldözések, a néppellenes törvények és háborúba való

belépés vagy a hadviselés kérdésében); c) kik és milyen tisztséget viseltek 1939. január 1. óta az egyesületben, ez idő alatt történt-e személyi változás, ha igen, mi okból és mikor; d) az egyesület vezetősége és az egyesület működését befolyásoló személyek 1939. január 1. óta eltelt időben „*sértette-e a magyar nép érdekeit, igazolásuk megtörtént-e és milyen eredménnyel, folyik-e ellenük népbírósi eljárás, miért és milyen eredménnyel?*”; e) a háború vége óta tett-e és milyen intézkedést az egyesület annak érdekében, hogy „*az egyesület működését a demokratikus szellemmel összhangba hozza és a nemkívánatos*” személyeket az egyesületből eltávolítsa (1. §). A 6. § szerint a belügyminiszter saját hatáskörében, illetve az illetékes miniszterrel egyetértve dönt az egyesület további működéséről. Ez utóbbi hatáskörmegosztásra is vonatkozott a 7330/1946 ME rendelet, így a belügyminiszter mindössze bő egy évig volt kénytelen másokkal együttműködni e kérdésekben.

– *A tűzoltóság és a tűzrendészet újjászervezéséről szóló 10.280/1945. ME rendelet:*⁴⁰ A rendelet 1. § (2) bekezdése szerint „*az önkéntes tűzoltó testületek a jelen rendelet hatálybalépésével megszűnnek.*” A 19. § (1) bekezdése szerint pedig – szintén a hatályba lépéssel egyidejűleg – megszűnik a Magyar Országos Tűzoltó Szövetség és a törvényhatósági tűzoltó szövetségek. A végrehajtásra „*az érdekelt miniszterekkel egyetértve*” a belügyminiszter kapott felhatalmazást. Érdekes egy pillanatra végignézni, hogy ez a felhatalmazás hogyan is nézett ki a gyakorlatban. Annak ellenére, hogy a rendeletben *expressis verbis* kimondták az egyesületi formában működő önkéntes tűzoltó testületek feloszlását, 1946-ban hozzáláttak a tételes, határozati úton történő megszüntetéshez is. 1946–1947-ben e feloszlítások egyedül az 1938:17. tc.-re hivatkozással zajlottak, 1948-ban egyszerre hivatkozták az 1938-as törvényt a 7330/1946 ME-vel (ezt pedig a 3830/1946 ME-vel), majd pedig 1949-től csak a két ME rendelet alapján fejezték be a tűzoltó szervezetek felszámolását. A jogszabályok váltakozása tükrözi a hatáskörök változását is. A 7330/1946 ME 2. §-ának második mondata ugyanis az akkoriban közkedvelt szófordulattal úgy rendelkezett, hogy a rendelet „*hatálybalépésével minden ellentétes jogszabály hatályát veszti.*” Így a 10.280/1945 ME azon szakasza is, amely a belügyminiszter mellett esetlegesen más minisztereknek engedett beleszólást a feloszlításokba.

– *Az egyesületi alapszabályok általános kellékeiről szóló 77.000/1922. BM rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában kiadott 289.000/1946. BM rendelet:*⁴¹ a visszaható hatályú jogalkotás szép példája, tekintettel arra, hogy 1946. május 16-án, a MK 1946/110. számában hirdették csak ki. Közvetlen hatása a feloszlításokra nem volt, a módosítások az egyesületek helyi csoportjainak jogállásával foglalkoznak. A fő cél a jogi személyiséggel rendelkező helyi csoportok önálló egyesületté alakulása, illetve a nem jogi személyiségű helyi csoportok alapszabályainak a rendelet előírásainak megfelelő átalakítása (9–10. §§).

Adminisztratív intézkedések sora nehezítette ennek teljesítését, így a benyújtandó mellékletek száma és adattartalma (4. §). A 6. § (1) bekezdése rögzíti, hogy a belügyminiszter az egyesület feloszlásának vagy működése felfüggesztésének alapjául szolgáló bármely okból a helyi csoporttal szemben is eljárhat. A 6. § (4) bekezdése szerint pedig, ha a belügyminiszter az egyesületet feloszlatja, működését felfüggeszti, avagy az egyesület feloszlik, további miniszteri rendelkezés vagy a feloszlást kimondó közgyűlés külön rendelkezése nélkül is az egyesület helyi csoportjait is feloszlottnak kell tekinteni. Ez a közigazgatási oldalról észszerű intézkedés a tévedés lehetőségét csökkentette. Erdei Ferenc még egy alkalommal a Magyarországi Németek Szövetsége 133 helyi csoportját oszlatta fel egyszerre, s netalán egy ilyen felsorolásba (nyomdai) hiba csúszott, egy-egy szervezet akár meg is úszhatta a véget!

– *A vadásztársaságok alapszabályainak elkészítése és láttamozás végett való felterjesztése tárgyában kiadott 291.684/1946. BM rendelet*⁴² 1. §-án már látszik, hogy mikor készült. A vadásztársaságok – még hozzá minden vadásztársaság – az alapszabályait láttamozás végett a belügyminiszterhez köteles felterjeszteni. A kérdésben szakminiszternek tűnő földművelésügyi miniszter csak a már láttamozott alapszabályok egy példányát kapja majd meg (3. § [1] bekezdés).⁴³ A rendelet a vadásztársaságok számára a melléklet szerinti alapszabályminta használatát írja elő, azonban ennek felterjesztését követően a láttamozásról szóló döntésig is csak akkor működhetnek, ha a 20.165/1945 BM rendelet által előírt adatszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek, vagy ha alapszabályukat a földművelésügyi miniszter már korábban láttamozta. Az e feltételeknek megfelelni nem tudó egyesületek esetében a rendelet 4. § (2) bekezdése egyértelműen és tömören fogalmaz: ezek „működését... meg kell akadályozni”. E rendelet közvetlen feloszlítás alapjául nem szolgált, viszont 1947 őszén kelt módosítása igen.

– *A vadásztársaságok alapszabályainak elkészítése és láttamozás végett való felterjesztése tárgyában kiadott 291.684/1946. BM rendelet kiegészítése tárgyában kiadott 450.000/1947. BM rendelet*⁴⁴ egy újabb adminisztratív akadályként a felterjesztendő alapszabályok mellékleteként előírja a Magyar Vadászok Országos Szövetsége elnökségének a vadásztársaság megalakulásával kapcsolatos állásfoglalásának becsatolását, sőt, annak pótlólagos benyújtását (1. §). Az alakuló közgyűlést követő 30 napon belül a vadásztársaság köteles megalakulását az MVOSZ-nél bejelenteni, s taglétszámát is közölni (2. §), valamint tagjaival az MVOSZ kérdőívét kitölteni, majd a rendőrséggel igazoltatni, aztán az MVOSZ-nak visszaküldeni (3. §).

– *Az Országos Mentőszolgálat szervezéséről szóló 4980/1948. Kr.*⁴⁵ egy feloszlítás történt erre, illetve kiegészítő jelleggel a 7330/1946 ME rendeletre hivatkozással. A 2. § két egyesületet említ: a Budapesti Önkéntes Mentőegyesületet, valamint a Vármegyék és Városok Országos Mentőegyesületét, de feloszlításukról nem, csupán vagyonuk, valamint visszerhes

szerezésekből származó jogaik és kötelezettségeik Országos Mentőszolgálatra átszállásáról rendelkezik.

– *A kéményseprésnek közszégi vállalatok útján való ellátása tárgyában kiadott 4047/1949. Kr.*⁴⁶ rendelet 12. §-a, 19. §-ának (1) bekezdése, valamint 20. §-a három szervezet megszűnését mondja ki: a Budapesti Kéményseprő Ipartestületét, a Magyar Kéményseprőiparosok és Kéményseprősegédek Országos Jóléti Egyesületét és a Magyarországi Kéményseprők Országos Egyesületét.

2.2. A hazai civil szektort érintő rendeleti szabályozás áttekintése 1945–1950

A táblázatokban feltüntetett jogszabályok mellett néhány másik, korabeli, önszerveződés-történeti szempontból jelentősnek tűnő rendeletet is megemlítenék:

– *A gyűlések bejelentéséről szóló 5159/1945. ME rendelet*⁴⁷ az 1–2. §-ok⁴⁸ felsorolása alapján az egyesülési jog gyakorlása széles körben, előzetes rendőri bejelentés nélkül biztosított volt.

– *Az izraelita hitfelekezet és más izraelita egyesületek megalakulásának bejelentéséről szóló 5271/1945. BM rendelet*⁴⁹ a törvényhatóságok területén működő izraelita egyesületek, szervezetek megalakulásáról, vezetőinek névsoráról és a megvalósítandó célokról kér tájékoztatást 15 napon belül.

– *A mezőgazdasági középiskolák rendtartásának megállapításáról szóló 53.700/1945. FM rendelet* 82. §-a az iskolákban alapítható ifjúsági egyesületekről rendelkezik.⁵⁰

– *A sportegyesületek alapszabályainak népi szellemű átalakítása tárgyában kiadott 28.900/1945. VKM rendelet*⁵¹ részletes eljárási szabályokat tartalmaz a sportegyesületek alapszabályainak elkészítésére, módosítására nézve.

– *A sportegyesületek, sportszakszövetségek, a nemzeti sportbizottság és a legfelsőbb ötös sporttanács tagjainak és tisztségviselőinek igazolása tárgyában kiadott 700/1946. ME rendelet*⁵² a fenti szervezetek tagságának igazolásával kapcsolatos eljárás szabályait, az igazoló bizottság határozatainak fajtáit, a jogorvoslati jog gyakorlásának szabályait rögzíti.

– *A sportrepülő egyesületek alapszabályainak elkészítése és láttamozása tárgyában kiadott 294.500/1946. BM rendelet*⁵³ a vadásztársaságok alapszabályainak láttamozásáról szóló alaprendelet párja, amelyben – a 7330/1946 ME rendeletben biztosított kizárólagos hatáskörében – a belügyminiszter a mellékletben rögzített alapszabályminta használatát írja elő a sportrepülő egyesületek számára is.⁵⁴

– *A sportegyesületek bejelentéséről szóló 1/5/1950. BM rendelet*⁵⁵ a hatályba lépéstől számított 30 napon belül bejelentési kötelezettséget ír elő a sportegyesületek számára a melléklet szerinti adatlapon.

2.3. Két neuralgikus pont határainak kijelölése

A feloszlítások jogi hátterét most már ismerjük, a határozatok meghozatalát követő kérdés azonban min-

ket is érdekelhet: mi lesz a szervezetek vagyonával? Csak a jogi keretek vázlatát adjuk a későbbi kutatás számára.

Az egyesületi vagyon felosztásának, átszállásának problémája az egész korszak jogalkotásán végigvonul. Erre nézve rendelkezéseket tartalmaz a már említett 1937/17. tc., az 529/1945 ME rendelet, a 10.280/1945 ME rendelet, a 3830/1946 ME rendelet. Kizárólag e kérdés vizsgálatával foglalkozik a felosztott egyesületek vagyonának felhasználásáról szóló 4287/1949. MT rendelet,⁵⁶ valamint a felosztott egyesületek egyes vagyoni viszonyainak rendezéséről szóló 231/1950 MT rendelet.⁵⁷

A másik, jogtörténetileg és önszerveződés-történetileg is fontos és kevésbé kutatott terület az alapítványok megszüntetésének kérdése. Itt is csupán a jogi keretek felvázolására törekszünk, megjegyezve, hogy részletes eredmények, adatok csak a levéltári kutatástól várhatók. Az alapítványokra vonatkozó kérdések szabályozásáról szóló 1949:2 tvr.⁵⁸ elsősorban az alapítványok megszüntetésével, megosztásával és egyesítésével, másodsorban pedig létesítésével foglalkozik –

legalábbis papíron, hiszen a létesítés, de a megszüntetés kérdésében való döntés innentől fogva az illetékes miniszter hatáskörébe tartozott (7., 9. §§). A részletes szabályozást a tvr. végrehajtási rendelete tartalmazza: az alapítványokra vonatkozó kérdések szabályozásáról szóló 1949:2 tvr. végrehajtása tárgyában kiadott 4245/1949. MT rendelet.⁵⁹ Az alapítványok adatainak bejelentését az alapítványok bejelentéséről szóló 12.040/1948 Kr., majd pedig az ezt módosító 250/1949. Kr. írta elő.⁶⁰ Végül elsősorban az adatszolgáltatási és vagyoni kérdések rendezésével foglalkozott a vállalatok jóléti, segély- és egyéb hasonló célú alapjaira és alapítványaira vonatkozó egyes kérdések rendezése tárgyában kiadott 2830/1949 Kr.⁶¹

2.4. A belügyminiszteri határozatok megoszlása jogszabályi hivatkozással, 1945–1950

Az egyes jogszabályok tartalmának ismeretében érdemes évenként, hónapról hónapra is áttekinteni, hogyan is valósult meg mindez a gyakorlatban. A felosztó határozatokat minden évben külön táblán ábrázoltuk, az elsődlegesen alkalmazott jogszabály szerinti csoportosításban. (2. táblázat)

1945-ben a felosztások augusztusban kezdődtek, az év hátralévő részében a legtöbbet használt jogszabály az 529/1945 ME rendelet volt – annak is a 6. §-a. Az októberi csúcs mögött a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportjai egy részének felosztása állt; ezeket, mivel a forrás nem különíti el, hogy jogi személyiséggel rendelkező vagy anélküli csoportról volt-e szó, minden esetben külön számoltuk. (3. táblázat)

Másik táblázatunk a felosztáson kívüli, civil szektort érintő intézkedések alapján készült. Ezen intézkedések 1945-ben még csak két csoportra bonthatók, de az évek során egyre differenciálódtak, és egyéb intézkedésfajtákkal bővültek.⁶²

1946 igen mozgalmas év volt a háború után ébredező magyar civil szektor számára. Rajk László ebben az évben vette át a stafétabotot Nagy Imrétől, és rögtön nekilátott hatásköre bővítésének, majd pedig jogszabályokkal felvértezve a civil szervezetek tömeges felosztásának. Nagy Imre viszont még leköszönése előtt ráállt az önkéntes tűzoltó egyesületek felszámolására, amely kisebb sebességgel, de távo-

Egyesületek felosztása 1945. január 1. – 1945. december 31.				
Jogszabály	529/1945 ME	1938:17. tc.	Jogszabályi hivatkozás nélkül	Összesen
Hó				
Január	0	0	0	0
Február	0	0	0	0
Március	0	0	0	0
Április	0	0	0	0
Május	0	0	0	0
Június	0	0	0	0
Július	0	0	0	0
Augusztus	7	2	0	9
Szeptember	2	0	1	3
Október	149	4	0	153
November	40	6	0	46
December	5	0	0	5
Összesen:	203	12	1	216

2. táblázat (forrás: MK 1945-ös évfolyam)

Egyesületi alapszabályok láttamozása és önkéntes feloszlás jóváhagyása 1945. január 1. – 1945. december 31.			
Intézkedés	Láttamozás (új alapszabály, módosítás, függelék)	Önkéntes feloszlás jóváhagyása	Összesen
Hó			
Január	0	0	0
Február	0	0	0
Március	0	0	0
Április	0	0	0
Május	0	0	0
Június	0	0	0
Július	0	0	0
Augusztus	3	0	3
Szeptember	0	1	1
Október	5	0	5
November	7	0	7
December	0	1	1
Összesen:	15	2	17

3. táblázat (forrás: MK 1945-ös évfolyam)

zása után is, egész évben folytatódott.

A táblázaton jól látszik, hogy miután június végén a 7330/1946 ME rendelet alapján szinte teljhatalmat kapott a civil szervezetek felett, csak júliusban 2249 feloszlato határozatot tettek közzé, amelyek nagyobb része pont a fenti ME rendeleten, kisebbik része pedig az 529/1946 ME rendelet 6. §-án alapult.

Beindultak a láttamozások is, elsősorban sport- és kulturális egyesületek, érdekvédelmi szervezetek alapszabályait hagyták jóvá. (4., 5. táblázat)

Következő táblázatunk az egyéb, civil szervezeteket érintő belügyminiszteri intézkedéseket foglalja össze. (6. táblázat)

1947-ben a feloszlások nagyrészt az 1938:17. törvénycikkre épültek, s csak kisebb mértékben az eddig használt 529/1946, illetve 7330/1946 ME rendeletre. (7. táblázat)

Figyelmet érdemel a jogszabályi hivatkozás nélküli oszlatások viszonylag magas száma. Míg 1945-ben összesen egy ilyen eset fordult elő, s azt akár szedési hibának is tarthatnánk, itt három, egy héten belüli lapszámban⁶³ található mind a 112 tétel. Az ok a MK alapján nem deríthető ki, és nem lett belőle rendszer, a hátralévő időszakban már csak egyszer: 1949-ben találtunk 1 darab ilyen jellegű feloszlást. Az éves csúcs március-áprilisra esik. A láttamozások száma pedig nagyjából megegyezik az előző évi adatokkal. (8. táblázat)

Az egyéb intézkedések között az önkormányzat felfüggesztése kategória ért el relatíve magas szintet. (9. táblázat)

1948-ban ismét miniszterváltás volt, amely azonban a feloszlato határozatok számán nem igen látszik. Feltűnő viszont, hogy ebben az évben a favorizált jogszabály a 181.000/1937 BM rendelet volt, s csak azt követte a 7330/1946 ME rendelet alkalmazása. Ez utóbbi jogszabály 1948 januárjától a vizsgált időszak végéig leggyakrabban a 3830/1946 ME rendelettel együtt szerepel. Jutott azonban szerep az

Egyesületek feloszlása 1946. január 1. – 1946. december 31.

Jogszabály Hó	1938:17. tc.	500/1942 ME	529/1945 ME	7330/1946 ME	10.280/1945 ME	181.000/1937 BM	20.165/1945 BM	Jogszabályi hivatkozás nélkül	Összesen
Január	0	1	3	0	0	0	0	0	4
Február	41	0	251	0	163	0	0	0	455
Március	12	0	50	0	119	0	0	0	181
Április	0	0	4	0	2	0	0	0	6
Május	20	0	31	0	55	0	0	0	106
Június	1	0	3	0	10	0	0	0	14
Július	25	0	756	1434	34	0	0	0	2249
Augusztus	1	0	1	8	1	0	0	0	11
Szeptember	34	0	41	2	21	0	1	0	99
Október	67	0	40	1	41	2	1	0	152
November	84	0	35	18	6	0	1	0	144
December	100	0	4	2	1	0	0	0	107
Összesen:	385	1	1219	1465	453	2	3	0	3528

4. táblázat (forrás: MK 1946-os évfolyam)

Egyesületi alapszabályok láttamozása és önkéntes feloszlás, beolvadás jóváhagyása, felszámolás kezdeményezése (1946. január 1. – 1946. december 31.)						
Intézkedés Hó	Láttamozás (új alapszabály, módosítás, függelék)	Láttamozás elutasítása	Önkéntes feloszlás jóváhagyása	Beolvadás, összeolvadás jóváhagyása	Felszámolás	Összesen
Január	9	0	1	0	0	10
Február	3	0	0	0	0	3
Március	10	0	0	0	0	10
Április	6	0	0	0	0	6
Május	16	0	0	0	0	16
Június	14	0	0	0	0	14
Július	14	0	0	0	0	14
Augusztus	4	0	0	0	0	4
Szeptember	2	0	0	0	0	2
Október	4	0	0	0	0	4
November	5	0	0	0	0	5
December	2	0	0	0	0	2
Összesen:	89	0	1	0	0	90

5. táblázat (forrás: MK 1946-os évfolyam)

Egyéb belügyminiszteri intézkedés (1946. január 1. – 1946. december 31.)					
Intézkedés Hó	Önkormányzat felfüggesztése, miniszteri biztos kirendelése	Önkormányzat visszaállítása, miniszteri biztos felmentése	Feloszlato határozat hatályon kívül helyezése	Nyilvántartásból törlés	Összesen
Január	0	0	0	0	0
Február	0	0	1	0	1
Március	0	0	0	0	0
Április	0	0	0	0	0
Május	0	0	1	0	1
Június	0	0	0	0	0
Július	0	0	0	0	0
Augusztus	0	0	0	0	0
Szeptember	0	0	0	0	0
Október	0	0	0	0	0
November	0	0	0	0	0
December	0	0	0	0	0
Összesen:	0	0	2	0	2

6. táblázat (forrás: MK 1946-os évfolyam)

Egyesületek feloszlata 1947. január 1. – 1947. december 31.

Jogszabály Hó	1938:17. tc.	500/1942 ME	529/1945 ME	7330/1946 ME	10.280/1945 ME	181.000/1937 BM	20.165/1945 BM	Jogszabályi hivatkozás nélkül	Összesen
Január	121	0	10	1	2	0	0	0	134
Február	149	0	24	8	32	0	0	0	213
Március	418	0	96	19	0	1	0	0	534
Április	795	0	65	61	70	0	0	112	1103
Május	0	0	0	18	0	0	0	0	18
Június	78	0	6	16	2	0	0	0	102
Július	12	0	2	2	2	0	0	0	18
Augusztus	0	0	0	43	0	0	0	0	43
Szeptember	161	0	15	13	9	0	0	0	198
Október	183	0	8	13	2	0	0	0	206
November	84	0	3	13	0	0	0	0	100
December	103	0	0	0	10	0	0	0	113
Összesen:	2104	0	229	207	129	1	0	112	2782

7. táblázat (forrás: MK 1947-es évfolyam)

Egyesületi alapszabályok láttamozása és önkéntes feloszlás, beolvadás jóváhagyása, felszámolás kezdeményezése (1947. január 1. – 1947. december 31.)						
Intézkedés Hó	Láttamozás (új alapszabály, módosítás, függelék)	Láttamozás elutasítása	Önkéntes feloszlás jóváhagyása	Beolvadás, összeolvadás jóváhagyása	Felszámolás	Összesen
Január	5	0	0	0	0	5
Február	10	0	0	0	0	10
Március	3	0	0	0	0	3
Április	5	0	1	0	0	6
Május	2	0	0	0	0	2
Június	12	0	1	0	0	13
Július	9	0	1	0	0	10
Augusztus	14	0	0	0	0	14
Szeptember	7	0	0	0	0	7
Október	4	0	1	0	0	5
November	9	0	0	0	0	9
December	6	0	0	0	0	6
Összesen:	86	0	4	0	0	90

8. táblázat (forrás: MK 1947-es évfolyam)

Egyéb belügyminiszteri intézkedés (1947. január 1. – 1947. december 31.)					
Intézkedés Hó	Önkormányzat felfüggesztése, miniszteri biztos kirendelése	Önkormányzat visszaállítása, miniszteri biztos felmentése	Feloszló határozat hatályon kívül helyezése	Nyilvántartásból törlés	Összesen
Január	0	0	0	0	0
Február	2	0	0	0	2
Március	0	0	0	0	0
Április	11	1	0	0	12
Május	1	0	0	0	1
Június	0	0	2	0	2
Július	0	0	1	0	1
Augusztus	0	0	3	0	3
Szeptember	0	0	0	1	1
Október	1	0	3	6	10
November	1	0	1	1	3
December	0	0	0	0	0
Összesen:	16	1	10	8	35

9. táblázat (forrás: MK 1947-es évfolyam)

1938:17. tc.-nek is, illetve – a vadászársaságok esetében – a 450.000/1947 BM rendeletnek. (10. táblázat)

A láttamozások száma jelentősen megemelkedett, s ez bizonyos tekintetben független a minisztercserétől, hiszen augusztus elejéig még Rajk volt hatalmon. Tovább nőtt az egyéb miniszteri intézkedéseken belül az önkormányzatok feloszlásának száma is. (11., 12. táblázat)

1949 viszont már egészében Kádár éve volt, de a feloszlások ugyanolyan lendületesen folytatódtak, mint az azt megelőző két évben. A leggyakrabban használt két jogszabály az 1938:17. tv., valamint a 7330/1946 ME rendelet volt.

A láttamozások száma az előző évhez képest hasonlóan magas szinten maradt, többszörösére növekedett viszont az önkéntes feloszlások jóváhagyása. (13., 14. táblázat)

Az egyéb belügyminiszteri intézkedések alakulását a 15. táblázat mutatja.

S végül beköszöntött az 1950. esztendő, amikor már csak januárban közölt adatokat a civil szektorral kapcsolatban a MK. A feloszlások ebben az időszakban kivétel nélkül az 1938:17. tc.-re épültek. (16. táblázat)

A láttamozások száma pedig majdnem azonos a feloszlásokéval – természetesen a lentebb említésre kerülő megszorítások figyelembe vételével. Egyéb belügyminiszteri intézkedés ebben az időszakban nem történt. (17. táblázat)

3. Akik a civil szektor feloszlását végrehajtották

A gyakorlat után végezetül lássuk a személyeket! A civil szervezetek feloszlásának levezénylése négy, kommunista párti belügyminiszter nevéhez köthető. Módszereikről, hozzáállásukról – ha csak felületesen is – a MK alapján is képet alkothatunk, de tevékenységük végeredményét táblázatos formában is megkíséreltük összefoglalni.

Erdei Ferenc (1910–1971) 1944. december 22.–1945. november 15. között volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere. Az első feloszlató határozatok 1945. augusztus elején, az ő minisztersége alatt jelentek meg a MK-ben, az *529/1945 ME rendeletre* hivatkozással. Hozzá köthető a *20.165/1945. BM rendelet* kiadása, illetve a tűzoltóság újjászervezéséről szóló *10.280/1945 ME rendelet* előkészítése, amely azonban csak megbízatásának megszűnése előtt két nappal lépett hatályba, így alkalmazására már nem maradt idő.

Nagy Imre (1896–1958) különböző kormányzati posztokat töltött be 1945–1956 között, ezek közül talán 1945. november 15.–1946. március 20. közötti belügyminiszteri működését kísérte és kíséri a legkevesebb figyelem. A tevékenysége által érintett szervezetek jelentős részét tették ki a Magyarországi Németek Szövetsége helyi csoportjai, illetve a tűzoltó egyesületek.

A munka dandárja azonban a két következő miniszterre: **Rajk László** és **Kádár János**ra maradt.

Rajk László (1909–1949) 1946. március 20.–1948. augusztus 5. közötti belügyminiszteri működése idején felpörgött mind a civil szervezeteket érintő jogszabályok, mind az egyedi feloszlató határozatok kiadása. Minisztersége alatt vált kizárólagossá a belügyi hatáskör a civil szektor felett a *7330/1946 ME rendelet* révén, de ő adta ki a *289.000/1946. BM rendeletet*, illetve a vadásztársaságok alapszabályainak láttamozásával kapcsolatos miniszteri rendeleteket is. A jogszabályi háttér nála szinte már teljesen rendelkezésre állt, kiépült, s szinte évenként váltakozva elsődlegesen hol az egyik, hol a másik rendelet alkalmazása került előtérbe.⁶⁴ A szervezetek feloszlata nála tetőzött. Az abszolút csúcs 1946 júliusában volt, amikor egy hónap alatt 2249 szervezetet oszlatott fel. Feloszlató határozatainak a MK lapjain általában kaotikusan, rendszer nélkül, két hasábra ömlesztve hömpölyögnek oldalakon át, ezzel is megnehezítve a jogszabály szerinti csoportosítást. Az oszlatások és

Jogszabály Hó	1938/17. tc.	500/1942 ME	529/1945 ME	7330/1946 ME	10.280/1945 ME	181.000/1937 BM	20.165/1945 BM	450.000/1947 BM	4980/1948 kr.	Jogszabályi hivatkozás nélkül	Összesen
Január	55	0	2	14	8	0	0	0	0	0	79
Február	94	0	15	73	13	84	0	85	0	0	364
Március	0	0	19	50	15	64	0	44	0	0	192
Április	0	0	17	77	24	129	0	15	0	0	262
Május	0	0	0	8	0	1	0	0	1	0	10
Június	0	0	15	34	25	19	0	0	0	0	93
Július	0	0	9	61	26	31	0	0	0	0	127
Augusztus	0	0	11	31	2	102	0	0	0	0	146
Szeptember	0	0	0	5	0	5	0	0	0	0	10
Október	0	0	22	5	0	42	0	0	0	0	69
November	0	0	8	25	0	95	0	0	0	0	128
December	0	0	1	51	0	142	0	0	0	0	194
Összesen:	149	0	119	434	113	714	0	144	1	0	1674

10. táblázat (forrás: MK 1948-as évfolyam)

Intézkedés Hó	Láttamozás (új alapszabály, módosítás, függelék)	Láttamozás elutasítása	Önkéntes feloszlás jóváhagyása	Beolvadás, összeolvadás jóváhagyása	Felszámolás	Összesen
Január	47	0	0	0	0	47
Február	47	0	0	0	0	47
Március	17	0	0	0	0	17
Április	20	0	2	0	0	22
Május	23	0	1	0	0	24
Június	19	0	3	0	0	22
Július	77	0	1	0	0	78
Augusztus	3	0	0	0	0	3
Szeptember	195	0	0	0	0	195
Október	47	0	2	0	0	49
November	6	0	5	0	0	11
December	52	0	2	1	0	55
Összesen:	553	0	16	1	0	570

11. táblázat (forrás: MK 1948-as évfolyam)

Intézkedés Hó	Önkormányzat felfüggesztése, miniszteri biztos kirendelése	Önkormányzat visszaállítása, miniszteri biztos felmentése	Feloszlató határozat hatályon kívül helyezése	Nyilvántartásból törlés	Összesen
Január	0	0	1	0	1
Február	3	0	1	0	4
Március	1	0	2	0	3
Április	3	1	0	0	4
Május	0	0	0	0	0
Június	6	0	0	0	6
Július	2	0	2	0	4
Augusztus	0	0	0	0	0
Szeptember	0	0	0	0	0
Október	3	0	1	0	4
November	0	0	0	0	0
December	1	0	0	0	1
Összesen:	19	1	7	0	27

12. táblázat (forrás: MK 1948-as évfolyam)

Egyesületek feloszlása 1949. január 1. – 1949. december 31.

Jogszába Hó	1938/17. tc.	500/1942 ME	529/1945 ME	7330/1946 ME	10.280/1945 ME	181.000/1937 BM	20.165/1945 BM	450.000/1947 BM	4980/1948 kr.	4047/1949 kr.	Jogszába hivatkozás nélkül	Összesen
Január	0	0	1	28	0	49	0	0	0	0	0	78
Február	0	0	0	63	4	102	0	0	0	0	0	169
Március	0	0	0	90	1	97	0	0	0	0	0	188
Április	0	0	0	31	0	15	0	0	0	0	0	46
Május	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Június	3	0	0	94	2	45	0	0	0	0	0	144
Július	6	0	1	74	3	67	0	0	0	0	0	151
Augusztus	17	0	0	30	0	0	0	0	0	0	1	48
Szeptember	252	0	0	129	0	54	0	0	0	2	0	437
Október	35	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	38
November	103	0	0	21	0	0	0	0	0	0	0	124
December	504	0	0	158	0	0	0	0	0	0	0	662
Összesen:	920	0	2	720	10	429	0	0	0	3	1	2085

13. táblázat (forrás: MK 1949-es évfolyam)

Egyesületi alapszabályok láttamozása és önkéntes feloszlás, beolvadás jóváhagyása, felszámolás kezdeményezése (1949. január 1. – 1949. december 31.)

Intézkedés Hó	Láttamozás (új alapszabály, módosítás, függetlenség)	Láttamozás elutasítása	Önkéntes feloszlás jóváhagyása	Beolvadás, összeolvadás jóváhagyása	Felszámolás	Összesen
Január	65	0	4	0	0	69
Február	26	0	0	0	0	26
Március	146	0	8	2	0	156
Április	55	0	8	0	0	63
Május	29	0	3	1	1	34
Június	11	0	7	0	0	18
Július	10	0	0	0	0	10
Augusztus	8	0	0	0	0	8
Szeptember	28	1	20	1	1	51
Október	36	0	1	0	1	38
November	71	0	9	0	0	80
December	80	0	9	1	0	90
Összesen:	565	1	69	5	3	643

14. táblázat (forrás: MK 1949-es évfolyam)

Egyéb belügyminiszteri intézkedés (1949. január 1. – 1949. december 31.)

Intézkedés Hó	Önkormányzat felfüggesztése, miniszteri biztos kirendelése	Önkormányzat visszaállítás, miniszteri biztos felmentése	Feloszló határozat hatályon kívül helyezése	Nyilvántartásból törlés	Összesen
Január	2	0	1	0	3
Február	2	0	1	0	3
Március	1	0	0	0	1
Április	0	0	0	0	0
Május	0	0	0	0	0
Június	0	0	0	0	0
Július	0	0	2	0	2
Augusztus	0	0	0	0	0
Szeptember	0	0	1	0	1
Október	2	0	0	0	2
November	1	0	0	0	1
December	1	0	1	0	2
Összesen:	9	0	6	0	15

15. táblázat (forrás: MK 1949-es évfolyam)

egyéb miniszteri határozatok mellett a fenti rendeletek alapján ő állt neki elsősorban a vadásztársaságok és a sportszervezetek alapszabályai, kisebb mértékben pedig az énekkarok, kórusok alapszabályai láttamozásának.

Kádár János (1913–1989) alatt a MK-ben lassan visszaállt a korábbi állapot, a jogszabályi hivatkozások alatt világosan elkülöníthetők a feloszlott szervezetek. Kádár 1948. augusztus 5. és 1950. június 23. között volt belügyminiszter. A civil szervezetek feloszlása területén kifejtett munkássága darabszámban nem sokkal marad el elődjétől. Míg azonban Rajk időnként váltogatta jogi eszközeit, s egyszer-egyszer nagy kampányt csinált, Kádár mint-ha minden eszközét egyidejűleg használta volna, s több alkalommal, alkalmanként viszonylag keveset oszlott – vagy inkább tett közzé, mert ekkora mennyiségű határozat időigényes, kiterjedt előzetes adminisztrációt és szervezést igényelt, s inkább beszélhetünk a már kész lista szakaszonként előre meghatározott rendben történő közzétételéről, mint ennek ellenkezőjéről. Kádár stílusa másban is különbözik: ő az egyetlen, aki néha-néha indokolást fűz a közzétett határozataihoz, igaz, csak 1949 novembere és 1950 januárja között, s akkor is csak az 1938:17. tc.-en alapulókhöz. Számszerűen: a 765 esetből 168-ban, vagyis az esetek kb. 22%-ában. Egyes formák variálódhatnak, pár jellemzőbbet említünk: „mert működését beszüntette”, „mert céljának megvalósításához szükséges anyagiakkal nem rendelkezik”, „mert a hatályos jogszabályokban előírt köteleességeknek nem tett eleget”, „mert céljának megvalósítására képtelen”. Vagy: „mert tilos egyesület”, „mert alapszabály szerinti célkitűzéseit megvalósítani nem tudja”, „mert alapszabályban előírt célját nem tartja be”, „mert alapszabályszerű célja megszűnt társadalmi feladat lenni”, „mert működését évek óta engedély nélkül szüneteltette”. A Budapesti Központi Oltáregyesület feloszlásának indoka a következő volt: „mert célkitűzéseit az egyház teljes mértékben megvalósítja”.⁶⁵ Tovább-

bá: „mert vezetőségét és alapszabályát a demokratikus szellemnek megfelelően nem módosította, pénz- és anyagszámadását szabálytalanul vezette, ezáltal a tagok vagyoni érdekeit veszélyeztette”, „mert a központi egyesület már nem működik”.

A másik fő intézkedési területen, az új szervezetek megalakításánál Kádár még Rajkot is túlszárnyalta. Ez azonban ne tévesszen meg senkit sem; nem a civil szektor autonómián, önszerveződésen alapuló, bármely célt szabadon megválasztó szervezkedésének felkarolásáról volt szó. Szabad utat – a vadásztársaságok és sportszervezetek mellett – elsősorban a munkás dal- és olvasóköri, dolgozók és azonos szakmához tartozók érdekvédelmi jellegű szervezetei kaptak, tulajdonképpen azokon a területeken, amelyeket pár évvel később az egyesületekről szóló 1955. évi 18. tvr. is megjelölt.⁶⁶

A belügyminiszterek tevékenységének értékelését a táblázatok talán még inkább elősegítik. A kétfajta (intézkedéscsoport és személy szerinti csoportosítású) táblázat a könnyebb áttekinthetőség érdekében készült.⁶⁷ (18., 19. táblázat)

Erdei Ferenc esetében látható, hogy minisztersége alatt a MK-ben közölt feloszlató határozatok az összes belügyminiszter ilyen jellegű határozatainak csupán bő 2%-át tették ki, viszont a civil szektort érintő, közzétett összes határozatának 98%-a feloszlással kapcsolatos. Nagy Imre – bár négyszer annyi feloszlásról döntött, s a civil szektorral kapcsolatos közzétett határozatai négy kivételével mind feloszlásról szólnak – tevékenysége eltörpül Kádár, de még inkább a tízszer annyi feloszlató határozatot hozó Rajk Lászlóéhoz képest.

Említésre került a láttamozás: fenti megállapításainkat a táblázatok visszaigazolják. Kádár mintegy háromszor több esetben élt e hatáskörével, mint közvetlen elődje, Erdeiről és Nagyról nem is beszélve, s nem mellékesen a civil szervezetekkel kapcsolatos tevékenysége mintegy negyedét láttamozó határozatai teszik ki. Ennek fényében talán a „társadalmi szervezetek atyja”-ként is tekinthetünk rá.

A feloszlás jóváhagyása, illetve az egyéb belügyminiszteri intézkedések kategóriák – mintegy 1,5%-

Egyesületek feloszlása 1950. január 1. – 1950. január 31.

Jogszámbély Hó	1938:17. tc.	500/1942 ME	529/1945 ME	7330/1946 ME	10.280/1945 ME	181.000/1937 BM	20.165/1945 BM	450.000/1947 BM	4980/1948 kr.	4047/1949 kr.	Jogszámbélyi hivatkozás nélkül	Összesen
Január	158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	158
Összesen:	158	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	158

16. táblázat (forrás: MK 1950-es évfolyam)

Egyesületi alapszabályok láttamozása és önkéntes feloszlás, beolvadás jóváhagyása, felszámolás kezdeményezése (1950. január 1. – 1950. január 31.)

Intézkedés Hó	Láttamozás (új alapszabály, módosítás, függelék)	Láttamozás elutasítása	Önkéntes feloszlás jóváhagyása	Beolvadás, összeolvadás jóváhagyása	Felszámolás	Összesen
Január	150	0	11	0	1	162
Összesen:	150	0	11	0	1	162

17. táblázat (forrás: MK 1950-es évfolyam)

nyi arányukkal – a végeredményt nem igazán befolyásolják. Érdekes egy pillantást vetni a 19. tábla összesítésére: ebből jól látható az intézkedések végső célja is, hiszen az öt év során 88%-ban feloszlató határozatok születtek, s csak mintegy 12%-ban került sor láttamozásra. Itt utalnánk vissza a láttamozások számának fentebb említett viszonylagosságára. A MK alapján nem minden esetben különíthető el pontosan, hogy új szervezet alakulásáról vagy egy már létező szervezet alapszabályának, esetleg alapszabály-mellék-

Egyesületekkel kapcsolatos belügyminiszteri intézkedések I. (1945. január 1. – 1950. december 31.)

	feloszlás	láttamozás	feloszlás jóváhagyása, beolvadás, összeolvadás, felszámolás	egyéb intézkedés	egyesületekkel kapcsolatos összes intézkedés
Erdei Ferenc	163 (1,56)	3 (0,22)	1 (0,9)	0 (0)	167 (1,39)
Nagy Imre	689 (6,6)	2 (0,14)	1 (0,9)	1 (1,27)	693 (5,77)
Rajk László	6816 (65,29)	360 (26,04)	9 (8,18)	58 (73,42)	7243 (60,3)
Kádár János	2772 (26,55)	1017 (73,58)	99 (90)	20 (25,32)	3908 (32,54)
Összesen:	10440 (100)	1382 (100)	110 (100)	79 (100)	12011 (100)

18. táblázat:

Egyesületekkel kapcsolatos belügyminiszteri intézkedések kategória szerinti bontásban

Egyesületekkel kapcsolatos belügyminiszteri intézkedések II. (1945. január 1. – 1950. december 31.)

	feloszlás	láttamozás	feloszlás jóváhagyása, beolvadás, összeolvadás, felszámolás	egyéb intézkedés	egyesületekkel kapcsolatos összes intézkedés
Erdei Ferenc	163 (97,6)	3 (1,8)	1 (0,6)	0 (0)	167 (100)
Nagy Imre	689 (99,42)	2 (0,29)	1 (0,14)	1 (0,14)	693 (100)
Rajk László	6816 (94,1)	360 (4,97)	9 (0,12)	58 (0,8)	7243 (100)
Kádár János	2772 (70,93)	1017 (26,02)	99 (2,53)	20 (0,51)	3908 (100)
Összesen:	10440 (86,92)	1382 (11,51)	110 (0,92)	79 (0,66)	12011 (100)

19. táblázat:

Egyesületekkel kapcsolatos belügyminiszteri intézkedések személy szerinti bontásban

letének, -függetlenségének jóváhagyásáról van-e szó. Az arányok viszont jól látszanak a Közlönyben, a láttamozások döntő többsége új szervezetet takar. Éppen ezért úgy véljük, hogy ez a kategória arányaiban nagyjából 85–90% körül mozoghat, s a módosítások csupán a fennmaradó 10–15%-ot teszik ki, tehát a majdnem tíz és félezer feloszlott szervezetre mintegy ezer új szervezet alakítása jut.

4. Összegzés

Természetes és jogi személyeket láttunk az előbb: akik a határozatokat hozták és akik ezeket elszentvedték. A hazai civil szektor történetének egy igen nehéz korszakáról próbáltunk képet festeni, bemutatva az intézkedőket, hatáskörüket, módszereiket, ismertetve jogi eszközeiket. Másik oldalon pedig a MK közléseire támaszkodva megpróbáltuk megvonni az öt év mérlegét. Eközben számba vettük ennek buktatóit: a kaotikus fogalomrendszert, a forrásértékelés nehézségeit, adataink viszonylagosságát. Csak vázlatos kísérletet tettünk az érintett civil szervezetek főbb csoportjainak bemutatására, utalva arra, hogy a mélyebb értékeléshez több forrásra van még szükség. Pontos számok helyett folyamatokat, arányokat kívántunk rögzíteni.

Végző megállapításunk negatív: a régi világgal a régi civil szektor is odalett, s odalett a szervezetek által közvetített értékek egy része is. A rendszerváltást

követően tehát kontinuitásról beszélni felesleges: az elmúlt évtizedeket jórészt azok a szervezetek élhették túl, amelyek már eredetileg is jogi személyiség nélkül, önmagukban, s nem helyi csoportként alakultak. Persze, vannak kivételek, hiszen az ekkor láttamozott ezer új szervezet mellett a későbbiekben is keletkeztek újak. Ezek azonban csak a nevükben voltak egyesületek, hiszen mind a célok szabad megválasztását, mind az önkormányzat szabad gyakorlását bekorlátozta a kormány, illetve a belügyminiszter diszkrecionális főfelügyeleti joga, illetve e jog gyakorlásának a lehetősége.

E szervezetek feloszlásával tehát a társadalom lett szegényebb, igaz, némely feladatuk állam általi átvállalása hosszú távon is eredményesnek tűnt, de ez a civil kurázszi eltűnését nem pótolhatja. Az újonnan, a rendszerváltást követően alakult, ám a pontosan nem ismert számú civil szervezet vezetőinek és tagságának tehát újra kell tanulnia módszereket, újra kell építenie kapcsolatrendszerét. Magyarán: a hazai civil szektornak ismét meg kell találnia a helyét az állam és a társadalom között. Ezt az előbbi tényező sok esetben nem könnyíti meg, hiszen az állam mindenhatóságának és szétterjedésének képe a magyar közigazgatásban még több helyen eleven emlék. Éppen ezért türelemre, folyamatos párbeszédre (a közigazgatás szintjei között is) és hosszútávú, kormányváltástól független célok és tervek kialakítására van szükség.

Végül pedig érdemes néha belenézni a múltnak kútjába, hátha tartogat még ötleteket és bevált módszereket a jelen számára!

Jegyzetek

¹ A civil szektor fogalmát természetesen nem mai értelmében használjuk itt, s véletlenül sem állítjuk azt, hogy a jelenleg igen összetett, sokrétű civil szektor mai formájában már a középkorban is létezett. Létezett viszont – hiszen a klasszikus római jog, majd ennek nyomán a kánonjog, a glosszátor és a kommentátor iskola is ismerte a fogalmat – mind a vagyonkoncentrációt, mind pedig a személyegyesülést lehetővé tevő jogi személyek csoportja, a mai alapítványok és egyesületek előképei. A magánjogi háttér vázlatát lásd: Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* (Budapest, Gondolat, 2006).

² A hódoltság által nem érintett területeken viszont megmaradt a folytonosság lehetősége. A Pozsony városában működő Szent László Katolikus Polgár Segélyező Egylet például 1380-ra datálta megalakulását. Bővebben lásd: *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Szerk.: Vargha Gyula (Budapest, Athenaeum, 1880, 454–455. p.); a továbbiakban: *Egyesületi összeírás*. (1878)

³ Az elcsatolt területeken működő civil szervezetek jelentős része elhalt, vagy jogi személyiségét elvesztve civil közösségként működött tovább. A megmaradó országterületre menekülők nyomán viszont megjelent egy új, hivatalosan vagy a hazafias egyletek közt vagy külön egyáltalán nyilván nem tartott egyesületi kategória: az azonos határon túli területhez, intézményhez kötődő személyek baráti, illetve segélyegyletei: a II. világháborút túlélő ilyen szervezeteket – valószínűleg teljes mértékben – a vizsgált időszakban számolták fel.

⁴ Fontosnak tartjuk továbbá a jogi személy–nem jogi személy megkülönböztetést, bár az egyesület–alapítvány (jogi személy) versus civil közösség (nem jogi személy) fogalmak e terminuspárra rimelnek. Egy mondatban összefoglalva: a leginkább feleslegesnek és károsnak a II. világháborút követően megjelenő,

s jogszabályaink által jelenleg is használt *társadalmi szervezet* kifejezést tartjuk, amelynek pontos fogalmát egyébként az elmúlt pár évtizedben sem sikerült megalkotni. Bővebben lásd: Ádám Antal: *Az egyesületek a magyar társadalmi szervezetek rendszerében* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1964); *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*, I–II. (Budapest, Akadémiai, 1980, 1635–1644. p.). Egyébként érdemes megjegyezni, hogy a fogalomzavar az ilyen jellegű kutatások velejárója volt már korábban is, hiszen szinte minden egyes összeírás más-más körben más és más szervezetekről tartalmazott adatokat. A konkrét problémáról lásd: Bősze Sándor: *Az egyesületi hálózat kialakulása a Dél-Dunántúlon a dualista kor kezdő éveiben (1867–1873)*. (Somogy Megye Múltjából, Kaposvár, 1990, 191–220. p.; a továbbiakban: Bősze, 1990).

⁵ Leginkább jogszabályok elfírása, egyes sorok, szavak kimaradása fordult elő. Merőben más az adminisztrációs félreértés kategória, amikor is az évek során futószalagon gyártott, mechanikusan készült határozatokba hiba csúszott. A legszebb példa a kétszer: 1945-ben Erdei Ferenc és 1947-ben Rajk László által is feloszlott 1919. Júniusi Bajtársak Szövetsége (Vö.: MK 1945/98. [VIII. 9.], illetve MK 1947/75. [IV.2.]). A „sajtó ördöge” is ludas lehet a jogszabályi hivatkozás nélküli feloszlások egy részében (lásd a 2.4. pontban írtakat).

⁶ E tekintetben a Közlöny kevés sikerélményről tanúskodik. 1945-ben, 1946-ban és 1950-ben nem hoztak sem önkormányzat felfüggesztését, sem visszaállítását előíró határozatokat. 1947-ben 16 felfüggesztés történt, s csupán 1 esetben állították vissza az önkormányzatot, 15 eset vége valószínűleg a feloszlás lett. 1948-ban 19-ből ismét csak 1 esetben történt visszaállítás, 1949-ben pedig 9-ből egy esetben sem. Véleményünk csupán feltevése,

mert, mint fent jeleztük, a MK ezen adatait nem tartjuk teljesen megbízhatónak, bizonyosságot csupán minden, az önkormányzat felüggesztésével érintett szervezet anyagának átvizsgálása hozhatna.

⁷ Néhány évben nézzük csak meg a feloszlást tartalmazó, egymás utáni lapszámokban lévő kiugrásokat. 1945: MK 1945/141. (X. 2.); 2. MK 1945/148. (X. 11.); 134. MK 1945/154. (X. 18.); 2. 1946: MK 1946/35. (II. 11.); 3. MK 1946/36. (II. 13.); 104. MK 1946/37. (II. 14.); 124. MK 1946/39. (II. 16.); 2 (első csúcs); MK 1946/157. (VII. 14.); 50. MK 1946/160. (VII. 18.); 185. MK 1946/161. (VII. 19.); 181. MK 1946/162. (VII. 20.); 249. MK 1946/163. (VII. 21.); 350. MK 1946/164. (VII. 23.); 407. MK 1946/165. (VII. 24.); 300. MK 1946/168. (VII. 27.); 150. MK 1946/180. (VIII. 9.); 1 (szuperesúcs – a vizsgált időszak legmagasabb kiugrásai). 1947: MK 1947/29. (II. 5.); 5. MK 1947/57. (III. 9.); 92. MK 1947/58. (III. 11.); 222. MK 1947/70. (III. 27.); 20. MK 1947/72. (III. 29.); 200. MK 1947/74. (IV. 1.); 260. MK 1947/75. (IV. 2.); 165. MK 1947/79. (IV. 9.); 102. MK 1947/87. (IV. 18.); 1. MK 1947/89. (IV. 20.); 98. MK 1947/92. (IV. 24.); 256. MK 1947/94. (IV. 26.); 127. MK 1947/95. (IV. 27.); 24. MK 1947/125. (VI. 5.); 1.

⁸ A vizsgált korszakban (1945. január–1950. január) a Magyar Közlöny több részből tevődött össze, ezeket hol egybeszerkesztve, hol különbontva nyomták. A három fő rész a következő volt: a) hivatalos lap, b) rendeletek tára, c) hivatalos értesítő. A hivatalos lapon belül hivatalos és nemhivatalos rész különíthető el. A civil szervezetek feloszlásáról szóló közlemények eleinte (1945–1946) a hivatalos rész végén, a közlemények között (a pengő-adópengő árfolyam alatt) találhatók (pl.: a MK 1945/208. [XII. 23.] számában a 13. oldalon). Természetesen a hierarchia itt is érvényesült, ugyanis mindig a belügyminiszteri közlemények nyitották a sort. 1947-től az említett közlemények lassan elkezdtek előre csúszni, többnyire a 2. oldalra, de 1948-ban már többször is az első oldalon találhatók (pl.: MK 1948/186–187. [VIII. 19.]). Még egy érdekesség: eleinte vagy igazolási közleményeket (csendőrök) vagy feloszlásokat közölt a Közlöny a belügytől, de egy idő után e kétfajta közleményt több esetben is egyszerre hozták le.

⁹ A három kivétel esetében a pénzügyminiszter járt el, e jogkörét azonban gyorsan magához vonta a belügyminiszter (vö.: 7330/1946 ME és 3830/1946 ME rendeletek). A láttamozásoknál hasonló folyamatot láthatunk: kezdetben a belügyminiszter mellett – a hatáskörének megfelelő tevékenységi körű civil szervezeteknél – a népjóléti miniszter és a pénzügyminiszter, valamint a földművelésügyi miniszter is láttamozott. 1949-től már csak a földművelésügyi miniszter gyakorolta e jogkörét, ő is csak elvétele, a legelvetési társulatok esetén.

¹⁰ Csak érdekességképpen a dualizmus korából is közlünk itt pár adatot. Az 1878. évi összeírás szerint az országban 3995 egyesület, egyesület létezett. (Ebben a számban szerepelnek az ipartársulatok is, nélkülük az eredmény: 2720. Bővebben lásd: Egyesületi összeírás. 1878. 528–535. p.). A Thirring Gusztáv által szerkesztett *A magyar városok statisztikai évkönyvében* közölt lista nagyjából teljes (néhány város – Pancsova, Fiume, Kaposvár, Szekszárd, Gölnicbánya, Lőcse, Nagyenyed – adatai hiányoznak), Budapest adatai pedig egy 1910-es becslésen alapulnak. A többi 131 település 1908-as adatokat szolgáltatott. Vö.: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Szerk.: Thirring Gusztáv (Budapest, é. n. [1912], 525–526. p.) A felmérés alapján az egyesületek száma 1910 körül csak a városokban – természetesen a régi Magyarország területére nézve – 4078 darab volt.

¹¹ *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1938*. Szerk.: Mike Gyula (Budapest, Pátria, 1938², 96. p.). Megjegyzendő, hogy ma, 2008-ban sem a civil szervezetek, sem az egyesületek számára pontos adatot nem tudunk említeni. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és a bírósági nyilvántartás alapján e szám 56–76 000 közé tehető (Vö.: *A kormányzati civil kapcsolatok fejlesztését szolgáló egyes intézkedésekről szóló kormányzati vitaanyag*, 2007. június. 15. p.; *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2005-ben*:

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xfnp/stattukor/nonprofit05.pdf>, 2008. március 6-ai állapot). Saját, a helyi önkormányzati gyakorlaton alapuló becsléseink szerint a működő egyesületek száma viszont 30 000 körül lehet. (A problémára és egyik lehetséges megoldására lásd: Domaniczky Endre: *Feljegyzések a kormányzati civil kapcsolatok fejlesztését szolgáló egyes intézkedésekről* 1063/2007. (VIII. 23.) kormányhatározat margójára [Közigazgatási Szemle, 2008/1. szám]). A dualizmus kori, illetve a két világháború közötti civil nyilvántartási rendszer a mainál jóval nagyobb pontossággal működött, ugyanis a nyilvántartási feladatok megosztottak (vagy megduplázódtak) a központi és a helyi közigazgatási szint között. A probléma megoldása lényegében ma is ebben rejlik: a helyi önkormányzatok (vagy a megyék, esetleg régiók) kötelező feladatává kellene tenni a közigazgatási területükön székhellyel rendelkező, esetleg ott működő civil szervezetek internetes adatbázisának felállítását és vezetését. Ezt az adatbázist, amelyet a mindennapi kapcsolat alapján állítanak össze és frissítenek, kellene összekapcsolni a KSH és a bíróságok adatbázisával. Csak egy ilyen, több pilléren nyugvó nyilvántartás eredményezne megközelítően pontos adatokat.

¹² A mind a Horthy-rendszer, mind a Magyar Kommunista Párt (MKP) belügyminiszterei által közkedvelt, az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938:17. törvénycikk és a 181.000/1937. BM körrendelet egyaránt 1938 májusában lépett hatályba. Lásd még a 2.1. pontot és 30–31. jegyzetet.

¹³ Darabra pontos számot azonban sem a statisztikák, sem a MK, sem pedig a levéltári kutatások alapján nem fogunk kapni, de a társadalomtudományok elsődleges feladata véleményünk szerint nem is ez, hanem a folyamatok vizsgálata és felvázolása. E munka alapját egy egységes szempontrendszer felállításának kellene megelőznie, amely alapján a különböző korszakok szervezeti tevékenységi kör alapján csoportosíthatók, összehasonlíthatók lehetnének. Eldöntendő kérdés, hogy a csoportosításra milyen célból van szükség: történelmi vizsgálathoz vagy jelenlegi kérdések megválaszolásához – mindkettő egyaránt fontos adatokat eredményezhet.

¹⁴ MK 1945/134. (IX. 23.). MK 1946/274. (XI. 30.). Egy másik jászszági társasegylet, a Jászkeséri Úri Casinó történetét levéltári források alapján részletesen is feldolgozták. A tanulmány révén bepillantást nyerhetünk egy ilyen jellegű egyesület mindennapjaiba, megismerhetjük alapszabályát és egy feloszlató határozat tartalmáról is képet kaphatunk. Lásd: Győri János: *A Jász-Kis-Éri Úri Casinó története* (Zoumuk, Szolnok, 2003, 381–405. p.). Hasonlóan adatgazdagon tekintti át más Szolnok megyei szervezetek történetét is: Győri János: *A Római Katolikus Olvasókör története* (Zoumuk, Szolnok, 2004, 341–353. p.) és Győri János: *A Jászkeséri Református Ifjúsági Egyesület története és alapszabályai* (Zoumuk, Szolnok, 2005, 361–375. p.). A Lébényi Dalos Egyesület feloszlásáról szóló közlemény a MK 1946/28. (II. 2.) számában jelent meg.

¹⁵ MK 1948/279. (XII. 19.). A budai és pesti jótékony nőegyletek alapítására lásd: Tóth Árpád: *Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban* (A múlt ösvényén. Budapest, 2005, 59. p.; a továbbiakban: Tóth, 2005).

¹⁶ MK 1946/151. (VII. 7.). Az 1869. évi 3365 (VI. 17.) számú BM körlevél 7. pontja így szól: „minden helyiségben a helyi viszonyoknak megfelelő tűzőrség szerveztessék, s ott, hol az kiviherő, tűzoltó-egyletek létesíttessenek.” (RT 1869. 643.). Az 1878-as adatra lásd: Egyesületi összeírás, 1878. 517. p.

¹⁷ MK 1945/102. (VIII. 14.)

¹⁸ MK 1946/35. (II. 11.). MK 1946/67. (III. 12.), valamint MK 1948/237. (X. 22.)

¹⁹ A lövészegyleti hagyományokról a reformkori Pest egyesületeit vizsgálva – igen részletes áttekintést ad: Tóth, 2005, 160–165. p., illetve a 16. századi előzményeket említi: Böszö, 1990.

²⁰ MK 1947/46. (II. 19.), illetve MK 1948/62. (III. 14.)

²¹ MK 1946/122. (V. 30.). MK 1949/119. (VI. 8.), illetve MK 1949/217–218. (X. 18.)

- ²² Így járt az unitáriusoknál a Budapesti Dávid Ferenc Egylet (MK 1949/134. [VI. 26.]).
- ²³ MK 1946/152. (VII. 9), MK 1946/263. (XI. 17.)
- ²⁴ A vadászegyesületek feloszlására lásd például: MK 1946/162. (VII. 20.). A vadászársaságok viszont már a háború után, az 1946-ban kiadott BM rendelet alapján jöttek létre. Feloszlásukra éppen ezért csak akkor került sor, ha alapszabályukat nem a rendeletnek megfelelően készítették el. A jegyzői egyesületek esetében elsősorban az önkormányzat felfüggesztésére vonatkozó adatokat lásd: MK 1947/45. (II. 23.), MK 1947/94. (IV. 26.), MK 1947/115. (V. 23.).
- ²⁵ Mint például Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MK 1945/98. [VIII.9.]), a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MK 1946/21. [I.25.]).
- ²⁶ Például: Kisiparosok Országos Szabad Szervezete (MK 1947/7. [I. 10.]).
- ²⁷ Az 1946:1. tv. preambuluma állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai közé sorolta az egyesülési és gyűlekezési szabadságot, és ezek büntetőjogi védelméről az 1946:10. tv. gondoskodott.
- ²⁸ Ez viszont már tartalmazott rendelkezést az egyesülési jogról. Vö.: a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya (hatályos: 1919. június 28.). 9.§
- ²⁹ Hatályos: 1932. június 15. A 36. § szövege: „az ipartestület közgyűlése az ipartestület feloszlását nem mondhatja ki. De ha megállapítja, hogy az ipartestület a reátháruló feladatokat ellátni nem tudja, kérheti az ipartestület feloszlását. A kereskedelemügyi miniszter mind ebben az esetben, mind akkor is, ha hivatalból nyer megállapítást, hogy valamely ipartestület kötelezségeinek megfelelni nem tud, az ipartestületet feloszlathatja és tagjait az érdekelt ipartestületeknek, valamint a kereskedelmi és iparkamarának és az ipartestületek országos központjának meghallgatása után más ipartestületbe, illetőleg ipartestületekbe utalhatja be. A feloszlatott ipartestületeknek fel kell számolnia. A feloszlatott ipartestület kötelezségeinek teljesítése után fennmaradó vagyon hovaforrdítása iránt az illetékes kereskedelmi és iparkamarának és az ipartestületek országos központjának meghallgatása után a kereskedelemügyi miniszter rendelkezik.”
- ³⁰ Hatályos: 1938. május 29. Pár mondat a hatályba lépésről. E dátumokat a jogszabályok alapján általában magunk számoltuk ki. Ha rendelkeztek róla, korabeli szóhasználattal a kihirdetés napját jelölték, amely eltérő rendelkezés híján egybe esett a hatályba lépés dátumával. Más esetben a kihirdetéshez képest bekövetkező adott napot vagy időpontot adták meg a hatályba lépés időpontjául, de mint látható, volt példa a visszaható hatályra is, vagyis amikor a jogszabály által a hatályba lépés napjaként megadott dátum a kihirdetést megelőző időpontra esett. Éppen ezért, az egységes értelmezés érdekében minden esetben a hatályba lépés napját adjuk meg, nem törődve sem a kihirdetés, sem a későbbi hatályon kívül helyezés időpontjával.
- ³¹ Hatályos: 1938. május 8.
- ³² E szabályokat eddig elsősorban az egyesületi alapszabályok általános kellékeiről szóló 77.000/1922. VII. a. BM rendelet tartalmazta. Ez a rendelet közvetlen szerepet nem játszik a vizsgált korszak feloszlásaiban, viszont egyik módosítása, a 289.000/1946 BM rendelet igen.
- ³³ Hatályos: 1942. január 21.
- ³⁴ Hatályos: 1945. március 17.
- ³⁵ Vö.: az egyezményt hecikkelyező 1945:5. törvény I. §-a: „Magyarország Kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul feloszlatja a magyar területen lévő összes hitlerbarát, vagy más fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű, szervezeteket, valamint az egyéb olyan szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytatnak és a jövőben nem tűri meg ilyen szervezetek fennállását.” (Corpus Juris Hungarici. CD-ROM. Budapest. KJK-KERSZÖV, 2003)
- ³⁶ Hatályos: 1946. április 21.
- ³⁷ Vagyis itt egy joghézag megszüntetése címén a belügyminiszter fontos, kizárólagos jogosítványra tett szert. Egyrészt ugyanis az 529/1945 ME I. §-a csak a kormányt említette, itt viszont már

- konkrét tárcához rendelődik a hatáskör, másrészt pedig szabad kezét kapott a belügy a tilos egyesületek feloszlására tekintetében is, amelyek egy ennél tágabb kört képviseltek.
- ³⁸ Hatályos: 1946. június 28. Érdemes itt megemlíteni, hogy jogszabályi hierarchia akkor is létezett, vagyis alapesetben törvényt csak törvénnyel lehetett módosítani. A rendkívüli helyzetre tekintettel azonban a Nemzetgyűlés az 1945:11. törvény 15. §-ában a korábban megalkotott jogszabályok tekintetében határozott időre szóló felhatalmazást adott a kormánynak a rendeleti úton történő kormányzásra. Eszerint: „A minisztérium az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében rendelettel megteheti a rendkívüli helyzetben szükséges bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezést és evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg, kivéve a Nemzetgyűlés által alkotott törvényeket. E felhatalmazás alapján az állam főhatalmi szervezetét vagy annak működését érintő rendelkezéseket kibocsátani nem lehet. A kiadott rendeletek a Nemzetgyűlésnek – annak legközelebbi ülésén – utólagos jóváhagyás céljából bemutatandók. E §-ban foglalt felhatalmazás érvénye 1946. március hó 1-én megszűnik és megszűnik esetleges kormányváltás esetén is.” Ezt a felhatalmazást, kisebb változtatásokkal, hosszabbították meg rendszeresen, egyre hosszabb időközönként, egészen 1949. december 31-éig. Lásd: 1946:6. tv., 1946:16. tv., 1946:28. tv., 1947:8. tv., 1947:16. tv., 1947:26. tv., 1948:24. tv., 1948:56. tc.
- ³⁹ Hatályba lépett: 1945. július 17. Módosította a 20.200/1945 BM rendelet (hatályba lépett: 1945. július 22.), de ez vizsgálatunk szempontjából érdemi rendelkezést nem tartalmazott.
- ⁴⁰ Hatályos: 1945. november 13.
- ⁴¹ Hatályos: 1946. május 1. Vizsgált időszakunkban módosította a 438.300/1947 BM rendelet (hatályos: 1947. május 22.), közvetlen szerepe az intézkedésekben nem mutatható ki.
- ⁴² Hatályos: 1946. július 30.
- ⁴³ A használni rendelt alapszabály-minta 25. §-a jól rögzíti a miniszterek közti erőviszonyok eltolódását: „A vadászársaság felett a főfelügyeleti jogot a magyar belügyminiszter gyakorolja. Szakszempontok tekintetében a Magyar Földművelésügyi Miniszter is felügyeletet gyakorol [...] a vadászársaság működésének felfüggesztésére vagy feloszlására javaslatot tesz a Magyar Belügyminiszternek.” (MK 1946/171. [VII. 30.] 9. p.)
- ⁴⁴ Hatályos: 1947. október 19.
- ⁴⁵ Hatályos: 1948. április 30.
- ⁴⁶ Hatályos: 1949. május 21.
- ⁴⁷ Hatályos: 1945. március 24. Tekintettel arra, hogy a vizsgált időszak joganyaga – a törvények kivételével – túlnyomórészt ma is csak a MK-ből ismerhető meg, külön törekszünk egyes jogszabályokból minél több eredeti szöveget közzétenni. A rendszer-váltás óta eltelt időszakban az Alkotmánybíróság igen alaposan kimunkálta a jogállam és a jogbiztonság fogalmát és összetevőit, köztük jogszabály megismerhetőségének és nyilvánosságának alapelveit (Lásd: Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Budapest, Osiris, 2001. 686–737. p.). Véleményünk szerint ezeknek legalább az 1945 utáni joganyag tekintetében érvényesülniük kellene.
- ⁴⁸ Szövegeket lásd: „Minden politikai és gazdasági jellegű nyilvános népgyűlés, felvonulás és bármilyen más politikai összejövetel a [...] rendőrhatalóságnak [...] bejelentendő. Kivételt képeznek a politikai párt vagy gazdasági szervezet párt-, illetve szervezeti helyiségeiben tartott nyilvános, de népgyűlés keretein el nem érő, vagy népgyűlésnek nem hirdetett összejövetelek (vezetőségi értekezlet, elnöki tanácsülés, taggyűlés stb.). Az I. § hatálya alá nem eső minden egyéb gyűlés, felvonulás, körmenet, összejövetel stb., ha annak politikai, vagy gazdasági szervezkedési jellege, illetve célzata nincs, bejelentés nélkül megtartható.”
- ⁴⁹ Hatályos: 1945. március 24.
- ⁵⁰ „(1) Az igazgató felügyelete és valamelyik tanár vezetése alatt, ugyancsak a mezőgazdasági szakoktatási főigazgatótól jóváhagyott alapszabályok szerint, alakulhatnak az intézet kebelében cserkész-, ifjúsági, Vöröskereszt, továbbá ifjúsági segítő stb.

egyesületek is. Ezek működése egyedül és kizárólag csak az intézet körére szorítkozhat. Nyilvánosság elé az iskolán kívül ezek az egyesületek csak a mezőgazdasági szakoktatási főigazgató engedélyével léphetnek. (2) A sportkörök az országosan előírt szabályok és rendeletek szerint tartoznak működni.” (MK 1945/138. (IX. 28.) 11. p.)

⁵¹ Hatályos: 1945. szeptember 18.

⁵² Hatályos: 1946. január 23.

⁵³ Hatályos: 1946. október 9.

⁵⁴ A minta-alapszabály 30. §-a rendezi az egyesület feletti főfelügyeleti jog gyakorlását. Itt visszautalunk a 44. jegyzetben idézett szövegre, azzal az eltéréssel, hogy földművelésügyi miniszter helyett itt a közlekedésügyi miniszter szerepel (MK 1946/229. [X. 8.] 4. p.).

⁵⁵ Hatályos: 1950. július 14. Közigazgatási rendszám: 5641. Megjelent MK 1950/120. (VII. 14.) II. főrész, 959. p.

⁵⁶ Hatályos: 1949. október 20.: közigazgatási rendszám: 5631. MK 1949/219. (X. 20.) RT 1803–1804. p.

⁵⁷ Hatályos: 1950. szeptember 7.: közigazgatási rendszám: 6231. Megjegyzendő, hogy az MT rendelet 4. § (2) bekezdése felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a részletszabályokat a belügyminiszterrel egyetértésben rendeleti úton rendezze (MK 1950/149–154. [IX. 7.] I. főrész/1012–1013. p.).

⁵⁸ Hatályos: 1949. október 1.

⁵⁹ Hatályos: 1949. szeptember 20.: közigazgatási rendszám: 2904. MK 1949/195. (IX. 20.) RT 1577–1578. p.

⁶⁰ A végső bejelentési határidő: 1949. január 31. volt: MK 1948/264. RT., illetve MK 1949/6. (I. 8.) RT 79.

⁶¹ Hatályos: 1949. március 26. MK 1949/67. (III. 26.) RT 512–513.

⁶² Ezek: önkéntes feloszlás, beolvadás jóváhagyása; felszámolás kezdeményezése; láttamozás megtagadása; önkormányzat felfüggesztése, miniszteri biztos kirendelése; önkormányzat visszaállítása, miniszteri biztos felmentése; feloszló határozat hatályon kívül helyezése; nyilvántartásból törlés. Létezett még egy csoport: a megalakulás tudomásul vétele a NÉKOSZ-kollégiumok esetében, de ezeket figyelmen kívül hagytuk.

⁶³ MK 1947/89. (IV.20.), MK 1947/94. (IV.26.), MK 1947/95. (IV.27.).

⁶⁴ Ebben rendszert keresni vagy mélyebb magyarázatot találni egyedül a MK alapján nem próbálkozunk.

⁶⁵ MK 1949/237–238. (XI. 17.) I. p.

⁶⁶ Vagyis: a „Magyar Népköztársaság a dolgozók társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének fejlesztése érdekében” (1. §) támogatja csupán az egyesületek létrejöttét. A különbséget azonban a döntéshozók is éreztették, hiszen az egyesületi célok lekorlátozása egyik fogalmi elemétől fosztja meg a szervezetet, tehát a felesleges a sok magyarázatra szoruló szó helyett érdemesebb egy újat alkotni. Ez lett a társadalmi szervezet, amely értelmetlenségénél és semmitmondóságánál fogva kiválóan kiszolgálta a párt érdekeit a következő évtizedekben.

⁶⁷ Az 1. táblázatban közölt 10 443 és az itt közölt 10 440 közötti eltérés magyarázata három darab, a pénzügyminiszter által elrendelt feloszlás. Az első táblázat tárgya az összes feloszlás, a 18. és 19. tábláé pedig kizárólag a belügyminiszteri feloszló határozatok összesítése.

Pölöskei Ferenc

A választójog és a választási rendszerek 1848–1939 között

Magyarország polgári kori választójogáról, választási rendszereiről még nem született átfogó történettudományi dolgozat. A bennük rejlő fogalmi elemek megnyugtató tisztázása sem történt még meg. Ezúttal a rendelkezésünkre álló jogszabályok segítségével ezekre a kérdésekre keressük a választ, s nem tekintjük feladatunknak a választások lebonyolításának vizsgálatát.

Az alábbiakban a két saroktörvény, az 1848-as és az 1938-as közötti 90 évet követjük nyomon, felidézzük természetesen hazai és nemzetközi politikai, társadalmi összefüggéseiket is. Hiszen a demokratikus – általános, egyenlő, titkos, községenkénti, cenzus nélküli – választójog deklarálásáig nem jutott el a magyar törvényhozás. Elkésve és korlátozottan vezették be a nők választójogát.

Igaz, a választójog a választási rendszer legfontosabb része, de nem azonos azzal, a napi szóhasználat azonban gyakran azonosítja vele. Ezért manapság is gyakran beszélünk választójogi reformról

olyankor is, amikor a választási rendszer más elemeire gondolunk. Például a képviselőjelölés feltételeire, vagyis az úgynevezett passzív választójogra, a választhatóságra vagy a választókerületekre, azok számára, határaitra, netán a képviselők létszámára.

A teljesség igénye nélkül áttekintjük a választási rendszer legfontosabbnak tartott, s szinte mindig napirenden lévő, illetőleg időről-időre felszínre törő, változó elemeit, intézményeit.

Valamennyi választási jogszabály megalkotja, vagy külön törvényre bízta az ország választókerületeinek, illetve választott országgyűlési képviselőinek számát és elosztását. Ezen belül Európa-szerte lehetségesek a többségi, egyéni, illetve az arányos, listás kerületek. Ám éppen a magyar törvényhozásban találkozunk a kettő különös kombinációjával is. Maga a szavazás lehet nyílt vagy titkos, országos települési összevetésben akár vegyes is. A kezdeti általános, nyílt szavazás helyett azonban az 1938. évi korszakhatárig a titkos szavazás honosodott meg.

Különösen alakultak hazánkban a szavazás helyszínei, a szavazóköri is. Hosszú ideig ugyanis a szavazás kizárólag a választókerületek kijelölt központjaiban zajlott. A két világháború között azonban végül már a községenkénti szavazás vált általánossá. Egy-egy választókerületben így már több helyen is folyt a szavazás, s szükségessé vált a szavazóköri adatainak összesítése.

Nem keltettek ugyan látványosan nagy politikai viharokat, de a választási rendszer részét képezte a képviselők igazolása, a mandátumok megtámadásának

lehetősége és elbírálásának módja, továbbá a képviselői összeférhetetlenség eseteinek szabályozása.

A választások előkészítése, megvalósítása során különleges szerep illette meg a választókerületenként szervezett Központi Választmányt, amely a törvényben meghatározott módon alakult meg, s aszerint előkészítette, majd irányította a választásokat. Többek között elkészítette a választási névjegyzékeket, kijelölte az összefró küldöttségeket és a szavazatszedő bizottságokat, s ha szükségessé vált, megszervezte a pótválasztásokat. Biztosította a szükséges rendet a választások idején. Végül megállapította és kihirdette a választások eredményét.

A sok részletkérdésre, rutinfeladatra nem térek ki, a szöveg során azonban feltűnhetnek olyan intézmények is, amelyek már inkább a parlamentarizmus szélesebb fogalmkörébe illeszkednek (választási, parlamenti ciklusok, képviselői összeférhetetlenség, mentelmi jog, választási bíraskodás stb.).

Választójog és választási rendszerek 1848–1918 között

Az 1848. évi „áprilisi törvények” alkották Magyarországon a rendi világot felváltó polgári állam piléleit, a népképviselői országgyűlést és a neki felelős minisztériumot, a jobbágyfelszabadítást, a robot és a dézsma eltörlését, ezáltal egy avított politikai, társadalmi rendszert döntöttek romba. A népképviselői országgyűlés létrehozása jegyében szükségszerűvé vált a választójog megállapítása, annak alkalmazása, továbbá a választókerületi beosztás, a képviselőház létszámának, s ezzel együtt a képviselők jogállásának meghatározása. Igaz, az utóbbiak Magyarország és Erdély uniója vagy a határőrvidék és Horvátország, továbbá Fiume államjogi státusának kiegyezés utáni rendezése, vagy az új közigazgatás nyomán módosultak.¹

Az 1848:5. törvénycikk az aktív és a passzív választói jogosultságot szűkre szabta. Az aktív választójogot vagyoni cenzushoz, 20 éves életkorhoz kötötte. (A nők nem kaptak választójogot, a szavazás nyílt lett.)

A törvény 1. §-a mindazok számára meghagyta a választójogot, akik korábban e „politikai jogélvezetet” gyakorolhatták. A 2. § azután tételesen is felsorolta azokat a választójoggal rendelkező, az országban és kapcsolt részeiben bennszülött, illetve honosított férfiakat, akik „sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, s nem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt” fenyítés alatt nem álltak, s valamely törvényesen bevett vallásfelekezethez tartoztak. A választójog további feltétele: „a) Kik szabad királyi városokban, vagy rendezett tanácsal ellátott községekben 300 e Ft értékű házat vagy földet, egyéb községekben pedig eddig úrbéri értelemben vett ¼ telket vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot, kizáró tulajdonul vagy hitveseikkel s illetőleg

kiskorú gyermekeikkel közösen bírnak. b) Kik mint kézművesek, kereskedők, gyárosok letelepedve vannak, ha tulajdon műhellyel vagy kereskedési teleppel, vagy gyárral bírnak, s ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.” Rajtuk kívül választójogot kaptak még azok is, akik földbirtokukból vagy tőkéjükből 100 ezüstforint évenkénti állandó és biztos jövedelemhez jutnak. „A városi polgárok, a tudósok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, académiái művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, községi jegyzők és tanítók jövedelmüktől függetlenül állandó lakásuk választókerületében választójoggal bírnak.” A törvény 3. §-a a passzív választójogot vagyis a választhatóságot tartalmazta. Kimondta: „Választható mindaz, ki választó, ha életének 24-ik évét betöltötte, s a törvény azon rendelkezésének, miszerint a törvényhozás nyelve egyedül a magyar, megfelelni képes”.

Az 1848:5. tc. „Az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról” a választási eljárás lebonyolítására elrendelte a „középponti választmány” kiküldését, s kijelölte a választókerületeket városok, vármegyék, kerületek szerint. Követve a korábbi vármegyei követi rendszert, minden megye legalább két képviselőt küldhetett az országgyűlésbe. Az ott megjelölt 48 város döntő többsége csak egy képviselőt választhatott, kivéve Budát 2, Pestet 5, Debrecent 3, Pozsonyt, Szegedet, Kecskemétet és Miskolcot 2-2 képviselővel. Az összes képviselő akkor – Horvátországot is beleértve – 377 lehetett, hozzájuk még 69 erdélyi képviselő csatlakozhatott Magyarország és Erdély uniója után.²

Az 1848:5. tc. alapján öt alkalommal választottak képviselőket (1848, 1861, 1865, 1869 és 1872). Erdélyben ugyanakkor külön törvény, az erdélyi 2. tc. maradt az irányadó, hiszen az 1848:7. tc. Magyarország és Erdély egyesítéséről az osztrák birodalmi abszolutizmus miatt nem valósulhatott meg. Ezért 1868-ban erről új törvény született. Az 1870-es évek elején a határőrvidéket polgárosították, vagyis korábbi katonai funkcióit, az ezzel járó kötelezettségeit és kedvezményeit megszüntették. Egy része Magyarországhoz került. Kijelölték Fiume és környékének státusát is, bár Fiume közjogi állása a kiegyezés után is vita tárgya maradt a Monarchia közéletében. Korábban Mária Terézia diplomája illesztette a magyar koronába. Ezt vette alapul az 1807-iki országgyűlés. De Ausztria és Horvátország is igényt tartott a tényleges irányítására. Az abszolutizmus idején ezt Horvátország gyakorolta. Az 1868:30. tc. szerint Fiume Magyarországhoz, környéke – Buccari – Horvátországhoz került. 1881-ben 263 tagú küldöttség indult Budapestre, ahol demonstrálták ragaszkodásukat a magyar szent koronához.³ Az értelmezés vitája azonban, az 1872. április 27-én jóváhagyott Statutum ellenére, a dualizmus felbomlásáig folytatódott. Időközben a területi közigazgatás országosan is változott az 1870. és 1871. és 1876. évi törvények szerint.⁴

Önmagában ezek a körülmények, a területi változások is indokolták az újabb választási törvény megalkotását. Ezen túlmenően azonban ezt az is szükségessé tette, hogy az 1848:5 tc. kerettörvény jellegűnek bizonyult. A választói jogosultság pontos és részletes megállapítása, a választások bonyolításának módja, s az arra hivatott intézmények léte és hatásköre hiányos maradt. Az átfogó és részletes jogszabály kidolgozását a küszöbön álló új választások is sürgették. Elfogadtatását pedig a két nagy párt, a Deák-párt és a Balközép látványos közeledése megkönnyítette.

Az 1874:33. tc. az 1848:5. tc. és az erdélyi 2. tc. módosításáról és kiegészítéséről címet viseli. A dualizmus korában a továbbiakban ennek alapján zajlottak az országgyűlési választások, kezdetben három-, majd az 1886:1. tc. szerint ötévente. (Bár az utóbbi időhatárokat nem tartották be, közelebb hozták a választásokat.) Az ötéves választási ciklushatárok papíron a két világháború között is maradtak. Az új törvény azonban nem csupán kiegészíti, részletezi, pontosítja a választói és a választókerületi jogosultságot, valamint a választások lebonyolításának módját, hanem több vonatkozásban tartalmilag is megváltoztatja az 1848:5. tc.-et. Számos rendelkezését azonban megtartja. A választói jogosultságot a vagyon helyett az adóra helyezi. A választójogot azonban az értelmiség több rétegére is kiterjeszti, függetlenül az adótól. Követi ebben is az 1848:5 tc.-et.

A választói jogot – hasonlóan az 1848. évi törvényhez – a 20., a választókerületi jogot pedig a 24. életév betöltéséhez kötötte. Megszüntette azonban a régi, 1848 előtti kiváltságokat, kivéve azokat, akik azóta is szerepelnek a választói névjegyzékekben. 3. §-a szerint a házak, földek tulajdonosai, ha 16 forint tiszta jövedelem után földadóval vannak „megróva”, választójogot kapnak, továbbá akik úrbéri értelemben ¼ telek után fizetnek adót. Ez az irányadó ott is, ahol nem volt úrbériség. 4. §-a kimondja: a polgárosított határőrvidéken tíz, a Jászkun és a Hajdú kerületben nyolc magyar hold tekintendő ¼ teleknek. Erdélyben a földadó-kataszter alapján azok, akik a földek és házak 84, 79 és 72 forint jövedelem után fizetnek földadót. 6. §-a szerint azok a kereskedők, gyárosok, kézművesek, akik évi 105 forint tiszta jövedelem után fizetnek államadót. 9. §-a értelmében jövedelemre való tekintet nélkül választójogot kapnak az akadémia tagjai, a tanárok, tudorok, művészek, ügyvédek, mérnökök, közjegyzők, sebészek, gyógyszerészek, okleveles gazdák, erdészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők, tanítók. Szélesebb a választójogból kizártak köre. Ide tartoznak: a gyámi vagy gazdai hatalom alatt állók, a hadseregben szolgálók, a pénzügy, adó és vámörtség legénysége, a büntett vagy vétség miatt elítéltek, az adóhátralékosok. (Az utóbbiak már sokan voltak, ami hatott a választójoggal bírók létszámára is.) A kiegyezés után bevezették a modern polgári adónemek számos ágát. Ezt pedig sokan nem tudták pontosan fizetni. A törvény 14. §-a előírta az adók igazolásának formáit, dokumentumait is (adókönyv, telekkönyvi kivonat, adóhivatali bizonyítvány, tagosítási földkönyv stb.).

A törvény részletesen felsorolja a nagyhatalmú Központi Választmány létrehozásának módját, összetételét, jogkörét. Elnöke a törvényhatóság, illetve a város első tisztviselője. Tagjait a közgyűlés választja 3 évre. Létszáma a vármegyékben a választókerületek számától függ. Egy kerület esetén 12, kettőnél 16, háromnál 24, ennél is több esetben kerületenként még kettővel növekszik a választmány tagjainak száma. Feladata többek között a választási névjegyzékek összeállítása, kiigazítása, a szavazatszedő küldöttségek kijelölése, a rend fenntartásának biztosítása, akár a fegyveres erő alkalmazása útján is.

A 70. § szerint minden szavazó ajánlhat képviselőjelöltet, s tíz választó kérése esetén ehhez biztosítani kell a szavazást. Sorrendjét sorshúzás dönti el. A szavazás nyílt és előszóval történik. A 71. § alapján, ha csak egy jelölt van, a választást befejezettnak nyilvánítják, s az egyetlen jelöltet megválasztottnak tekintik. (Ezt a későbbiekben közfelkiáltással megválasztottnak nevezték.) Az 1848. évi törvénynek a választókerületi beosztást tartalmazó határozatai, s ezáltal a mandátumok elosztása, a dualizmus korában lényegileg fennmaradtak.

Az 1874:33. tc. hosszú ideig, csaknem négy évtizedig érvényben maradt.⁵ (Az 1913. évi újabb törvénynek ezért legfeljebb csak jogtörténeti jelentősége van, illetve több vonatkozásban mintául szolgált a későbbi, a két világháború közötti választási jogszabályok számára.)

Az 1874. évi törvény alapján 11 alkalommal került sor országos képviselőválasztásokra (1875, 1878, 1881, 1884, 1887, 1892, 1896, 1901, 1905, 1906, 1910). A dualizmus korában az 1910. évi választások egyben az utolsók is voltak, mivel a háború alatt nem került sor országgyűlési választásokra.

A választókerületek a kiegyezést követően jószerivel csak a határőrvidék polgárosítása, a kiváltságos kerületek megszüntetése, továbbá a megyei közigazgatás átszervezése nyomán módosultak. Ennek eredményeként az 1870-es évek közepén 63 vármegye alakult.⁶ Így 413 választókerület jött létre, és ez a későbbiek során alig-alig változott.⁷ A választókerületek lényegesebb átalakítására, a városok képviseletének parlamenti növelésére csak az 1913. évi választási törvény után, 1914-ben, már Tisza István második kormánya és sógora, Sándor János belügyminisztersége idején került sor.⁸

* * *

A választójog és a választási rendszer felfogása terén a 20. században az uralkodó elit körében jelentős változás következett be. Amikor Tisza István, a századforduló nagyformátumú egyénisége 1903-ban megkapta első miniszterelnöki megbízását, már mintegy másfél évtizedes tevékeny kereskedelmi, ipari tevékenységet tudhatott magáénak. Figyelemre méltó tudományos műveket is alkotott, főleg általános gazdasági, ipari és mezőgazdasági kérdéskörökben, de a törvényhozásban

napirendre kerülő más ügyekben, így a szociális reformokról is tudományos igényességgel fejtette véleményét. 1891-ben a képviselőházban például a munkásbiztosítás és az ipari munkások vasárnapi munkaszünetének szükségességéről beszélt. A szociálpolitikának ezt a szálát a későbbiekben is megtartotta és fokozatosan bővítette. A választójog és az adott választási rendszer számottevő reformjának követeléséhez azonban csak az 1910-es években jutott el. (Elméletileg a liberális politika részének tekintette a nemzet egészének felruházását a politikai jogokkal, s kilátásba helyezte a választói reform előkészítését. Ennek jegyében 1904-ben elrendelte a szükséges statisztikai anyaggyűjtést.) Aligha kétséges, hogy ehhez a századfordulót követő, nagy horderejű választójogi mozgalmak hatására jutott el. Közülük kiemelhetjük a három évtizede hatalmon lévő Szabadelvű Párt bukását követő, 1905. évi, nagy tömegeket megmozgató, első sorban a szociáldemokrata párt szervezésében zajló politikai gyűléseket, sztrájkokat. Kristóffy József belügyminiszter választójogi tervét, majd az 1906-ban megalakuló koalíciós kormány belügyminiszterének, Andrássy Gyula grófnak 1908-ban, a képviselőház elé terjesztett, az általános választójog alapjára helyezett, de a demokráciát mellőző plurális javaslatát. Ellene már széles körű, a középrétegekre is kiterjeszkedő mozgalom indult, az általános, egyenlő, titkos választójog programjával. Ez is hozzájárult a koalíciós kormány bukásához, hiszen kezdeti társadalmi bázisa alaposan megkopott.

A Szabadelvű Párt romjain 1910-ben újjáalakuló Nemzeti Munkapárt és kormánya Tisza István által fogalmazott programjában már olvashatjuk a választójog reformjának, demokratizálásának elvét. Némethy Károly belügyminisztériumi államtitkár vezetésével rövidesen megkezdődött a törvénytervezet kidolgozása, amely nemesak a választójogra, hanem a választási rendszer egészére is kiterjedt. Tisza gazdag iratanyaga bizonyítja: mindvégig ő irányította a törvényelőkészítő bizottság munkáját.

Együttműködésüket azonban palástolták, mert Tisza házelnöként gyűlölt embernek számított. Némethy azonban Lukács László miniszterelnök tudtával rendszeresen levelezett, találkozott Tiszával. (Tisza ugyanis a haderőfejlesztés ellen tiltakozó ellenzéki képviselőket karhatalmi őrséggel vitette ki a parlament ülésterméből. Erre addig még nem volt példa. A szociáldemokrata párt és a polgári ellenzék nagy ribilliót csapott volna, ha tudomására jut, hogy a választási törvénytervezet Tisza elképzelései szerint készül.) Némethy 1912. július 12-én írta Tiszának: „A miniszterelnök úrnak természetesen legkisebb kifogása sincs az ellen, sőt a maga részéről kiváló súlyt helyez arra, és óhaja is, hogy Excellenciád az előkészületek minden stádiumáról kimerítően tájékoztatva legyen s nagybecsű bírálatát, tanácsait, javaslatait állandóan érvényesítse”.⁹ Némethy találkozási helyül a lakását vagy hivatalát ajánlja, mert geszti utazását az ügy érdekében kerülendőnek tekinti.

Tisza a választási reform megvalósítása érdekében tanulmányozta a magyarországi és a külföldi demográfiai, kulturális, szociális és nemzetiségi viszonyokat, s ezekről cikkeket is közölt. Fő elve a fokozatos jogkiterjesztés volt.

A minisztertanács 1912. december 19-iki ülésén az államtitkár hivatalosan is bejelentette; elkészült a törvényjavaslat. Kiemelte: a javaslat széles demokratikus alapokra épül „addig a határig, ameddig sem a magyar állam nemzeti jellege nincs veszélyeztetve, sem a fennálló társadalmi rend erőszakos felforgatásától nem kell tartani. Választójoghoz kell tehát juttatni mindazokat, akiknek műveltségük, érettségük és higgadságuk, vagyoni helyzetük, élethivatásuk vagy rendes foglalkozásuk révén megtaláljuk a feltételeket, amelyek képessé teszik őket szavazati joguk önálló gyakorlására, s valamennyire mentesíti attól a fenyegető veszélytől, hogy a demagógia öntudatlan eszközei és játékszerei legyenek”.¹⁰

Ez a gondolat végigkíséri a törvénytervezet miniszteri indoklását és magát a tervezetet is. A korabeli politikai erőviszonyok ismeretében nem tűnik számunkra meglepetésnek, ha demokratikus elemeit sokan kevésnek, mások soknak tartották. A Választójogi Blokkba tömörült erők – Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Justh Gyula függetlenségi pártja, a polgári radikálisok és egyes nemzetiségi pártok – az általános, egyenlő, titkos, községenkénti választójog elvetésének tekintették, de csalódásukat hangoztatták egyes munkapárti politikusok is. Székely Ferenc igazságügy-miniszter ezért tárcájáról is lemondott. (A miniszteri székben Balogh Jenő követte.) A régihez ragaszkodó, több hagyományos ellenzéki pártban levő konzervatív politikus pedig túlságosan is soknak, sötétbe ugrásnak minősítette a törvény demokratikus, előremutató elemeit. S bár ennek alapján nem került sor országos képviselőválasztásra, több vonatkozásban mintául szolgált a későbbi jogszabályok, főként Bethlen István számára.

A törvénytervezet indoklása meglepően terjedelmes és alapos. A belügyminisztérium vezetésével is megbízott miniszterelnök, Lukács László 1912. december 31-én terjesztette a parlament elé, s képviselőházi elfogadására viszonylag gyorsan, 1913. március 8-án került sor. Mindenekelőtt az 1874. évi törvény avíttágát, mélyreható reformjának szükségességét, kiszélesítését indokolta. Kiemelte az ipari munkásság teljes egészének korábbi kirekesztését a választójogból, továbbá a választókerületek aránytalan beosztását, amelyeken túlhaladt az idő. A kerületi központok helyett a községenkénti szavazást ígerte.

A munka elhúzódnak az 1910. évi népszámlálási statisztikai anyagok feldolgozásának hosszú munkálataival magyarázta. A tervezet azonban – miként erre már utaltunk – Tisza koncepcióját tükrözte. Különösen szembetűnő ez a nemzetiségeknek adandó választójog esetében. Tisza ugyanis, Németországgal egyetértésben, az 1910-es évektől kezdve tárgyalásokat folytatott a magyarországi Román Nemzeti Párttal, s nemzeti

követeléseik teljesítésére törekedett annak érdekében, hogy ne gravitáljanak kifele Brátianu Romániájához, hanem az Osztrák–Magyar Monarchiát fogadják el állami létük keretétül. Ezáltal ugyanis Romániát is megnyerhetik a Hármasszövetség számára.¹¹ A magyarországi román kérdés így külpolitikai jelentőséggel is bírt. Követeléseik között kezdetben nyelvi, vallási, iskolai, továbbá közigazgatási és a sajtóra vonatkozó igényeik fogalmazódtak meg.¹²

A magyar–román tárgyalások idejére esett az új választási törvény parlamenti és parlamenten kívüli heves vitája, benne a magyar írás-olvasás megítélése is a választójogosultság feltételeként. Tiszta világosan felismerte, hogy a tárgyalások eleve nem vezethetnek sikerre, ha a választási törvény a nemzetiségek választójogának feltételéül a magyar írást és olvasást szabja. Az indoklásban ezért ennek mellőzése nagy teret kapott. Miután ugyanis a miniszteri indoklás elvi síkon ismerteti a választójog kritériumait, így folytatja: „Némelyek a további biztosítékot az írni-olvasni tudáson felül a magyar nyelv bírásában keresik, s a választói jogot a magyarul írni-olvasni tudáshoz szeretnék kötni [...]. ezt a követelményt sem elvi, sem gyakorlati szempontból nem tartom megvalósíthatónak. Az ezeréves magyar állam tradíciója egyáltalán nem ismeri az állami nyelv tudásán alapuló előjogot. A magyar törvényhozás soha senkit sem zárt ki a politikai nemzet köréből azért, mert magyarul nem tudott. A hagyományos szabadelvűség elvével való szakítás veszélyes gyűjtőanyagot dobna a nemzetiségek közé, és az elérni kívánt céltól inkább eltávolítana, mintsem valójában közelebb vinne ahhoz”.¹³

A magyar polgári kormányzat ilyen határozottsággal és félreérthetetlenül még soha nem karolta fel a nemzetiségek egyes nyelvi követeléseit és jogait, mint azt az 1913. évi választási törvény indoklásában tette. Ennek döntő oka – miként erre utaltunk – a már kialakult nagyhatalmi tömbök, az antant és a központi hatalmak versengése a még kívülálló országok megnyeréséért. Ebből a nagypolitikai megfontolásból erednek Tiszák látványos engedményei, elsősorban a magyarországi románok felé, bár ezek eleve nem is voltak tölök idegenek. Más szóval: Tisza István ragaszkodott ugyan az egységes magyar államhoz, de ebbe próbálta beépíteni, egyes jogaik biztosításával is, az ország lakosságának csaknem felét kitevő nemzetiségeket. Ráadásul a magyar állam is hibás azért – fejtegette –, hogy a 24 éven felüli nem magyar ajkú férfiaknak mintegy 40%-a nem tud magyarul. A törvényjavaslat ezért mellőzi a magyar nyelvtudást, és máshol keresi a szükséges biztosítékokat a magyar állami lét fenntartásához (értelmi, adó, vagyoni census).

A törvény a választójogon túl a választási rendszer egészét is reform alá vonta.

Az 1913:14. tc. felemelte az aktív választójog korhatárát, és egyúttal bevezette az értelmi censust. A középiskolai végzettséggel rendelkező férfi állampolgárok szavazati jogát a 24., a többiekét pedig a 30. életév betöltéséhez kötötte. Akik azonban csak a népiskola

hatodik osztályát végezték el, adócensus alá is estek. Az írni-olvasni tudó, de iskolai végzettségüket bizonyítani nem tudó magyar állampolgárok esetében az adócensust magasabbra húzták. Ennek a dupláját, vagyis 40 korona adófizetést vagy 16 kat. hold tulajdonjogát követelték meg az írni-olvasni nem tudóktól. A törvény Budapesten és a 25 törvényhatósági jogú városban titkossá tette volna a szavazást, és előírta a választókerületek korábbi beosztásának átalakítását. Ezt azonban egy újabb törvény részletezte, közben megszüntette számos város önálló képviselőküldetési jogát, és a környező falvakat is hozzájuk sorolta. Ezáltal egyfelől növelte a választókerületek területét, másfelől a választójoggal rendelkező városok ipar-forgalmi népességét és értelmiségi, tisztviselő rétegeit ellensúlyozhatta az általában konzervatívabb falusi lakossággal.¹⁴ Képviselőjelöltet 50 választó írásban ajánlhatott.

Az 1914. évi törvény miniszteri indoklása részletesen fejtegeti a választókerületek módosításának szükségességét, de védi a szerzett jogokat is. Mindazonáltal figyelmet fordít a nagyarányú gazdasági, kulturális fejlődésre, s az 1913. évi választójogi törvényre, amely mindezt figyelembe véve jelentős mértékben, mintegy 50%-kal növelte a választójogosultak körét.¹⁵ Igaz, az ország lakossága a kiegyezéstől az 1910. évi népszámlálásig – kerekítve – 13-ról 18 millióra, a választójoggal rendelkezők száma ugyanakkor a mintegy 900 ezer-ről 1 838 378-ra növekedett. A választókerületek száma 22-vel, 413-ról 435-re emelkedett. (Horvátország képviselőköre 40-ről 42-re növekedett, így a képviselőház teljes létszáma 477 lett.) Feltűnően megnőtt Budapest, Fiume és a 25 törvényhatósági jogú város képviselete az országgyűlésen, miközben a megyéké inkább csökkent. Budapest képviselőinek száma 10-ről 22-re, Pozsony és Szegedé 3-ra nőtt. Debrecené 3 maradt. Egyről kettőre növekedett Arad, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Temesvár választókerülete, míg Kecskemété, Szabadkái, Kolozsvári, Miskolci kettő maradt. A korábbra is jellemző népességbeli aránytalanságok azonban a választókerületek között fennmaradtak, s ezeket Budapest kivételével az új kerületi beosztás sem szüntette meg.

Néhány példa a legnagyobb és a legkisebb választókerületi névjegyzékekre 1913-ban: a gödöllői kerületben 11 925, a fülöpszállásiban: 7 161, míg a bereczkiben 108, a székiben 110 választót írtak össze.¹⁶ A törvény lehetővé tette a városokban, illetve az 1000 választónál nagyobb községekben is a szavazást. Kilátásba helyezte így több kisebb település számára is szavazókör alakítását. Idáig ugyanis erre csak a választókerületek székhelyén kerülhetett sor, ami sok település számára sok, fárasztó utazást jelentett.¹⁷

A világháború utolsó, befejező szakaszában elfogadott, újabb választójogi törvény, az 1918:17. tc. elsősorban a frontharcosokkal, a hadirokkantakkal, a háborús kitüntetésekkel rendelkezőkkel szélesítette a választásra jogosultak körét. Mindazonáltal az 1918 júliusában elfogadott törvény tükrözte a korabeli sajátos hatalmi viszonyokat. hiszen a képviselőházban az

1910. évi választásokon győztes Nemzeti Munkapárt maradt többségben, de a kormány a mérsékeltbb ellenzék soraiból került ki, Wekerle Sándor vezetésével. A törvény csak néhány hétig volt érvényben. Növelte volna a szavazók létszámát, de több vonatkozásban fenntartotta a cenzust. Ennek alapján nem is került sor országos képviselőválasztásokra. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott, megalakultak az utódállamok, a Magyarországon győztes őszirózsás forradalom pedig elsöpörte a régi parlamentet, mindkét kamarájával és választási jogszabályaival együtt. Ezt azután a Tanácsköztársaság váltotta fel.

A törvényekben rögzített cenzusok, a nyugat-európai országokban akkor érvényes választói jogosultsággal összevetve nem tekinthetők túlságosan szigorúnak. (Kivételt jelent a nyílt szavazás fennmaradása és a választójog megvonása a nőktől.) Csakhogy a magyarországi társadalom szerkezete nem vethető össze a jóval fejlettebb nyugati társadalmakéval. Ebből eredt a hazai választójoggal rendelkezők alacsony szintje, hiszen arányuk mindvégig feltűnően alacsony maradt, a lakosság 7–10%-a körül mozgott. (A többségében nemzetiségek által lakott területeken ez az arány: 3–4%.) Országosan ők jelentették a kivételes jogi előnyökkel bírók táborát, rájuk figyeltek leginkább a hatalmi elit képviselői, kormánypártiak és ellenzékiek, az ő szavazataik megnyeréséért indultak harcra a képviselőválasztások idején. Számuk a választójogi kritériumok hosszú változatlansága ellenére is növekedett, mert az általános gazdasági fejlődés eredményeként – ha nem is gyorsan, de – egyre többen elérték, illetve meghaladták a rögzített cenzushatárokat.

1848-ban, majd 1861-ben, 1865-ben és a dualizmus korában lefolytatott 13 országgyűlési képviselőválasztás mindegyike egyéni kerületekben és nyíltan zajlott. A kormány a választások differenciált területi irányításával, a fokozott hatósági önkénnyel, a „vidéki” mandátumok megszerzésével próbálta a törvényhozó hatalom síkján megszilárdítani hatalmát. Ezért különös gondot fordított a választások előkészítésére, lebonyolítására. A közigazgatási hatóságok feltűnő módon segítettek a kormánypárt választási hadjáratát, ugyanakkor minden eszközzel akadályozták az ellenzéki pártok választási sikerét, gyűléseik megtartását, agitációjuk kiszélesítését, még a szavazást is.

A magyarországi egypárti uralom hosszú fennmaradásának fontos tényezője a választások lebonyolításának sajátos, centralisztikus rendszerében rejlik. Alapját a közigazgatást szabályozó jogi rendben, illetve annak gyakorlati működésében lelhetjük fel. Az 1870:42 tc. a törvényhatóságok – vármegyék, törvényhatósági városok – státusát tartalmazta. Kiemelkedő jogkört biztosított benne az uralkodó által kinevezett főispánoknak, amely kiterjedt az országos képviselőválasztások megyei irányítására is.¹⁸

A főispánok és tisztviseleik, továbbá a kormánypárt hívei a választások lezajlása után, különösen szoros végeredmény esetén, még összegyűjtötték az ellenzékiek „ültápasait”, a választási törvénybe ütköző

vagy annak vélt cselekményeit, amiket az ellenzéki mandátumok megtámadására, megsemmisítésére használtak fel, végső soron a választási bíraskodás útján. Ugyanezt vereségük esetén gyakran megtették az ellenzéki táborban is a kormánypárti képviselőkkel szemben – kevesebb sikerrel. A hivatalból vagy a választópolgárok által megtámadott mandátumok sorsáról kezdetben a képviselőház plenáris ülése döntött az igazoló osztályok, bizottságok vizsgálatainak figyelembevételével alapján. Ezt a házszabályok mellett az 1848:5. tc. 47. §-a is rögzítette. Vagyis a választási bíraskodást kezdetben a képviselőház magának tartotta fenn. Az 1868. decemberi módosított házszabály azonban a Ház által kiküldött bíráló bizottságra ruházta a döntés jogát. A bíráló bizottságok összetétele ugyancsak a pártok erőviszonyait tükrözte, ezért a kormánypártok továbbra is jelentős előnyt élveztek az eljárás során. Az 1874. évi választójogi novella 89. §-a, majd az 1887. évi házszabályok 71. §-a tovább bővítette a választási eredmények megsemmisítésének lehetséges eseteit (a passzív választójog hiánya, a névjegyzékek meghamisítása, egyéb visszaélések, erőszak alkalmazása).

A kiterjedt államfői jogkör is befolyásolhatta, erősíthette az udvarnak is kényelmes egypárti hatalom fenntartását a többpárti parlamentarizmus viszonyai között. Széles jogkörét a kiegyezés idején, majd a századvégén tovább növelte. Az 1867:8. tc. például a miniszterek kinevezését az uralkodó hatáskörébe utalta, szemben az 1848:3. tc. 12. paragrafusával, amely szerint a miniszterelnök által kiválasztott minisztereket az uralkodó csupán megerősíti tisztségükben. Az 1867:11. tc. felfüggesztette a nemzetőrsegről szóló 1848:22. tc.-et. Az 1867:7. tc. pedig elhalasztotta a nádorválasztást, holott a '48-as törvényhozás rendkívül nagy szerepet adott a nádornak az ország kormányzásában: az uralkodó távollétében elláthatta a végrehajtó hatalom irányító-jának tisztét. Ezzel párhuzamosan feltűnően megnőtt a királyi jogkör, amit a közös ügyekről szóló 1867:12. tc., az ún. kiegyezési törvény is tükrözött. Ugyanakkor egyéb módon, például megegyezéssel, királyi leiratokkal is bővítették azt.¹⁹ Az uralkodói felségjogok széles körű, kiterjedt rendszere szinte egyedülállónak tekinthető a korabeli európai polgári államok sorában. Korlátozta az osztrák és a magyar törvényhozó hatalmat, hiszen az uralkodó elnapolhatta, feloszlathatta az országgyűlést, tetszése szerint nevezhette ki a miniszterelnököket, minisztereket, megszerezte a törvények előszentesítésének jogát is. Legfőbb hadúrként pedig a hadsereg vezérlete, vezénylete, valamint a hadüzenet is kizárólagos jogkörébe tartozott. Ő gyakorolhatta a főkegyúri jogokat, s a nemességadóományozással is élhetett. A közös ügyekben az uralkodó szinte kizárólagos hatalommal rendelkezett, de a „közös érdekű” ügyek megfogalmazásából – a vám- és kereskedelmi szövetség, a bankügy, a kvóta és a delegációk esetében – kitűnik: az államfő-uralkodó hatásköre közvetve vagy direkt módon ezekre is kiterjedt. A legvilágosabban ez a kvóta esetében mutatkozik meg. Az ide vonatkozó törvényhely szerint ugyanis a két parlament kiküldi

kvótabizottságait a közös kiadások megállapítására, amely azután a két ország parlamentje elé kerül, s ha köztük a megegyezés nem jön létre, az uralkodó a döntés joga.²⁰ Mindazonáltal a közös érdekű ügyek értelmezéséről különösen a századfordulón nagy viták csaptak fel a két birodalomfél között.

A kereskedelmi szerződések ugyanis elszakadtak a kiegyezésben rögzített 10 éves vámszövetségi időhatártól. A külállamokkal kötött kereskedelmi szerződések ezért nem követhették ezeket a ciklushatárokat. Hiszen a két szerződéskötő fél – jelen esetben a Monarchia, illetve más államok – piaci érdekei ettől eltérő időtartamú szerződéseket igényeltek. Ezért hosszabb vagy éppen rövidebb idejű megállapodások születtek közöttük. Ez a körülmény pedig eleve gyengítette a 10 éves vámuniót, és az osztrák, illetve a közös bank ilyen értelmű szabadalmát is. Mindez a századfordulón vált nyilvánvalóvá, amikor a kereskedelmi szerződések zömmel 1903-ban vagy később jártak le. Egyoldalú felmondásuk a gazdaságra beláthatatlan következményekkel járt volna. Nem véletlen, hogy – különösképpen Ausztriában – ekkor került sor a legtöbb kormányváltásra. Mindezen túlmenően a magyar minisztertanács is több alkalommal – nyíltan vagy titkosan – jelentősen bővítette az uralkodó hatalmát. Már az 1867. március 17-i, Ferenc József elnökletével ülésező minisztertanács felsorolta a 24 pontból álló, az uralkodó elhatározásába kerülő ügyeket (az érsekek, püspökök, prépostok, apátok, az ország zászlósainak kinevezési joga, a kegyelmezés, a nemesi és egyéb címek, rangok adományozása az illető felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett): a magasabb rangú tisztviselők kinevezése – a VI. díjosztálytól felfelé – s ezek nyugdíjazása, áthelyezése, nyugdíjuk felemelése, a magasabb jutalmazások, továbbá a nagyobb összegű, 20–50 ezer forint feletti adásvételi, bérleti szerződések, az út, vasút és a vízi utak jóváhagyása; törvényjavaslatok, országgyűlési előterjesztések előzetes bemutatása, új hivatalok szervezésének fejlesztése, „nemes egyének” névváltoztatása, hitbizományok alakítása vagy megerősítése. Ebbe a körbe sorolta a szabályzat a közép- és főtanácsadók kinevezését, s azon egyletek, ipar- vagy hitelintézetek engedélyezését, amelyek működése eddig is Őfelségétől függött. Utolsó, 24. pontja szerint: „Különös fontosságú eseményekről Őfelségének jelentés teendő.” Ezt a szabályzatot az 1897. március 10-i minisztertanácson elfogadott új, részletesebb, már 28 pontból álló szabályzat tovább bővítette.

Amíg tehát 1848-ban a királyi jogkör szűk maradt, és úgy látszott, jó esély kínálkozik a polgári jogállam teljesebb kiépítéséhez, addig a kiegyezés rendszerében az uralkodó felségjogai olyannyira kiszélesedtek, hogy az alkotmányos monarchia léte is megkérdőjelezhető. Nemcsak a közös ügyek kerültek ugyanis kizárólagos döntési jogkörébe, hanem végső soron a szövvényesen fogalmazott „közös érdekű” ügyek is. Sőt a viszonylag legnagyobb önállósággal rendelkező magyarországi belpolitika kulcskérdéseiben is határozhatott. Ilyen módon illúzióknak bizonyultak a kiegyezési törvények

szövegezőinek reményei, amelyek a magyar nemzeti igények későbbi kibővítésére, az uralkodó abszolút jogainak enyhítésére irányultak.²¹

Széll Kálmán nevéhez fűződik a második, szigorúbb képviselői összeférhetetlenségi törvény megalkotása, hiszen a választhatóságot korlátozta. Az 1875:1. tc. döntően a hivatali, míg az 1901:24. tc. a gazdasági összeférhetlenségi eseteket részletezte. Céljaik mindkét esetben a képviselők függetlenségének biztosítása a kormánytól és távoltartásuk az üzleti élettől. Az 1875. évi törvény tételeken is megemlíti a törvényhatósági és községi tisztviselők, hivatalnokok széles körét. E kirekesztő törvényhely sok hivatali helyet érintett, igaz, a továbbiakban ezt a kivételek egész sorával oldotta. A törvény az összeférhetlenséget jóval enyhébb formában ugyan, de kiterjesztette a gazdasági szférára is. Kimondta, hogy a kormánnyal szerződési viszonyban álló vállalkozók, pénzügyi igazgatók és hivatalnokok nem lehetnek egyben országgyűlési képviselők is. Kivételek itt is voltak, például a vasutak és a csatornák vezetői, hivatalnokai esetében. Sőt, a törvény lehetővé tette, hogy a képviselőház egy új, választott bizottsága döntse el az állammal kapcsolatos üzleti viszony jellegét. Ez az a pont, amely tág teret nyitott a mentesítésekre.

Az 1910:24. tc., az új összeférhetlenségi törvény főleg a gazdasági élet terén részletesebb és szigorúbb. Mindenekelőtt bezárta a korábbi törvény mérlegelésre lehetőséget adó kapuját a gazdasági összeférhetlenség megállapításánál. Országgyűlési képviselő „nem lehet az – olvashatjuk –, aki a kormánynak vállalkozója, vagy szállítója, aki a kormány és mások közötti ügyletek közvetítője vagy bizományosa, aki az állam vagy a kormány kezelése alatt álló alapítványi javak, javadalmak, jövedékek és haszonhajtó jogok bérleje vagy haszonélvezője”. Az 1875:1. tc.-kel szemben kiterjesztette az összeférhetlenséget a kormány által engedélyezett közhasználatú vasútra, folyamútra vagy más közlekedési vállalatra is.

A választási bíráskodás terén, hosszú előkészítés után, ugyancsak Széll Kálmán miniszterelnöksége idején, az 1899:15. tc. a tételeken felsorolt érvénytelenségi esetekben nyolc évre részben a Kúriára bízta a döntést.²² (Bár ezt már az 1874. évi törvény is kilátásba helyezte.) A nem említett egyéb ügyekben a választások eredményének elbírálása továbbra is a képviselőháznál maradt. A kúriai bíráskodás keretei közé kerültek az alábbi esetek: a képviselő választhatóságának hiánya, a vesztegetés, az erőszak, a fenyegetés, az etetés-itatás, az igazgatás, a közhivatalnokok vagy a karhatalom befolyása, a választási és a szavazatszedő bizottságok visszaélései stb. A törvény ugyanakkor lehetőséget adott a választóknak a szavazóköreztékbe való szállítására, és a szokásos „vendéglátásra” is.

A 20. század kezdetétől hosszú vita folyt arról, hogy a választási bíráskodás a nyolc év eltelte után is maradjon-e a kúria hatáskörében, vagy esetleg vegye át az 1896-ban életre hívott Közigazgatási Bíróság, netán a kettőből delegáltak végezzék a képviselői mandátumok

felülvizsgálatát. Ám maradtak olyanok is, akik a korábbi gyakorlat visszaállítását követelték, vagyis a képviselőház kizárólagos illetékességét vallották. Az elhatározás ezért hosszú ideig késett. Megegyezés hiányában az 1908:37. tc. tizenkét évre, 1921. szeptember 10-éig meghosszabbította a kúria elsődleges illetékességét, holott igyekezett megszabadulni e hálátlan, s politikai indulatokkal kísért hatáskörtől. Az újra és újra fellángoló viták közepette az ellenforradalom két választási rendelete (1919 és 1922) a nemzetgyűlés hatáskörébe utalta a választások érvénytelenítési okainak vizsgálatát és elbírálását.²³

Az 1925:27. tc. azután újra a Közigazgatási Bíróságra ruházta a szóban lévő feladatot és hatáskört. Meghatározta az abszolút és relatív érvénytelenítési okokat is. Az elsőbe a passzív választójog hiányát, továbbá a képviselő vagy mások által a választást befolyásoló cselekményeket sorolta. Közéjük tartozott az etetés-ítatás, de változatlanul nem tiltotta a vendéglátást. A relatív érvénytelenségi okok közé a képviselőjelölt tudta nélkül elkövetett olyan visszaélések kerültek, amelyek azonban döntően befolyásolták a választás végső eredményét.

A törvény tehát – amely Bethlen István nevéhez köthető – nem adta vissza a Kúriának a választási bíráskodás jogát, de kizárólagosan az országgyűlésnél sem hagyta. Indoklásában ezt írja: A Kúria a polgári és büntető jogok legmagasabb fóruma, s az ezektől tartalmilag eltérő választási bíráskodás ide nem illeszthető. De a nemzetgyűlés hatáskörében sem maradhat, a hatalmi ágak szétválasztásának elve szerint sem, a képviselőkre pedig súlyos terheket ró és elmérgesíti a pártok közötti viszonyt. Ezért az 1896:60. tc.-kel megalkotott Közigazgatási Bíróság a legcélszerűbb helye, hiszen a közigazgatási választások feletti bíráskodás is a hatáskörében van, s független bíróság nem sérti a képviselőház autonómiáját. A már megválasztott és igazolt képviselők ügyei – mentelmi jog stb. – pedig olyan belügyei a Háznak, amelyekről továbbra is határoz.²⁴ A titkos választást általánosan bevezető 1938. évi törvény is a Közigazgatási Bíróságnál hagyta a választási bíráskodást, de főleg politikai síkon bővítette az érvénytelenségi okokat.

Választójog és választási rendszerek 1919–1938 között

A Tanácsköztársaság bukása után a régi parlament nem állhatott vissza. A Friedrich-kormány 1919. november 17-iki rendelete az általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog és a „községenkénti” szavazás bevezetését tartalmazta.²⁵ Mindez tükrözte a győztes nagyhatalmak óhaját, amely egy demokratikus berendezkedésű Magyarország létrehozására irányult.

A Friedrich-féle választójogi rendelet alapján – 1920. január végén, illetve a Tiszántúlon június-

ban-júliusban – megtartott nemzetgyűlési választásokon a középrétegeket tömörítő Kiszegedapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja győzött ugyan, de gyorsan kitűnt vezetőinek politikai tájékozatlansága, szakmai-gazdasági, politikai, közigazgatási felkészületlensége, és csak idő kérdése maradt a régi hatalmi elit visszakerülése a végrehajtó, majd a törvényhozó hatalomba is. Amikor Bethlen István 1921 áprilisában vállalta a miniszterelnökséget, különös, hosszú távon nem is tartható hatalmi viszonyok közé került. Hiszen 1920-ban a nemzetgyűlés győztes pártjai a középrétegekre támaszkodtak. Az új kormány azonban már a régi hatalmi elit képviselői közül került ki. Ilyen körülmények között Bethlen hiába igyekezett az ellenforradalom általa elképzelt konszolidációjának megvalósítására. A nemzetgyűléssel nem sikerült elfogadtatnia a közigazgatás centralizációját, a főrendiház visszaállítását és az új választási rendszert.

A nemzetgyűlés feloszlata után – 1922 februárjában – azonban kézenfekvőnek tűnt a törvényhozó hatalom összetételének átalakítása, a középrétegek háttérbe szorítása érdekében a választási rendszer, mindekelőtt a választójog át- vagy visszaalakítása az előző jogszabályokhoz. Törvényhozás híján azonban erre csak rendeleti úton nyílt lehetőség. A kormány ezért különösebb előkészítés nélkül, sebtében összeállított, de a Friedrich-féle választási rendelet lényeges elemeit félresöpörő rendeletet fogadott el, amely fő fejezeteiben és részleteiben is magán viseli a sietség nyomait. Célkitűzését azonban elérte, hiszen a régi hatalmi elit visszakerült a második nemzetgyűlésbe, s ezáltal megszűnt a kormány és a törvényhozó hatalom közötti kirívó ellentmondás. Az új választási jogszabály igényes törvényi kidolgozása és elfogadtatása azonban már az új nemzetgyűlésre várt.

A szóban forgó rendelet Budapesten és a környékén lévő településeken – Újpest, Rákospalota, Cinkota, Kispest, Csepel, Albertfalva, Budafok, Soroksár, Pestszentlőrinc – bevezette a lajstromos, listás vagy arányos választást és a titkos szavazást. A titkosságot a törvényhatósági városokra is kiterjesztette. A megyéken belül azonban visszaállította a nyílt választást. Az 1922. március 2-án kiadott 2200/1922 ME számú, „Az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjainak választásáról” című, 177 §-t tartalmazó, terjedelmes rendelet azonban elsősorban a választói jogosultságot tartalmazta. Kimondta: „Nemzetgyűlési képviselő-választójoga van minden férfinak, aki életének 24. évét betöltötte, 10 év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik, vagy van lakása, és az elemi népiskola negyedik osztályát sikeresen elvégezte. Nemzetgyűlési képviselőválasztó joga van minden nőnek, aki életének 30. évét betöltötte, 10 év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik, vagy van lakása és az elemi népiskola hatodik osztályát vagy más tanintézetnek ezzel tanértékre nézve egyenrangú osztályát (évfolyamát) sikeresen elvégezte.” Visszaállította tehát az értelmi cenzust, bevezette a hosszú magyar állampolgárságot, az egyhelyben

lakást. (A nők választójogát a Friedrich-féle rendelettel szemben 24 évről 30 évre emelte fel.) A rendelet részletesen felsorolta a választói jogból kizártak széles körét, a képviselőjelölést pedig szigorú feltételekhez kötötte. Az arányos választókerületekben egy-egy lajstrom ajánlásához 5000 választó aláírását is megkövetelte. Az egyéni kerületekben a választók 10%-ának, illetve 1000 választónak az előzetes aláírását írta elő. Megszigorította a választási gyűlések tartását is, mert nemcsak bejelentési, hanem engedélyezési kötelezettséget is előírt számukra.

A rendelet 11. §-a azonban megtartotta az 1919. évi rendeletnek a községenkénti szavazásra vonatkozó tételét.

Az 1922-ben megtartott választásokon Bethlen egységes pártja győzött. Ezáltal több párt létezett ugyan a törvényhozó hatalomban, de ismét csak egy párt kormányzott.

Az országgyűlési képviselők választása címet viselő 1925:26. tc. előkészületei évekig folytak, parlamenti vitája pedig négy hónapig. 1925. március 6-ától július 7-éig tartott. Általános indoklása is rendkívül részletes, alapos volt. Visszanyúlt a korábbi törvényekre és kiterjedt a nemzetközi összehasonlításokra is. A törvény már befejezett ténynek tekinti a második kamara, s ezáltal a hagyományos, kétkamarás országgyűlés visszaállítását, ezért a nemzetgyűlés helyett már az országgyűlés megnevezést használja.

Az 1925. évi választási törvényt és hosszú indoklását a miniszterelnök Bethlen István és belügyminisztere, Rakovszky Iván terjesztette a nemzetgyűlés elé. Ismerve a miniszterelnök tevékenységét és kormányzati elveit, a kulcsszerep az ő nevéhez fűződik. Ezért életművének szerves részét alkotja. Kitűnik belőle, hogy tudatosan vállalta Tisza István szellemi és politikai örökségét, hiszen mindvégig hivatkozik az elődje által sugallt és elkészített 1913. évi választási törvényre. Ugyanakkor a háború, a forradalmak és a Trianon után következő új, történeti léptékű események fényében a változtatás szándéka is tükröződik benne.

Az 1925. évi 26. tc., az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény általános indoklásának bevezető sorai jól jellemzik a törvény tartalmát és lényegét. „A törvényjavaslat a fokozatos jogfejlesztés elvén nyugszik. Nem követ kétes értékű külföldi példákat, csillogó elméleteket, tetszetős jelszavakat. Sajátos hazai viszonyaink gondos mérlegelésével készült, s a választójogot megadja mindazoknak, akikről az annak gyakorlásához szükséges ítélőképesség feltételezhető, és akiket tartós érzelmi és érdekkapcsolatok fűznek az államhoz és lakóhelyükhöz.” Az új törvénynek a lehetséges két szélső határ között kell elhelyezkednie. Nem lehet sem túlságosan szűk körű, de széles körű sem, hanem a történeti fejlődés és a gazdaság, a kultúra adott állapota alapján kell elhelyezkednie. Ki kell belőle rekeszteni a túlzásra hajlókat és a könnyen megtéveszthetőket. A polgári társadalom védelmét kell szolgálnia az egyoldalú osztályuralommal szemben. A törvény a 2200/1922. M.E. kormányren-

delet csapásán halad, s így az 1874. évi választási törvényhez képest jelentős jogkiterjesztést jelent. Átvesszi az 1913. és az 1918. évi választási törvények több, lényeges elemét, főleg a választójog kibővítését, a titkos szavazás részleges bevezetése terén. Bethlen is hangsúlyozta a fokozatos haladás szükségességét, a jogkiterjesztés síkján több esetben tovább is megy Tisza terveinél, ugyanakkor a megváltozott viszonyokhoz igazodva határozottabban követeli a politikai, nemzeti szempontok figyelembe vételét.

A miniszterelnöki, miniszteri indoklás ebben a relációban mindenekelőtt a választójogra vonatkozó korábbi törvényeket tekinti át. Eszerint amíg az 1874. évi törvény, a trianoni országterületet véve alapul, a 24. éven felüli férfi lakosság csak 31,6%-ának, az 1913. évi törvény pedig 41,1%-ának adott választójogot, addig az 1925:26. tc. 77,3%-át juttatta választójoghoz.

A nők számára is biztosított választójogot, hiszen ettől a korábbi törvények elzárkóztak. (Az 1919. és az 1922. évi rendeletek azonban már más-más arányban ugyan, de tartalmazták.) Ezúttal felsorolták az ellene és mellette szóló érveket. Az ellene kardoskodók főleg azt hangoztatták, hogy élethivatásuk a feleség- és anyaszerp, a politikai pártküzdelmek pedig éppen ettől vonják el őket. Fokozatosan erősödött azonban az a felfogás, amely szerint a háború súlyos terheit viselték, s közben visszavonhatatlanul a közélet felé fordultak, ezért onnan csak adminisztratív eszközökkel vonhatók vissza. Ám rájuk szigorúbb feltételeket kell szabnia a törvényhozásnak, döntően amiatt, mert számuk meghaladja a férfiakét, s ez azzal a veszéllyel fenyegetne, hogy átvennék a politika irányítását. Ezért számukra nem a négy, hanem a hat elemi iskola elvégzése, továbbá a 24. helyett a 30. életév betöltése a választójog megszerzésének feltétele.

Az indoklás szerzői szerint az írás-olvasás megállapítása rendkívül nehéz, míg a négy vagy a hat elemi elvégzése könnyűszerrel megállapítható.

A törvény nem térhetett ki a titkos és a nyílt szavazás elől sem. Hiszen már az 1913. évi törvény is bevezette a kettő sajátos kombinációját. Az 1919. évi rendelet pedig az általános, egyenlő, közvetlen, községenkénti és titkos választójog demokratikus elvére épült. Ezt azonban már nem követte az 1922. évi kormányrendelet. Bethlen ebben a vitában is jobbra a Tisza István nevéhez kötődő 1913-as törvényhez nyúlt vissza. Mérlegre tette a titkos és nyílt szavazás lehetőségeit, s a róla zajló vitákat. A titkos szavazás híveinek érvei: a szavazók csak így gyakorolhatják szabadon, mindenféle befolyástól mentesen akaratukat. Az európai demokratikus országokban a titkos szavazás érvényesül, s ehhez Magyarországnak is alkalmazkodnia kell; ezt 1920-ban már meg is tette, s 1922-ben sem vonta teljesen vissza. A nyílt szavazás mellett érvelők ugyanakkor jobbra a már jól ismert érveiket hangoztatták. Eszerint a szavazóknak erkölcsi felelősséget kell vállalniuk állásfoglalásaikért, mert fontos a közjognak a nemzet érdekében végzett gyakorlása a tét. Ráadásul itt lehetőség nyílik a csalásra, főként a szavazólapok és

borítékaik hamisítása útján. A kisebb településeken különben is mindenkiről köztudott, kire szavaz, ezért értelmetlen a titkos szavazás. Mindent összevetve legfeljebb Budapesten és a nagyobb városokban lehetséges és indokolt a titkos szavazás érvényesítése.

Már a 20. század elejétől kezdve, különösen az 1910-es években nagy vitákat váltottak ki a többségi, egyéni, illetve az arányos, listás választás körül kavargó érvek. A tudományos körök és gyakorló politikusok hevesen bírálták a Magyarországon korábban kizárólagos egyéni választási rendszert, főként a kisebbségek kizárása, s a többpárti viszonyok között a töredékszavazatok megsemmisülése miatt. Hivatkoztak a külföldi példákra, ahol főként a 20. század elején már az arányos, listás rendszer vált meghatározóvá (Belgium, Svédország, Finnország, majd a világháború után Németország, Svájc, Ausztria, Csehszlovákia, Franciaország, Olaszország). Több országban pedig a két rendszert vezették be. Bethlen 1925-ben Budapesten, Budapest környékén és a több képviselő választására jogosult törvényhatósági városokban vezette be az arányos választást, itt egyúttal a titkos szavazás érvényesült. (A szavazás kötelező volt.) A többi választókerületben azonban a többségi, egyéni rendszer, s a nyílt szavazás maradt érvényben. Nemcsak a megyékben, hanem abban a három törvényhatósági városban is, ahol csak egy képviselőt választottak (Székesfehérvár, Baja, Sopron; 12–13. §).

Az 1925:26. tc. első fejezete a választójogosultság kritériumaival kezdődik: „1. §. Országgyűlési képviselő-választójoga van minden férfinak, aki életének 24. évét betöltötte, tíz év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik vagy van lakása és az elemi népiskola negyedik osztályát sikeresen elvégezte, vagy ezzel egyenlő értékű műveltség megszerzését igazolta.

A 24. életév betöltése nem kívántatik meg attól, aki igazolja, hogy egyetemet vagy főiskolát végzett. »Régi jogon« országgyűlési képviselőválasztó mindenki, aki az 1918. évre érvényes országgyűlési képviselőválasztói névjegyzékbe fel van véve, még ha az előző bekezdésben megszabott kellékeknek nem felel is meg, ha ugyanabban a községben lakik, amelynek névjegyzékébe az 1918. évre felvették.

2. §. Országgyűlési képviselő-választójoga van minden nőnek, aki életének 30. évét betöltötte, tíz év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik vagy van lakása és az elemi népiskola hatodik osztályát vagy más tanintézetnek ezzel tanértékre nézve egyenrangú osztályát (évfolyamát) sikeresen elvégezte, vagy ezzel egyenlő értékű műveltség megszerzését igazolta.”

Egyes esetekben a nők négy elemi elvégzésénél is választójogot kapnának (akinek három vagy több gyermeke van, saját vagyonából vagy keresetéből él). Az egyetemet vagy főiskolát végzett férfiak és nők életkorukra való tekintet nélkül is kapnak választójogot.

A 4. §. szerint a hosszabb helyben lakás figyelmen kívül hagyható az állami, alapítványi, községi, közin-

tézeti alkalmazottak, tanárok, lelkészek esetében. Itt nyilvánvalóan az elszakított területekről ide költözőtekről van szó. A törvény részletezi a választójogból kizártak körét is. A választathatóság feltétele a választói jogosultság és a 30. életév betöltése, de részletesen felsorolja a nem választhatókat. Ebben zömmel a korábbi választási törvények, rendeletek szabályait követi. Minden esetben részletezte azonban a kivételek körét. Ide sorolta az országgyűlési képviselőket, a települési alkalmazottakat, a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek lelkészeit, a nyilvános jellegű tanintézetek tanárait. (Az országtól elszakított területekről vagy a hadifogságból hazaérkezettek tartoztak ide, de ottani magatartásukat igazolniuk kellett.)

A választókerületeket és székhelyeiket külön törvény hatáskörébe utalta, de a 3100/1922 M.E. rendelet tekinteti irányadónak.

A választási törvény 62. §-a a képviselőjelölés feltételeit és eljárási szabályait részletezi. Közülük szembeötlő az ajánlás szigorúsága, hiszen az 1922. évi rendelet előírásait követi. Ennek jegyében írja: „Jelöltet tízezer vagy kevesebb választót számláló választókerületekben a választóknak legalább 10%-a, nagyobb kerületekben pedig legalább 1000 választó írásban ajánlhat.” Ez a feltétel tág lehetőséget adott a Választási Bizottságok számára az ajánlási ívek megsemmisítésére is, ha az ajánlók között választójoggal nem rendelkezőt is találtak. Erre pedig bőven nyílt lehetőségük. Jogorvoslatot ezen a téren a törvény nem ismert.

A 15–16. §. értelmében a megyékben és az önálló mandátummal rendelkező városokban a választás előkészítése és lebonyolítása érdekében központi választmányt kell alakítani, amely elnökből és választott tagokból áll. Az elnök a törvényhatóság első tisztviselője, illetve a polgármester. A törvény rendelkezik az összeíró küldöttségek megalakításáról, a választási névjegyzékek összeállításáról, a választásról, a képviselőjelölésről, a választási bíráskodásról.

A törvény alapján három ízben, 1926-ban, 1931-ben és 1935-ben tartottak országgyűlési képviselőválasztásokat. Az ötéves ciklust azonban csak egyetlen alkalommal, 1926 és 1931 között töltötték ki. 1926-ban Bethlen Egységes Pártja ismét megszerezte a mandátumok abszolút többségét, s ezáltal a pártstruktúrában megszilárdult a régi rend, vagyis a többpárti parlamentarizmus keretei között a kormánypárt többséggel rendelkezett a képviselőházban, miként a két világháború közötti, még hátralévő, 1935. és 1939. évi választáson is. (1935-ben Gömbös Gyula Nemzeti Egység Pártja a 245 képviselői helyből 170-et szerzett meg. Az új, 1938. évi választási törvény szerint lefolytatott képviselőválasztásokon a már 260-ra növelt házban pedig az új kormánypárt, a Magyar Élet Pártja 183 mandátumot nyert. Így abszolút többséget kapott.)

Az 1938:19. tc. az országgyűlési képviselők választásáról az eddigieknél jóval bonyolultabbnak, nehezen áttekinthetőnek bizonyult. Olyan módon demokratisálta, tette titkossá a választójogot, hogy közben biztosította a hagyományos egypárti kormányzás fennma-

radását. Ennek jegyében a képviselők számát 245-ről 260-ra emelte. Országosan is kombinálta az egyéni – többségi és a listás – vagy arányos választókerületeket. 135 egyéni választókerülethez 125 listás képviselői hely járult. A törvénytervezetet még Darányi Kálmán miniszterelnök és Kozma Mihály belügyminiszter dolgozta ki, de az Imrédy-kormány idején fogadták el.

Az 1938. évi törvény megtartotta a lajstromos-arányos kerületeket Budapesten, Budapest környékén, továbbá ide vonta az egynél több képviselőt választó 7 törvényhatósági jogú várost is (Debrecen, Győr, Pécs, Hódmezővásárhely, Szeged, Miskolc, Kecskemét). Ezekben csak listás kerületek maradtak. Az új törvény azonban a megyékben is bevezette a listás szavazást is, ide sorolta Baját, Sopront és Székesfehérvárt, miközben itt az egyéni kerületeket is megtartotta. Budapesten három, a hét törvényhatósági városban, a Budapest környéki kerületben és a megyékben egy-egy lajstrom megalakítását írta elő. Kivételt tett azonban a nagy területű és sok választót magába záró Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye esetében, itt három lajstromos kerületet hívott életre – bár az indoklás csak kettőről írt, északi és déli lajstromos kerületről. Itt is léteztek azonban az egyéni-többségi kerületek is. A képviselőhelyek elosztását, továbbá az egyéni kerületek létszámát és központját azonban a belügyminiszterre bízta. (Az Imrédy-kormányban ezt a tárcát Keresztes-Fischer Ferenc töltötte be.) A belügyminiszter hatáskörébe utalta a szavazókörök beosztását és székhelyeik megnevezését is. A törvény 6. §-a – miként már az előző törvény is – tartalmazta a községenkénti szavazás elvét. A pusztán listás kerületekben ezer választó alkothatott egy szavazókört, a többi városban és községben azonban a törvény fogalmazása szerint „hatszázal több választó lehetőleg ne legyen egy-egy szavazókörben. Rendszerint minden község egy szavazókört alkot.”

A törvény 9. §-a szerint a szavazás „minden választásnál titkos és kötelező”. A törvény érvényben tartotta az ötéves választási ciklusokat. Az eljárás lebonyolításáról szólva pedig előírta, hogy a törvényhatóságokban Központi Választmányt kell alakítani. (Választásánál, jogkörénél, összetételénél érvényben hagyta az 1925:26. tc.-et.)

A törvény átalakította a korábbi jogszabályok képviselőjelölésre vonatkozó rendelkezéseit. 75. §-a szerint eleve nem ajánlható országgyűlési képviselőnek, aki a nemzeti állam és a társadalom törvényes rendjének felforgatására irányuló programot hirdet.

A lajstromos választókerületben kétszer annyi jelöltet kell állítani, mint a képviselőhelyek száma. Üresedés idején így az újabb választás mellőzésével a pótképviselő lép a távozó képviselő helyébe.

Az ajánlási ívek hitelesítéséhez pénzbeli biztosítékot kell elhelyezni. (Ez új követelménye volt a törvénynek.) Egyéni választókerületben kétezer pengőt, lajstromos kerületben pedig a képviselők számától függően három–ötezer pengőt (78. §). Mindezen túlmenően azonban az érvényes ajánláshoz egyéni kerületben legalább 500, lajstromos kerületben pedig 1500 választó

sajátkezű aláírása is szükséges. (Ez viszont kevesebb, mint amit az 1925. évi törvény megkövetelt.)

A választójogosultság alapjait a törvény III. fejezete határozta meg. Más feltételeket szabott a listás és az egyéni választókerületekben. A 19. § értelmében a lajstromos kerületekben ugyanis az a férfi kapott választójogot, aki 10 év óta magyar állampolgár, 6 éve ugyanabban a községben lakik vagy van lakása, a 26. életévét betöltötte, s az elemi iskola hat osztályát elvégezte. Az iskolai végzettség alól felmentést kaptak, akik a világháborúban vitézségi érmet vagy altiszti fokozatot szereztek. A továbbiakban újabb eseteket sorol fel, ami az iskolai végzettség alól felmentést ad. Választójogban részesítette a hadirokkantakat, továbbá az önálló iparosokat és kereskedőket. A szegényebb sorsú földművesek is választójoghoz juthattak, ha legalább két kataszteri hold földjük és házuk volt, vagy földbirtokuk kataszteri tiszta jövedelme elérte a 40 aranykoronát, kivételes esetekben még a gazdasági cselédek és a „mezőgazdasági munkavállalók” is szavazati joghoz juthattak.

A 20. § a lajstromos kerületekben a nők választójogát sorolta fel. Eszerint annak a nőnek van választójoga, aki a 30. életévét betöltötte, 10 év óta magyar állampolgár, 6 év óta ugyanabban a községben lakik vagy ott van lakása, az elemi iskola hat osztályát elvégezte, és saját keresetéből tartja el magát. (Egyes kivételeket részletesen felsorol; például három vagy több gyermeke van, írni-olvasni tud, és férje a szükséges és előírt követelményeknek megfelel.) Az egyetemet végzett férfiaknak és nőknek életkorukra való tekintet nélkül ad választójogot, amennyiben tíz év óta magyar állampolgárok, és hat év óta ugyanabban a községben laknak.

Szigorúbb feltételek alá estek az egyéni kerületekben választók. Itt a férfiaknál a 30. év betöltése a választói jogosultság egyik feltétele. De a törvény előírta számukra is a tízévi állampolgárságot, a hatévi egy helyben lakást, továbbá az állandó foglalkozást, s ha családfenntartó, az elemi iskola hat osztályának elvégzését. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése is elegendő annak, aki 1912 előtt Magyarországon született. Az állandó foglalkozás kellékének megfelel az, aki nyugdíjat vagy öregségi járadékot kap vagy vagyonából tartja el magát. A lajstromos választójognál felsorolt kivételek rájuk is kiterjedtek (háborús, vitézségi kitüntetések stb., továbbá, ha iparosok, kereskedők). A földművesek esetében azonban szigorúbbak a feltételek; így nem 2, hanem 5 kataszteri hold föld és ház meglétéhez, nem 40, hanem 60 aranykorona tiszta jövedelemhez kötötte az egyéni választójogot. Ennek alapján sok férfit kizártak a választás lehetőségéből.

Az egyéni választókerületekben a nők választójoga megegyezik a lajstromos kerületek női választói jogosultságának feltételeivel. Azok viszont kedvezményeket élveztek, akik az 1912 előtti Magyarországon születtek.

A törvény további fejezetei a szokványos eljárás szerint sorolják fel és részletezik a képviselőválasztások során követendő tennivalókat. 55. §-a szerint választható, akinek választójoga van és a 30. életévét be-

töltötte. Továbbá az országgyűlésnek vagy bármely törvényhatósági bizottságnak vagy községi képviselő-testületnek tagja vagy korábban 10 évig tagja volt, illetve élethivatásszerű állandó foglalkozása van.

A törvény részletezte a választhatóságból kizártak körét. Ide sorolták az adóhátralékosokat, az állampolgárságukat elvesztetteket, a büntett miatt elítélteket, akiknél az 1901:24. tc. szerint az összeférhetetlenség valamely esete áll fenn. Továbbá nem választhatók képviselővé a főispánok, kormánybiztosok, alispánok, főszolgabírók, a kir. pénzügyigazgatók. A választások lebonyolításának rendelkezései lényegében az 1925. évi választási törvény előírásait követik.

A választás titkossága, valamint a lajstromos és az egyéni választókerületek kombinálása szükségessé tette a választás módjának általános rendezését. Ha egyéni választókerületben végül csak egy jelölt indul, azt a választási bizottság elnöke megválasztott képviselőnek tekinti. Ha pedig a lajstromos kerületben egy lajstrom marad, az abban feltüntetett sorrend lesz a mérvadó. Több ajánlás esetében azonban elrendelik a titkos szavazást borítékba zárt hivatalos szavazólapok útján. A szavazólapok, borítékok és az urnák elkészítéséről a belügyminiszter gondoskodik.

A szavazást a szavazatszedő küldöttség készíti elő, és gondoskodik a rend fenntartásáról. Akik az egyéni és a lajstromos szavazásra is jogosultak, mindkét szavazólapot átvesszik és mindegyikre titkosan szavaznak. A borítékokat a szavazatszedő küldöttség bontja fel és számolja össze a szavazatokat, s erről jegyzőkönyvet készít. A választás eredményét a Választási Bizottság állapítja meg.

A 239. § szerint „a tíz éves magyar állampolgárság kellékét védelmezni kell annál, aki Magyarországnak a trianoni szerződéssel megállapított területén született...” A továbbiakban a törvény a választói névjegyzékek összeállításáról, a képviselőjelölés módjáról, a választások kitűzéséről és előkészítéséről, lebonyolításáról rendelkezett. Végül részletesen sorba vette a választási bíráskodás lehetőségeit és tennivalóit, s a képviselők igazolásának módjait.

A 126. § értelmében a választás érvénytelen, ha a képviselő és a pótképviselő nem volt megválasztható, aki a választás előtt nyilvánosan szóval vagy írásban a

„magán- vagy közvagyonnak ingyenes felosztásával átitott”. Aki a bizalmi egyének működését akadályozta, vagy megsértette a titkosságot, illetőleg valamely más súlyos szabálytalanságot követett el. A panaszok elbírálására a Közigazgatási Bíróság jogosult.

A két világháború között tehát lényegesen emelkedett a választói jogosultság. Az előírt iskolai végzettséget ugyanis egyre többen megszerezték, részben a klebelsbergi kultúrpolitika eredményeként, ráadásul a kisebb országterület gazdaságilag és a műveltség szintjét tekintve is fejlettebb volt a réginél. Az elszakított országterületről ide menekültek pedig zömükben rendelkeztek az értelmi census kritériumaival. A törvény egyes paragrafusai pedig – így az egyhelyben lakást tekintve – mentesítést adtak számukra. Különösen megemelte a választók számát a nők egyes rétegeinek adott választójog. A titkosság fokozatos kiterjesztése előremutató lépés volt, s közelítette a hazai választójogot az európaihoz.

A súlyosabb problémák inkább a választások lebonyolításánál jelentkeztek, amelyek jórészt a Választási Bizottságok túllontúl nagy hatalmából és gyakori önkényből adódtak.

Az új törvény alapján csak egyszer, 1939. május 28–29-én tartottak országgyűlési képviselőválasztásokat. Előzőleg azonban május 5-én kihirdették „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 1939:4. tc.-et, az ún. második zsidótörvényt. Eszerint a zsidónak minősítettek a Felsőház tagjai nem lehetnek, legfeljebb lelkészi minőségükben, a képviselőházba pedig nem választhatók. Országgyűlési, törvényhatósági és községi választójoguk csak akkor lehet, ha szülei és „felmenői” 1867. december 31. után már Magyarországon születtek. A választási névjegyzékbe felvettek pedig zsidó mivoltukról bejelentési kötelezettséggel tartoztak. Ezt részletezte a 4.800/ME sz., ugyancsak 1939. május 5-én kiadott rendelet. A központi választási bizottság számukra tanúsítványt állíthatott ki szavazási jogosítványuk elismerésére.

A területviSSzacsatolások után, a választások mellőzésével a Felvidékről 26, Kárpátaljáról 10, Erdélyből 63, a Délvidékről 26 képviselőt hívtak be a magyar képviselőházba.²⁶

Jegyzetek

¹ Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna (Budapest, 1995); *The Hungarian State. 1000–2000*. Editors: András Gergely, Gábor Máthé (Budapest, 2000, 215–303. p.)
² MTT 1848:5. tc. 5. §
³ *Vasárnapi Újság*. 1881. aug. 1.
⁴ 1870:42. és 1871:18. tc., 1876:20. tc.
⁵ MTT 1874:33. tc. A választás azok székhelyein, általában a járási központokban zajlott. Ott sorsolták ki a szavazás sorrendjét is. Elsőként azonban a székhely választói szavaztak.
⁶ MTT 1876:20. tc.
⁷ MTT 1877:11. tc.
⁸ MTT 1914:15. tc.
⁹ Református Egyház Zsinati Levéltára (REZSL) Balogh Jenő ir. 12 cs.
¹⁰ O.L. MT jkv. 1912. december 19.

¹¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Liasse Interna 1912-13. LXIX Fürstenberg 1912.
¹² REZSL Tisza-iratok 46, 48. cs.
¹³ *Magyar Törvénytár. 1913. évi törvények* (Budapest, 1914, 145. p.)
¹⁴ MTT 1914:15. tc. A vármegyei törvényhatóságok c. fejezet felüti a régi és új szavazókat.
¹⁵ MTT 1914:15. tc. 3. sz. melléklet
¹⁶ MTT 1913:14. tc. 22. §
¹⁷ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)* (Budapest, 1999, 132–135. p.); továbbá Stipta István: *Parlamenti viták a területi önkormányzatról (1870–1886)*. In: *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Szerkesztette: Mezey Barna (Budapest, 1998, 77–93. p.)
¹⁸ MTT 1867:7., 11., 22. tc.

¹⁹ 1867:12. tc., továbbá Redlich, J.: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem* (Leipzig, 1926, II., 360–385. p.)

²⁰ Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei*. IV. (Budapest, 1903, 371. p.). Vö.: Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón* (Budapest, 2001, 20–22. p.)

²¹ Ruszoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon* (Budapest, 1980, 41–49. p.)

²² Ruszoly: i. m., 283–323. p.

²³ MTT 1925:27. tc. Indoklás.

²⁴ *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1999*. Szerkesztette: Földes György, Hubay László (Budapest, 1994)

²⁵ MTT 1939:5. tc., 1939:6. tc., 1940:26. tc., 1941:20. tc. Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés képviselőinek lakáskönyve (Budapest, 1942, 81–83. p.)

Karel Schelle

Kárpátalja, mint Csehország része a két világháború között

Kárpátalja Csehországhoz csatolása

A Saint-Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én kötött ún. kis egyezmény szerint Csehország legkeletibb része Kárpátalja lett. Csehországhoz való csatolásával már 1918-ban elkezdtek foglalkozni, amikor az amerikai emigrációban élő ruszinok homesteadi kongresszusán egy részük ezt a megoldást az egyetlen lehetséges alternatívaként vetette fel. További eseményeknek köszönhetően és az aláíró nagyhatalmak beleegyezésével, továbbá egyes kárpátaljai politikai körök aktív hozzájárulásával Kárpátalja ügye a párizsi békekonferencia asztalára került, amely egyértelmű határozatot hozott a terület Csehországhoz csatolásáról.¹ Már a párizsi tárgyalások alatt a csehszlovák kormány határozott lépéseket tett a kárpátaljai területen. 1919. július 29-én, állami határozat alapján a belügyminiszter felhatalmazást kapott arra, hogy egy hivatalnokokból álló csoporttal együtt vezető tisztviselőt küldjön ki a polgári közigazgatás megszervezésére.² Ennek alapján a belügyminiszter 9789-es számú, 1919-ben kiadott határozatával megbízta Ján [Ivan] Brejchát a polgári közigazgatás vezetésével azokon a területeken, amelyek abban az időben Edmond Hennocque francia tábornok katonai vezetése alá tartoztak. Ennek a belügyminisztérium közvetlen vezetése alatt álló polgári közigazgatási hi-

vatalnak az volt célja, hogy biztosítsa a terület politikai, gazdasági és kulturális konszolidációját.

A minisztériumi megbízott 1919. szeptember 7-i határozata alapján Hennocque tábornok kihirdette Kárpátalján az ún. Általános Szabályzatot (Generálny Statutum) Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról.³ Ezt eleinte csak szóban és plakátokon terjesztették, de autentikusnak a *Kárpátalja Polgári Közigazgatásának Központi Lapjában* 1920. február 18-án megjelent szöveget tartjuk. Egy jogi normáról (sut generis) volt szó, amely a Saint-Germain-en-Laye-i Szerződés pontos fordítását tartalmazta, továbbá a határvonalak elhelyezkedésével, a nyelvhasználat kérdésével és Kárpátalja igazgatásának alapjaival foglalkozott. Ennek a nagyon jelentős dokumentumnak az eszmei szerzője maga Tomáš Garrigue Masaryk államelnök volt.⁴

Gregory Zhatkovych.
Podkarpatszka Rusz kormányzója

Bár Kárpátalja élén katonai parancsnok állt, akit a Szabályzat ugyan szó szerinti nem említ, de akinek jelentőségét az is bizonyítja, hogy a Szabályzatot ő jelentette meg. Nem csak katonai vezető volt, de polgári ügyekben is az ő szava döntött.⁵ Mellette kialakították az adminisztrátor, hivatalosan „a politikai igazgatás vezetőjének” hivatalát, aki a ruszin területek polgári közigazgatásának élén állt. A tábornok és az adminisztrátor közötti viszonyt nem szabályozták. Az utóbbi ideiglenes feladata volt, hogy előkészítse az önkormányzat bevezetését a Saint-Germain-en-Laye-i Szerződés alapján. A katonai parancsnok hatáskörét a miniszter 1919. augusztus 1-jei, 9789-es számú határozatában

fektették le; ebben J. Brejchát adminisztrátorként tűntették fel, aki szolgálatilag közvetlenül a belügyminiszternek felelős, emellett a hatalomban levő katonai parancsnok polgári attaséja. Ezzel összhangban volt ugyanezen miniszter 1919. október 8-ai, 48452-es számú határozata, amely szerint az adminisztrátor köteles volt a polgári közigazgatást úgy megszervezni, hogy az azonnal működőképes legyen. Kiemelt hangsúlyt

kapott, hogy Kárpátalja katonai igazgatás alatt áll, amely senkinek sem felelős, így a vezető adminisztrátor csak a tábornok adlátusa volt. A vezető hivatalnok ezalatt határozatot hozott a következő közigazgatás megszervezésének előkészítésére.⁶

Az Általános Szabályzat (Generálny statutum) alapján öttagú direktórium (Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriuma) létesült, amelynek élén a ruszin származású amerikai Gregory I. Zhatkovych [Zatkovich, magyar forrásokban Grigorij Zsatkovics – A szerk.] állt, s amelynek csak tanácsadó jogköre volt olyan ügyekben, amelyeket a Saint-Germain-de-Laye-i szerződés Kárpátalja Parlamentje számára biztosított, továbbá a hivatalnokok elbocsátásának ügyében.⁷ A direktórium és az adminisztrátor közötti ellentétek végleges megoldása az államelnök feladata volt.

Az Általános Szabályzat komoly elégedetlenséget okozott a ruszin polgárok körében, s kiváltotta a Központi Orosz [Ruszin] Nemzeti Néptanács ellenállását, amely az amerikai ruszinok befolyására, a három, akkoriban már létező nemzeti tanács összekapcsolásával alakult meg.⁸ Jelentős konfliktus volt a direktórium és az adminisztrátor között is, mert a direktórium tagjai azon dolgoztak, hogy tanácsadó szervezetből döntéshozó szervezetté váljanak. Amikor ez a konfliktus elérte a tetőpontját, a direktórium tagjai deklarációt jutattak el az államelnöknek, majd a lemondásukat is beadták.

Kárpátalján fokozatosan polgári közigazgatás alakult ki, amelyet azonban a szlovákiai körülményekhez alkalmaztak. Az egész területet négy járásra (zsupa) osztották, amelyek központjai Ungváron, Munkácsen, Beregszászon és Nagybecskón alakultak meg. Az ungvári járási hivatal már 1919 februárjában, a munkácsi pedig 1919 májusától működött. Beregszászon csak 1919 szeptemberében alakult meg, eleinte a munkácsi hivatal kirendeltségeként, de még ugyanebben az évben átvette Beregszász járás igazgatását. A nagybecskői járási hivatal csak 1920 júliusában kezdett dolgozni; ezt később a máramarosi Szolotvinába költöztették.⁹

A párizsi békekonferencián Kárpátalja Csehszlovákiához csatolását határozottan a cseh külpolitika legproblémásabb sikereként kezelték. Bonyolult politikai helyzet alakult ki az állam ezen részében, amelyben érezni lehetett a polgári közigazgatás további konszolidálási nehézségeit.

Új közigazgatási szervezet terve az 1920. évi „járási törvény” alapján

A csehszlovák alkotmány elfogadásával egy időben, 1920 februárjában kiadták a megyei és a járási hivatalok szervezéséről szóló törvényt (az ún. nagyzsupa-törvényt), amellyel véget akartak vetni a Csehszlovákia megalakulása után kialakult ideiglenes állapotnak, miután az új állam „örökölte” az addigi osztrák és magyar közigazgatást. A cél nemcsak a közigazgatás

demokratizálása volt a „kétsínűség” megszüntetésével, hanem annak egységesítése is az állam egész területén. E törvény hatálya tehát az egész országra kiterjedt. Prágát kivéve, amelynek státusát külön törvény állapította meg. Miként a későbbi kommentárokból látszik, a törvény bevezetése éppen Kárpátalján okozta a legtöbb félreértést. Mindenekelőtt František Weyr professzor volt az, aki az általa írt *Csehszlovák közigazgatási törvényben*, valamint a *Juristenzeitung* 1922. évi 11. számában felháborodva írta: „a törvényhozó nagy hibát követett el”. Weyr szerint a törvény egészéből éppen úgy, mint Kárpátaljának az alkotmány által biztosított különleges helyzetéből arra lehet következtetni, hogy erre a területre nem vonatkozik a járási törvény.¹⁰ Kissé óvatosabban fejezte ki magát B. Baxa professzor *A járások kialakításáról szóló törvény és annak hibái* című újságcikkében, ahol ő is figyelmeztetett a járási törvény bizonyos félreérthetőségére.¹¹ Ezzel ellentétes véleményen volt K. Lastovka, aki állítását a következő gondolatokra alapozta: „a járási törvény megtárgyalása alatt nem volt világos, milyen alkotmánya lesz Kárpátaljának, és vajon nem lenne-e jobb Kárpátalja alkotmány által bebiztosított autonómiáját összehangolni a járási törvénnyel. Ezért a járási törvény kimondta, hogy a járások kialakítása nem a helyi közigazgatás dolga, s ez Kárpátaljára is vonatkozik, de egyúttal minden olyan gondolatot kihagyott, amely Kárpátalja jövőbeli saját alkotmányát befolyásolhatná.”¹² Az igazság az volt, hogy a járási törvény – címe és az 1. § szerint is – az egész államra vonatkozott. Mivel a járási törvény kiadása idején már az ország e része is Csehszlovákiához tartozott, hatályának logikusan ki kellett terjednie Kárpátaljára is. Ezt támasztotta alá a 6. § is, ahol Kárpátalja már nevesítve szerepel. A félreértést az okozta, hogy a „A” függelékben a kárpátaljai területet teljesen kihagyták, s így, ha a törvényt ott is hatályba akarták léptetni, hozzá kellett adniuk ezt a részt is, és meg kellett adniuk a terület felosztását. A forradalmi nemzeti gyűlés alkotmánytanácsa utolsó összejevetelén, Bobek B. belügyminiszterhelyettes hozzájárulása nyomán, az „A” függelékbe nem vonták be Kárpátalját. Viszont a Belügyminisztérium álláspontja szerint a járásokról és a kerületekről szóló törvény érvényes volt Kárpátaljára is.¹³

A járási törvény szerint a közigazgatás a járási, illetve az azoknak alárendelt hivataloknak a felelőssége volt. A járási hivatalok közvetlenül a Belügyminisztériumhoz tartoztak, kivéve, ha bizonyos más előírások alapján, egyes adott ügyekben más központi szervezeteknek voltak alárendelve. A kerületi hivataloknak saját hatáskörükben a belső közigazgatással kellett foglalkozniuk, ami az addig érvényes előírás szerint a szolgabírói hivatalok kezében volt (főszolgabíró, szolgabíró). A megyei hivatalokban a közigazgatás a bizottságok, azok szervezetei és közigazgatási tanácsai hatáskörébe tartozott. Rendezett tanácsú városok esetében meghagyták a kerületi hivatal hatáskörét – kivéve a közigazgatási bizottságok agendáját, amelynek a járási hivatalokba kellett át-

kerülnie. Együttal a járási hivatalnak felügyelő és fellebbező szerepe is volt volt a polgármester (purkmistr), a városi tanács és a városi rendőrbíró határozataival szemben. A kerületi hivatal élére kerületi vezető került, a zsupa élére pedig a „zsupán”. Mindennek ellenére a járási törvény csak 1923-ban készült el, és csak Szlovákiára kiterjedően, így Kárpátalja közigazgatását nem érintette.

Kárpátalja végleges közigazgatásának kialakulása 1927-ben

Az 1919 novemberében, Hennocque tábornok által kiadott Általános Szabályzat erős ellenállást váltott ki a kárpátaljai lakosság körében. Közben azonban a Nemzeti Gyűlésben elfogadták azt az alkotmányt, amelyben a párizsi békekonferencia szellemében és az ún. Saint-Germain-en-Laye-i kis egyezményvel összhangban „Kárpátalja önkormányzatáról” volt szó, amelynek biztosítania kellett „a legszélesebb körű autonómiát, amelyet a Csehszlovák Köztársaság állami egysége megenged”.

1920. április 26-án a kormány kiadta 356. számú rendeletét az Általános Szabályzat megváltoztatásáról. A rendelet az Alkotmány 3. §-a 8. bekezdésének értelmében kimondta, hogy „a részletekkel, főleg a választási jogokkal és a parlamentbe való választhatósági jogokkal különleges határozatok foglalkoznak”. A „határozatok” szót a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság úgy értelmezte, hogy ez lehet törvény vagy rendelet, s így az 1920-as állami rendeletet törvényesnek ismerte el.¹⁴

Az említett rendelet értelmében Kárpátalja élén a kormányzó állt, akit az államelnök jelölt ki a kormány ajánlata alapján arra az időszakra, amíg nem alakul meg a parlament. A kormányzó jogkörei: képviselte Kárpátalját a kormánnyal való tárgyalásokon, vezette a kormányzóság tárgyalásait, aláírta a közigazgatási hivatal által kiadott, egész Kárpátaljára vonatkozó normatív rendeleteket, hivatalnokokat jelölt ki stb. Az államelnök a kormányzó mellé alkormányzót is kijelölt, mint a kormányzó helyettesét, és mint „közvetlen felettesét Kárpátalja minden közigazgatási hivatalának, és az azoknak alárendelt hivataloknak és intézeteknek” (3. §, I. bek.). A kormányzó és az alkormányzó közötti ellentéteket a kormány rendezte volna. A kormányzó és az alkormányzó kapcsolatának példaként valószínűleg a brit domíniumok főkormányzói és miniszterelnökei közötti kapcsolatot vették alapul. Eszerint az alkormányzó nem csupán a kormányzó helyettese és annak alárendeltje volt, hanem saját jogkörrel rendelkező független hivatalnok is, aki közvetlenül felelt a kormánynak.

A 356/1920. sz. állami rendelet feltételezte a kormányzótanács kialakítását, amelyet a kormányzón és az

alkormányzón kívül további tíz választott és négy, az állam által kinevezett tag alapított volna. Ez a tanács azonban soha nem jött létre.

Eleinte az adminisztrátor, később a kormányzó számára egy hivatalnokokból álló bizottságot hoztak létre; ez volt Kárpátalja Polgári Közigazgatási Hivatala. Bár a Szabályzat nem említette, a fent említett rendelet kész ténynek vette. Az idézett rendelet kiadása előtt azonban közigazgatási hivatalnak az egységes állami adminisztrációt tartották, amelyet a főhivatalnok (adminisztrátor) képviselt. Az idézett rendelet (2. §, c) viszont olyan hivatalokat is említ, amelyek nem voltak alárendelve a közigazgatási hivatalnak, amiből „két-sínűségi” tendenciát lehetett feltételezni, amely az autonóm közigazgatásból (élén a kormányzóval) és a közigazgatásnak nem alárendelt hivatalokból állt.

A Polgári Közigazgatási Hivatal hatáskörét a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság kétféleképpen, teljesen ellentmondó módon értelmezte. Először is kijelentette, hogy a Polgári Közigazgatási Hivatal a különböző minisztériumok kirendeltségeinek egyesülete, s ezért külön felhatalmazás nélkül a legmagasabb hivatalként határozhat olyan dolgokban is, amelyek az egyes miniszterek jogköréhez tartoznak.¹⁵ Később viszont ugyanez a bíróság kijelentette, hogy a Polgári Közigazgatási Hivatalt nem azért alakították ki, hogy a központi hivatalokat helyettesítse, s így minden olyan határozat esetén, amely a miniszter jogkörébe tartozik, speciális vagy általános felhatalmazást, de legalább utólagos jóváhagyást kell kapnia.¹⁶ A szakirodalom viszont inkább az első értelmezést ismeri el, mivel a Polgári Közigazgatási Hivatal egységes hivatal volt, egy prezídiummal, közös könyvelési osztállyal, közös hivatali ügyrenddel és egységes hivatali rendszá-bállyal.¹⁷

A 356/1920. sz. rendelkezés alapján Grigory Zhatkovychot nevezték ki kormányzónak, aki ezt 1920. április 16-án egy kiáltvánnyal ünnepelte. Az alkormányzó a cseh Peter Ehrenfeld lett. Zhatkovych viszont 1922. március 17-én, a kormánnyal való ellentétek miatt lemondott, s így a kormányzói szék egészen 1923-ig üres maradt. Csak 1923. szeptember 14-én nevezte ki az államelnök a ruszin származású Anton Beskidet kormányzónak és a cseh A. Rozsypalt [Antonín Rožypal] alkormányzónak.

A Kárpátaljai Területet négy tradicionális zsupára osztották, Ungvár, Munkács, Beregszász és Nagybecskő központtal. Az utóbbiból azonban a zsupa hivatala hamarosan átköltözött a máramarosi Szolotvinába. 1921-ben új felosztás történt, s csak három zsupát hagytak meg, amelyek székhelyei Ungváron, Munkács és Nagyszőlősen voltak. Minden zsupa hivatalának élére közigazgatási igazgató került. Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt rendezett tanácsú városként kezelték, ahová állami felügyelőket küldtek ki, akik a városi rendőrkapitánnyal együtt a hivatali apparátus élén álltak.¹⁸ A zsupák közigazgatási igazgatóinak 1922. december 13-án tartott ungvári konferenciáján viszont határozatot hoztak arról, hogy ezeket a városo-

kat nagyközségeknek nevezzék.¹⁹ Az állam az 1923. augusztus 7-ei, 171. sz. rendeletében másképpen döntött. Ungváron és Munkácson megmaradt a rendezett tanács, csupán Beregszászt sorolták át a nagyközségekhez.

lokban tulajdonképpen megmaradt az eredeti magyar szervezés.

A közigazgatás utolsó átszervezésére Kárpátalján még a tartományi önkormányzat bevezetése előtt, a

Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) közigazgatási beosztása 1930-ban

A helyi közigazgatás további változásaira 1923-ban került sor, amikor a június 7-ei 113. sz. állami rendelkezés alapján az önkormányzati bizottság, a főzsupánok és zsupánhelyettesek összes jogkörét a zsupa közigazgatási igazgatójára ruházták. A közigazgatási bizottság hatásköre, amennyiben első kérelem esetén döntött, szintén átkerült a zsupa közigazgatási főhivatalnokához; amennyiben csak a második kérelem esetén döntött (amikor az első kérelem esetén a zsupánhelyettes döntött), hatásköre Kárpátalja Polgári Közigazgatási Hivatalára szállt át. Ezzel a rendelettel a városokban is megváltozott a közigazgatás. A városokra is kiterjedt a 75/1919. sz. törvény érvénye, amely a községek választási törvényével foglalkozott. Tulajdonképpen itt is hasonló fejleményekre került sor a 233/1920. sz. törvény alapján, amely államosította a szlovákiai közigazgatást azon városokban, ahol rendezett tanács volt. Az 1925. március 3-ai 62. sz. törvény alapján, bizonyos, a törvényben feltüntetett eltérésekkel Kárpátalja területén is hatályossá vált a 234/1922. sz. törvény az ideiglenes községi igazgatásról Szlovákiában.²⁰ Az alacsonyabb rangú közigazgatási hivata-

84/1926. sz. törvény nyomán került sor. Ennek alapján 1926. július 1-jén a három önálló zsupát Munkács székhellyel összevonták.

1922. január 9-én, a prágai minisztertanács határozata alapján véget vetettek a katonai diktatúrának.²¹ Ugyanúgy, mint az ország többi részén, 1923. szeptember 16-án itt is általános választásokra került sor,²² s így a községi önkormányzat is feléledhetett. Minden hatályba lépett törvény csak az ideiglenes állapot fenntartását szolgálta, amelynek az 1928-ban bevezetett tartományi önkormányzat vetett véget.

A politikai és közigazgatási szervezeteket Kárpátalján az egész állam területén zajló közigazgatási egységesítéssel összhangban kellett létrehozni, természetesen figyelembe véve az ország e részének egyes specifikumait, a nemzetközi egyezményeket és a csehszlovák alkotmányt.

1920-tól 1927-ig a közigazgatás egyáltalán nem volt egységes. Nem csak az eredeti „kétsínűség” maradt

meg, amelynek megszüntetését már 1918-tól tervezték, de a helyzet még bonyolódott is azzal, hogy a Habsburg Monarchiából átvett közigazgatási dualizmusból Csehszlovákiában a járási törvény bevezetésének hatására hármas rendszer alakult ki: Szlovákiában a csehszlovák járási törvény. Kárpátalján a magyar megyerendszer, a cseh országrészekben pedig az osztrák közigazgatási rendszer. Ez a helyzet érthetően nem maradhatott sokáig életben. Emiatt döntöttek a kormánykörök a végleges reformról, amely végre egységes közigazgatást hozott volna létre a Csehszlovák Köztársaság egész területén, amely egyúttal megoldotta volna az önkormányzatok és állami közigazgatás közötti viszonyt. A probléma végleges megoldására 1927–1928-ban került sor, mégpedig a közigazgatási reformtörvény elfogadásával.

E törvényt feltételezhetően már 1926²³ végén elkészítették a Belügyminisztériumban, s 1927 januárjában már a kormánykoalíció pártjainak vitatárgyává vált. A törvény előkészítése és megtárgyalása is zárt ajtók mögött folyt le, így a részletek nem kerültek nyilvánosságra. Januárban a törvény tervezetét megvitatásra és véleményezésre megküldték az egyes minisztériumoknak. A kormány február 3-án jóváhagyta a törvényt, és megtárgyalásra átadta a Parlamentnek.²⁴ Csak ettől a pillanattól fogva informálták fokozatosan a napilapok a nyilvánosságot a törvény fő gondolatairól.²⁵

A közigazgatási reformtörvény elkészült formájában nagy ellentéteket váltott ki nemcsak az ellenzék oldalán, hanem néhány koalíciós pártban is. Ez a hozzáállás érezhető volt már 1927. március elején, a törvény első tárgyalásakor a Nemzeti Gyűlés alkotmányjogi bizottságában.²⁶ Kárpátalja kormányzójának is negatív véleménye volt a törvényről. Ezt a Belügyminisztériumnak küldött levelében fejtette ki, amelyben figyelmeztetett, hogy a törvénytervezet számos pontja alkotmányellenes, ugyanis az alkotmány garantálta Kárpátaljának autonómiáját. Megjegyezte azt is, hogy ez a törvény megszünteti a kormányzó jogait, amelyek átszállnak az önkormányzati hivatalokra és az önkormányzati elnökre. Ugyanebben az időben megindult a versengés Ungvár és Munkács között az önkormányzati székhely miatt.²⁷ A törvénytervezetet bírálta a parlamenti nagygyűlés tárgyalásán Ivan Kurtjak [Kurtyák János] is, aki a Kárpátorosz Autonóm Földműves Szövetséget képviselte. Negatív hozzáállása volt a Nemzeti Gyűlés szenátusában Podkarpatszka Rusz más pártképviselőinek is.²⁸ A többség azonban – néhány politikai párt és a nemzeti kisebbségek képviselőinek ellenállása ellenére – elfogadta a törvényt, s 1928-ban elkezdték a bevezetését.

Az ország adminisztratív felosztásának alapjául tehát az önkormányzatok szolgáltak. Podkarpatszka Rusz önkormányzata átvette a korábbi munkácsi zsupa helyét. Székhelye Ungvár lett. A közigazgatási reformtörvény sok problémát okozott az ország különböző részeiben. Kárpátalja esetében meg kellett oldani az önkormányzati szervezetek és a létrehozandó parla-

ment viszonyát. Ehhez a parlamenti képviselők kérésére Jan Černý belügyminiszter fűzött részletes magyarázatot a parlament alkotmányjogi bizottságának gyűlésén. Hangsúlyozta, hogy az önkormányzati képviselők hivatala semmilyen esetben sem fogja helyettesíteni a parlamentet, mivel közigazgatási hivatalról van szó. Abban a pillanatban, amikor létrejön a parlament, az önkormányzati képviselői hivatal megszűnik, mert hatásköre átszáll a parlamentre. Miként azonban a jövő megmutatta, a kárpátaljai parlament nem alakult meg.²⁹

Az alacsonyabb közigazgatási egységek a járások lettek, amelyek határait és székhelyeit a 93/1928. sz. és a 174/1928. sz. törvény határozta meg. A járási hivatalok Kárpátalján a következő városokba kerültek: Beregszászi járás, Nagybereznai járás, Huszti járás, Ilosvai járás, Munkácsi járás, Perecsenyi járás, Rahói járás, Szolyvai járás, Nagyszőlősi járás, Técsői járás, Ungvári járás és Volóci járás. Az egyes járások közigazgatása az addig érvényes törvények értelmében a szolgabírói hivatalok és főszolgabírók hatáskörébe tartozott, ugyanúgy, mint a kerületi hivatalok jogköre. Egyúttal a kormány felhatalmazást kapott arra, hogy egyes, a kárpátaljai szolgabírói hivatalokhoz tartozó ügyeket átadja más hivataloknak. A Kárpátaljáról szóló rendeletet az ottani politikai igazgatás figyelembevételével és a 113/1923. sz., az ideiglenes adminisztratív helyzetet kezelő törvény alapján foglalták bele az új törvénybe.

Kárpátalján az önkormányzati hivatalra ruházták az addigi polgári közigazgatási hivatalok és zsupák hivatalainak hatásköreit. Az önkormányzati hivatal élére elnököt jelöltek ki, aki Antonín Rozsypal belügyminiszter alárendeltségébe került. Az önkormányzati részt 18 tagú képviselőtestület alkotta; a tagok kétharmadát választották, míg egyharmadát az ún. szakemberek köréből jelölték ki.

1928. december 2-án kihirdették a járási és kerületi önkormányzati választásokat. Kárpátalján az Agrárpárt győzött, a Kommunista Párt és a magyar nemzeti párt³⁰ elött.

* * *

Kárpátalja helyzete nem változott az 1930-as években sem. A politikai helyzet ott akkor is nagyon kritikus volt. A harmincas évek első felében a nehéz gazdasági helyzet növelte a forradalmi hangulatot és a kommunista párt autoritását, amely az 1935. évi választásokon Kárpátalja legerősebb pártjává vált. A koalíciós pártok napról napra veszítették el támogatóikat. Ugyanakkor autonomista programjukkal erősödtek a nacionalista és a sovinszta pártok is. Avgusztin Volosin pártja és az Autonóm Földműves Szövetség mellett 1934-ben megjelent a Sztepan Fencik vezetése alatt álló orosz nemzeti autonomista párt, amely egyes cseh pártok támogatásával együttműködött az ún. ludákokkal.³¹ 1936-ban a kárpátaljai képviselők kidolgozták négy állami rendelet terveit: a kormányzó hivatalának megalakításáról, a kormányzó ideiglenes státuszáról, a kor-

mányzótanácsról, a posta és telegramm, az állami vasúti közlekedés, a legfelsőbb bíróság és a kisiparos kamarák igazgatóságairól. Ezeket a rendeleteket az alkotmány 3. §-a, valamint a kivételes határozati jogról szóló 109/1934. sz. törvény alapján adták ki. A négy állami rendelet tulajdonképpen meghagyta azt a felosztást, amelyet a 356/1920. sz. törvény adott meg, csupán az új körülményekhez alkalmazta. Egyik gyengeségük viszont a jogi átgondolatlanság volt. Például a kormányzó ideiglenes helyzetével foglalkozó tervben az önkormányzati elnök funkciója átszállt a kormányzóra és az alkormányzóra is – konkrét jogköreik elhatárolása és viszonyuk meghatározása nélkül. A legnagyobb ellenállást azonban az váltotta ki, hogy állami rendeletekkel akarták igazgatni azokat a dolgokat, amelyekről az alkotmány alapján csak a törvényhozói hatalom hozhat döntést.³²

A kialakult helyzet végül is arra kényszerítette a kormányt, hogy 1937 első felében maga tegyen azonnali lépéseket Kárpátalja ügyeiben. A négy rendelet tartalmát a Belügyminisztérium alaposan átdolgozta, s belefoglalta a Kárpátalja kormányzójának ideiglenes jogi helyzetét meghatározó törvénytervbe és az ezzel összefüggő szervezési tervekbe. Az előzetes tárgyalás után, 1937. június 3-án ez a törvény a Nemzeti Gyűlés elé került, amely azt – mint a 172. sz. törvényt – 1937. június 26-án elfogadta.³³

Az új törvény kimondta: Kárpátalja élén a kormányzó áll, akit az államelnök nevez ki és hív vissza. Kompetenciájába mindenekelőtt Kárpátaljával összefüggő törvényjavaslatok tartoztak. Beleszólása volt a politikai apparátus szolgálati posztjainak betöltésébe, vezette az önkormányzati képviselők összejövetelét, az önkormányzati hivatallal összefüggő dokumentumokat írt alá stb. Továbbá joga volt kijelölni Ungvár és Munkács polgármestereit, és, ha az érvényes előírások szerint a kormány hatáskörébe tartoztak, az önkormányzati hivatal ajánlatára jogosult volt kinevezni a községek polgármestereit stb.

Részen megváltozott az alkormányzó helyzete is, aki állami hivatalnok lett, az önkormányzati elnök jogi státuszával. Ez a határozat viszont csak az addig már működő gyakorlat legalizálása volt, mert a kárpátaljai önkormányzat bevezetése után az addigi alkormányzót a tartománygyűlés elnökévé nevezték ki, miközben nem vesztette el az alkormányzói posztot. Ebből kettős jogköre adódott: egyrészt a kormányzó helyettese volt, másrészt a tartománygyűlés elnöke. E változásból világossá vált, hogy Kárpátalján erős „kétsínűség” keletkezett, ahol az állami közigazgatás tulajdonképpen az alkormányzó alárendeltségébe került. Ez sem volt újdonság, mert ebben is az előző változásokat kopírozták. A kormányzó és az alkormányzó viszonya sem változott, egyikük sem volt alárendeltje a másiknak, de mégis az állami mechanizmus két önálló részét alkották.

Teljesen megváltoztatták viszont a kormányzótanács helyzetét, amely, bár belefoglalták a 356/1920. sz. állami rendeletbe, nem alakult meg. A megváltozott törvény szerint is csak ideiglenes lett volna – a parla-

ment megalakításáig. A kormányzótanácsot az önkormányzati hivatal bizottságának összes tagja alkotta volna, plusz további kilenc tag, akiket az önkormányzati hivatal képviselői jelöltek volna ki olyan személyek közül is, akik nem voltak annak tagjai. A kormányzótanács a kormányzó tanácsadó testülete lett volna, miközben határozatai nem lettek volna jogerősek. Ebből is látszik, hogy, bár az állami rendelet hangsúlyozta „nagy politikai hatását a közügyekre”, a tanács pozíciója nagyon problematikus volt.

Kárpátalja politikai igazgatásának és önkormányzatának más területeire ez a törvény nem volt hatással.

A 172/1937. sz. törvényt viszont csak részben vezették be. Már a kormányzótanács megalakításának első lépései is nehézségeket okoztak. Először a tagok miatt volt probléma, miután ez megoldódott, a tanács tárgyalási rendje miatt alakultak ki ellentétek. Így ez a szervezet ekkor sem alakult meg.

A kormányzó posztjáról szóló törvény Kárpátalján nem oldotta meg az ország ezen legkeletibb részének problematikus helyzetét és önkormányzatának kérdését. Éppen ellenkezőleg, ezidőtájt újra erősödött az autonómia híveinek hangja. Ennek eredménye az volt, hogy a Kárpátaljai Autonomista Párt (ún. kurtjakok), az Agrárpárt egyes tagjai (Bacsinszkij szenátor) támogatásával, javaslatot terjesztett be a parlament sokkal szélesebb hatáskörére vonatkozóan, mint amelyet az alkotmány megengedett volna. Ezt a javaslatot viszont a kormánykörök utasították el, így Kárpátalja autonómiájának kérdése továbbra is nyitott maradt.³⁴

Kárpátalja sorsa 1938–1945 között

Az első Csehszlovák Köztársaság húszéves fennállása alatt nem sikerült megoldani Kárpátalja közigazgatását és helyzetét, ami természetesen nem volt jó hatással az országrész politikai és szociális állapotára. Ezek a problémák nem oldódtak meg a későbbiekben sem. A Münchener Egyezmény ajtót nyitott a fasiszmus előtt. Az autonomista mozgalmak, amelyek ott az 1930-as évek folyamán alakultak, Szlovákiához hasonlóan végül is 1938. október 11-én kikényszerítették az autonóm kormány felállítását, Bródy Andrással az élén. Két hétig tartó kormányzása után, miután mint magyar kémeket leleplezték, leváltották, s helyére A. Volosin került. A nacionalista erők kihasználták a kaotikus helyzetet, és tulajdonképpen egy fasiszta rezsimet alakítottak ki. Az összes politikai pártot feloszlatták, és létrehozták a totalitárius Ukrán Nemzeti Pártot. Kárpátalja autonómiája ezután – utólagosan – 1938. november 22-én az alkotmányba is bekerült. A következő hetekben és hónapokban a helyzet erősen dramatizálódott. 1939. március 14-én egy szeparatista politikai csoport, August Volosinnal az élén megpróbálta kikiáltani Kárpátalja önállóságát. Ennek nyomán a területre betörték Horthy Miklós magyar katonai egységei. Bár a terület elfoglalása nem ment a helyi ukrán lövészegységekkel való harc nélkül, a kárpátaljai ukrán autonóm

kormányának Romániába kellett menekülnie. Így 1939. március 17-én Magyarországnak közös határa lett Lengyelországgal, amelyet már 1938 decemberétől el akart érni. A következő években Kárpátalja sorsa

összefonódott Horthy-Magyarország sorsával. 1945-ben, miután a szovjet Vörös Hadsereg felszabadította, a területet az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolták.

Jegyzetek

- ¹ Ehhez lásd: a szocialista szakirodalomból: Houser, J.: *Zakarpatská Ukrajina a buržoazní předmnichovská republika* (Právník, 91, 1952, 565. p.); Rázek, M.: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny čs. vojskem na jaře 1919* (Historie a vojenství, 1960, 51. p.); Melniková, I. N.: *Jako bola Zakarpatská Ukrajina včleněna r. 1919 do Československa* (Sovětská věda – historie, 2, 1952, 615. p.); Krempa, I.: *Prisoedinenie Zakarpatskoj Ukrajiny k Československu* (Historica, 20, 1980, 135. p.); az első Csehszlovák Köztársaság szakirodalmából: Krofta, K.: *Podkarpatská Rus a Československo* (Praha, 1935); Kadlec, K.: *Podkarpatská Rus a Československo* (Praha, 1935); *Podkarpatská Rus* (Praha, 1920); Raušer, A.: *Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice*. In: *Podkarpatská Rus* (Bratislava, 60. p.); Nečas, J.: *K jubileu připojení P. Rusi k Čsl. Republice* (Naše doba, 36, 1929, 452. p.)
- ² Állami központi archívum (Státní ústřední archiv – SÚA), fond PMR 1919 6 – 8, karton 4033, a 105. kormánygyűlés protokollja 1919. június 29. (protokol ze 105. schůze vlády z 29. června 1919).
- ³ SÚA, fond PMR 1919 10 – 12, karton 4035, a 136. kormánygyűlés protokollja 1919. szeptember 7. (protokol ze 136. Schůze vlády ze dne 7. září 1919).
- ⁴ Peroutka, F.: *Budování státu*. III. rész (Praha 1936, 1618. p.)
- ⁵ A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság adminisztratív döntéseinek gyűjteménye (Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních). Összegejtőtte Bohuslav, J. V., sv. VI. (1924-as évi döntések), II. rész (Praha 1925, 4167. sz. döntés, 2179 p.)
- ⁶ *Slovník veřejného práva československého. Díl I.* (Brno, 1929, 112. p.)
- ⁷ További tagok voltak: Volosin A., Brascsajko J., Toronszkij és Hadzsega J. (SÚA, fond PMR 1919 10 – 12, karton 4035, a 143. kormánygyűlés protokollja 1919. november 28. (protokol ze 143. schůze vlády z 28. listopadu 1919).
- ⁸ Pražské noviny z 12. října 1919
- ⁹ Vesd össze például: Hora, A.: *Organizace státní správy Podkarpatské Rusi* (Propagační knihovna Československého cizineckého úřadu, sv. X, Praha 1919, 7. p.); *Výbudování administrativy v Podkarpatském Rusinsku* (Lidové noviny ze, 17. října 1919).
- ¹⁰ Weyr, Fr.: *Československé právo správní* (Brno 1922); *Juristenzeitung*, 1922, č. 11
- ¹¹ Baxa, B.: *Zákon o zřízení župním a jeho nedostatky* (Praha 1922)
- ¹² Laštovka, K.: *Zákon župní*. I. díl (Bratislava, 1925, 29. p.). K tomu Laštovka, K.: *K otázce místní působnosti župního zákona* (Právní obzor, 5, 1922, 193. p.)
- ¹³ SÚA, fond MV 1918 – 1924, karton 116, sign. 3/18/7/5.
- ¹⁴ A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság adminisztratív döntéseinek gyűjteménye. Összegejtőtte J. V. Bohuslav. év. VII (1925-es évi döntések, 4289 – 5255. sz.) (Praha 1926, 4608. sz. döntés).
- ¹⁵ A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság adminisztratív döntéseinek gyűjteménye, év. IV (1922-es évi döntések, čís. 1092 – 1802), Praha 1924, 1764-as döntés; tamtéž, roč. V (1923-as évi döntések, 2335 – 3046. sz.), II. rész, Praha 1925, 2474-as döntés; tamtéž, év. VIII (1926-as évi döntések, 5256 – 6191. sz.), Praha 1927, 5709-as döntés.
- ¹⁶ A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság adminisztratív döntéseinek gyűjteménye, év. VIII (1926-as évi döntések, 5256 – 6191. sz.), Praha 1927, 5514. sz. döntés; ugyanott, év. IX (1927-as évi döntések, 6192 – 7005. sz.), Praha 1928, 6211. sz. döntés; ugyanott, roč. (1927-es évi döntései, 6192 – 7005. sz.). Praha 1928, 6621.sz. döntés; ugyanott, év. X (1928-as évi döntések, 7006 – 7662. sz.), Praha 1929, 7360-as döntés.
- ¹⁷ Lásd továbbá: SÚA, fond PMR-S, karton 598, sign. 1687.
- ¹⁸ SÚA, fond MV 1918 – 1924, karton 116, sign. 3/18/7/4/3.
- ¹⁹ SÚA, fond MV 1918 – 1924, karton 117, sign. 3/18/15.
- ²⁰ Lásd továbbá: Úradné noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi z 23. května 1925.
- ²¹ Úradné noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi z 29. dubna 1922. Lásd továbbá: SÚA, fond MV 1925 – 1930, karton 812, sign. 1/16/92.
- ²² Úradné noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi z 25. srpna 1923.
- ²³ *Misto žup – čtyři zemské svazy?* (Národní listy Večerník z 21. prosince 1926); Pilař, J.: *Návrat k zemi, Národní listy z 23. ledna 1926; o reformě veřejné správy* (Národní listy z 31. prosince 1926.)
- ²⁴ SÚA, fond 1926 – 1927 12 – 3, karton 4069, a kormánygyűlés protokollja 1927. január 27. és 1927. február 3. (protokol ze schůze vlády z 27. ledna 1927 a 3. února 1927); Národní listy Večerník z 19. ledna 1927; Národní listy ze 4. února 1927; Venkov z 27. ledna 1927 ad.
- ²⁵ Pelc, F.: *Reforma veřejné správy* (Národní listy z 2. a 3. února 1927); Dyk, V.: *Reforma veřejné správy* (Národní listy z 11. února 1927); Joachim V.: *Ústava a reforma vnitřní správy* (Národní listy z 13. února 1927); Pilař, J.: *Velké dílo* (Národní listy z 15. února 1927); Borovička, J.: *Úřednictvo-byrokracie?* (Venkov z 5. března 1927); Joachim, V.: *Svoboda občanů a pravomoc úřadů* (Venkov z 20. března 1927 ad).
- ²⁶ A Cseh Parlament Archívuma (Archiv Parlamentu České republiky), fond PS II, karton 73, protokoll a parlament alkotmányjogi bizottságának gyűléséről 1927. március 3-án (protokol ze schůze ústavně-právního výboru Poslanecké sněmovny z 3. března 1927). Lásd továbbá: Tisky Poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, II. volení období, tisk 831.
- ²⁷ SÚA, fond MV 1925 – 1930, karton 887, sign. 3/15/8/4.
- ²⁸ Gyorsíró jegyzetek a Csehszlovák Köztársaság Nemzeti Gyűlésének parlamenti gyűléseiről, II. választási időszak, jegyzetek a 90., 91., 92., 93. a 94. gyűlésről, a 27., 28. 1927. június 30. és 1927. július 1.; Gyorsíró jegyzetek a Csehszlovák Köztársaság Nemzeti Gyűlésének szenátusi összejöveteleiről, II. választási időszak, jegyzetek a 95., 96. a 97. gyűlésről, a 1927. július 12-14.
- ²⁹ A Cseh Parlament Archívuma, fond PS II, karton 74, protokoll a Csehszlovák Nemzeti Gyűlés alkotmányjogi bizottságának gyűléséről 1927. június 8.; Lásd továbbá: Polák, K.: *Západní hranice Podkarpatské Rusi* (Naše samospráva, 2, 1925, 13. p.); Peška, Z.: *Podkarpatská Rus* (Slovník veřejného práva československého, sv. III, Brno 1934, 107. p.)
- ³⁰ Valójában a Ruzsinszkói Magyar Pártok Szövetsége (A szerk.)
- ³¹ *Ludákok*: Andrej Hlinka Szlovák Néppártjának tagjai és hívei (A szerk.)
- ³² Peška, Z.: *Nové zřízení Podkarpatské Rusi* (Praha 1938, 8–9. p.)
- ³³ Tisky Poslanecké sněmovny Národního shromáždění, III. vol. období, tisk 936.
- ³⁴ Peška, Z.: *Nové zřízení Podkarpatské Rusi* (Praha, 1938, 44. p.)

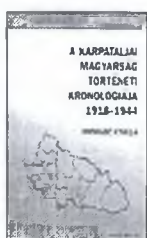
Magyar tudományos művek Kárpátalja 1918–1945 közötti történetéről:

Fedinec Csilla:
**IRATOK A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG
TÖRTÉNETÉHEZ 1918–1944**
Törvények, rendeletek, kisebbségi
programok, nyilatkozatok

Fontes Historiae Hungarorum 2.
Sorozatszerkesztő: Varga Sándor

Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
Somorja – Dunaszerdahely, 2004. 663 p.
ISBN 80-8062-196-9

Fedinec Csilla:
**A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG
TÖRTÉNETI KRONOLÓGIÁJA
1918–1944**

Nostra Tempora 7.
Sorozatszerkesztő: Tóth Károly
Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.

Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 533 p., térképmellékletekkel
ISBN 80-8062-117-9

Zseliczky Béla:
**KÁRPÁTALJA A CSEH ÉS A SZOVJET
POLITIKA ÉRDEKTERÉBEN 1920–1945**

Politikatörténeti Füzetek X.
Szerkeszti: Földes György
Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 160 p.

ISBN 963 9082 25 2

Botlik József:
**KÖZIGAZGATÁS ÉS NEMZETISÉGI
POLITIKA KÁRPÁTALJÁN**
I. kötet: Magyarok, ruszinok,
csehek és ukránok 1918–1945
II. kötet: A Magyarországhoz történt
visszatérés után 1939–1945

Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 7.
A sorozatot szerkeszti: Udvari István
Nyíregyháza, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin
Filológiai Tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara
kiadása, 2005. 552 + 444 p.
ISBN 963 9385 80 8

Jaromír Tauchen

A müncheni egyezmény érvénytelensége

Az alábbi cikk fő célja az első modern csúcstalálkozó bemutatása, melynek megrendezésére 1939. október 29–30. között Münchenben került sor. A találkozón résztvevő francia, angol, olasz, német állam képviselői egyhangúan döntöttek arról, hogy Csehszlovákiát rákényszerítik azon határmenti területek feladására, ahol német lakosság él. Munkám második fele a müncheni egyezmény érvénytelenségének mind nemzetközi, mind belföldi (hazai) jogi okaival foglalkozik majd.

Bevezetés

Ennek a cikknek az a célja, hogy a magyar olvasóval közelebből megismertesse magát az egyezményt, valamint az, hogy bemutassa azon okokat, amelyek érvénytelenségéhez vezettek. Mindez azt támasztja majd alá, hogy mai szemmel nézve megkérdőjelezhetetlen a Münchenben történtek abszolút érvénytelensége. E munka hosszú kutatómunkám eredményein alapul, amely az állam és jogtudomány fejlődését vizsgálja a nemzetiszocialista Németországban és a Cseh-Morva Protektorátusban.

Attól a pillanattól kezdve, hogy 1933-ban, Németországban a náciak jutottak hatalomra, a Német Birodalom komoly veszélyt jelentett Csehszlovákia számára. E fenyegetésre a csehszlovák állam egy erős modern hadsereg és erődítményrendszer létrehozásával, valamint a nyugati szövetségeivel – legfőképpen Franciaországgal –, de újonnan a Szovjetunióval is fenntartott jó kapcsolatainak megerősítésével igyekezett reagálni.

Mindennek ellenére a franciáknak – Csehszlovákia fő szövetségeseinek – nem állt érdekében, hogy anélkül kezdjenek egy újabb véres háborúba a németek ellen, hogy a győzelmüket előre ne biztosították volna be kellőképpen más nagyhatalmakkal kötött szövetségek által, gondolva itt elsősorban Nagy-Britanniára és a Szovjetunióra.

A németek Csehszlovákiával szembeni követeléseinek jogosultságát a világ nyilvánossága előtt elsősorban azzal próbálták megindokolni, hogy egy részleges jóvátételről lenne szó azokért a versailles-i békerendszer által megszabott feltételekért, amelyek Németország számára túlságosan is keménynek bizonyultak. Másrészt olyan érvelések is napvilágot láttak, amelyek szerint a fent említett igények átültetése óriási fontossággal bír majd a Csehszlovákiában élő német kisebbség önrendelkezési jogának szempontjából. Azt a tényt, hogy a náciak saját országukban elnyomás alatt tartják a

nemzeti és a vallási kisebbségeket, valamint az, hogy folyamatosan nem teljesítik nemzetközi kötelezettségeiket, ezen idő alatt szándékosan mellőzték.

A müncheni krízis

Tekintettel a nem éppen kielégítő cseh–német kapcsolatokra, 1937-ben a csehszlovák kormány elfogadta új nemzetiségpolitikai programját, amelyben eleget tett egyes szudétanémet követeléseknek. Ezek az igények az év során folyamatosan erősödtek, ami egyértelműen a háttérben álló Adolf Hitler érdekeinek kedvezett. Az 1938-as osztrák Anschlusst követően Csehszlovákia még nagyobb veszélybe került. 1938. március 28-án Konrad Henlein, a szudétanémetek csehszlovákiai képviselője Berlinben meglátogatta Adolf Hitlert. A találkozón a Führer tudatta Henleinnel, hogy „a szudétanémeteknek olyan követeléseket kell beterjeszteniük, amelyek a csehszlovák kormány számára elfogadhatatlanok”. Augusztus 3-án Lord Walter Runciman megkezdte csehszlovákiai küldetését, amelynek fő célja a csehszlovák kormány és nemzetiségi kisebbségei között keletkezett viszályok elsimítása volt.¹ Ez az erőfeszítés azonban kudarcot vallott, mivel a szudétanémet oldal nem volt hajlandó semmilyen kompromisszumra. Szeptember elején a csehszlovák kormány jóváhagyta azt a javaslatot, amely új keretet adott a nemzetiségi kérdésekben történő intézkedéseknek. Ez a rendelkezés ismét a szudétanémet érdekeknek kedvezett. 1938. szeptember 12-én, az NSDAP nürnbergi kongresszusán Hitler nyomdafestéket nem tűrő szavakkal támadta a csehszlovák államot és elnökét, Eduard Beneš, így ösztönözve a szudétanémeteket egy puccs megkísérelésére. Magát a kezdeményezést a csehszlovák hadsereg leverte, vezetőinek azonban sikerült Németországba szökniük.

1938. szeptember 15-én Hitler vendégül látta Chamberlain brit miniszterelnököt Berghofban, ahol a cseh határmenti területek Németországhoz történő azonnali csatolását követelte. Négy nappal később, vagyis szeptember 19-én a francia és a brit kormány felszólította Csehszlovákiát, hogy engedje át a Német Birodalomnak azon határmenti területeket, amelyeket több mint 50%-ban németek laktak. A csehszlovák kormány ezt a követelést kezdetben természetesen elutasította, azonban – miután szeptember 21-én a brit és francia nagykövet előterjesztette ultimátumát – kénytelen volt álláspontját megváltoztatni. Szeptember 22–23-án Hitler ismét tárgyalta Chamberlainnel. 23-án a csehszlovák kormány általános mozgósítást rendelt el, majd két nappal később hivatalosan elutasította Hitler követeléseit.²

Az 1938. szeptember 29–30-ai müncheni találkozó bizonyosan az első modern értelemben vett csúcstalálkozó egyike. A nemzetközi konferencia Mussolini, mint közvetítő, Chamberlain brit, Daladier francia miniszterelnök és Hitler birodalmi kancellár részvételével

valósult meg.³ Csehszlovákia nem szerepelt a meghívottak listáján. A tárgyalás végére a résztvevők azt a döntést hozták, hogy az érintett ország köteles átengedni határmenti területeit Németország javára. Egyúttal határozat született egy négytagú bizottság létrehozásáról is, amelyben mind a nagyhatalmak, mind Csehszlovákia képviseltette magát. Fő feladata az volt, hogy felügyelje az egyezményben foglaltak végrehajtását, valamint közreműködjön az új határvonalak megrajzolásánál. A tervek alapján a térség kiürítését október 1. és 10. között kellett volna elvégezni, azzal a kikötéssel, hogy sem a helyi infrastruktúra, sem bármilyen más berendezés nem szenvedhet kárt. Egyben kötelezték a csehszlovák kormányt azon szudétanemet foglyok szabadon bocsátására, akiket politikai bűntettek vádjával ítélték el.⁴

Mindezzel kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy a Csehszlovák Köztársaságot novemberben további területek feladására kényszerítették Magyarország, illetve Lengyelország javára.⁵

A müncheni egyezmény érvénytelenségének okai

Az ún. müncheni egyezménynek nemzetközi, belpolitikai, egyúttal morális vonatkozásai egyaránt vannak. Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezményt kezdettől fogva, még a háború után is kemény kritika tárgyává tették. Az egyezmény 50 év elteltével, a vasfüggöny lebontását követően sem merült feledésbe, amikor is az 1945-ben Csehszlovákia területéről kitelepített német nemzetiségű lakosság kártérítési igényeivel kapcsolatban ismét heves viták tárgyává vált. Annak ellenére, hogy morális szempontból az egyezményt kétségkívül elítélték, az 1960-as években egyes jogász-⁶ és más csoportosulások azt az álláspontot próbálták megvédeni, hogy megkötésekor az egyezmény valójában hatályba lépett, és érvényességét csak a későbbiekben veszítette el, amikor is a Harmadik Birodalom, agresszív terjeszkedését folytatva, 1939-ben teljesen bekebelezte Csehszlovákia maradék részét is. Ebben a pillanatban Hitler akár szét is téphette volna a dokumentumot, mivel létezésének gyakorlatilag már semmilyen értelme nem volt. Ugyanezen körök szerint viszont az egyezmény megkötésére a nemzetközi joggal és annak elveivel összhangban került sor.

A szerződés abszolút érvénytelenségének deklarálását követelő csehszlovák álláspont elfogadtatása egyáltalán nem volt olyan könnyű és rövid folyamat, mint azt manapság egyesek gondolják. Sokan talán azt sem tudatosították még, hogy ez a kérdés nagyon is összefügg a II. világháború utáni csehszlovák állam megújításával. Az egyezmény teljes és kezdettől tartó hatálytalansága mellett érvelő csehszlovák álláspontok

1938 óta bizonyos mértékben változtak, fejlődtek.

A müncheni diktátum jogi szempontból keletkezésétől kezdve érvénytelen. Ennek alátámasztásához, számos bizonyítékot találunk mind a nemzetközi, mind az államon belüli jog terén is.⁷

A müncheni egyezmény ellentmondásban volt a nemzetközi jog alapelveivel. A hágai Nemzetközi Bíróság alapszabályá-

nak 38/1. c) cikkelye értelmében ezek az általános elvek a nemzetközi jog forrásai közé tartoznak. Az államok kölcsönös egyenlősége és függetlensége azon arany szabályok közé tartozik, amelyek nemzetközi szempontból óriási fontossággal bírnak. Teljes bizonyossággal ebbe a csoportba sorolhatjuk az államok kölcsönös be nem avatkozásának elvét is. A müncheni szerződés megkötésével durván megsértették Csehszlovákia szuverenitását, mivel sorsáról négy nagyhatalom anélkül döntött, hogy az érintett fél beleszólhatott volna a tárgyalásokba. Tehát kimondható, hogy fő célja a csehszlovák állam területi integritásának és függetlenségének megsértése volt. A nemzetközi közjog doktrínája értelmében minden olyan értekezés, alku, cselekedet, amely ellentmond a nemzetközi jog alapszabályainak, érvénytelen. Ebből következik az is, hogy azon kötelezettségek, amelyek nincsenek összhangban az általánosan elfogadott nemzetközi alapelvekkel, nem lehetnek egyezmény tárgyai, valamint az is, hogy keletkezésüktől számítva érvénytelenek azok a szerződések, amelyek alapján súlyos, megalapozatlan sérelem érne egy másik országot. (Ilyen sérelemnek tekinthetjük az államterület szétosztását, illetve az egész ország egy bizonyos idegen hatalomnak történő alávetését is.) Semmis az a nemzetközi szerződés, amely olyan tett végrehajtását feltételezi, amely a nemzetközi jog értelmében törvényellenes. És végül, de nem utolsó sorban, amennyiben egy szerződés bármelyik pontja megszegi a „kötelező jogot” (ius cogens), ugyancsak érvénytelen.

Az 1938. évi müncheni egyezmény szerződő feleit és Csehszlovákiát egyaránt kötötte a Kellogg–Briand-pak-

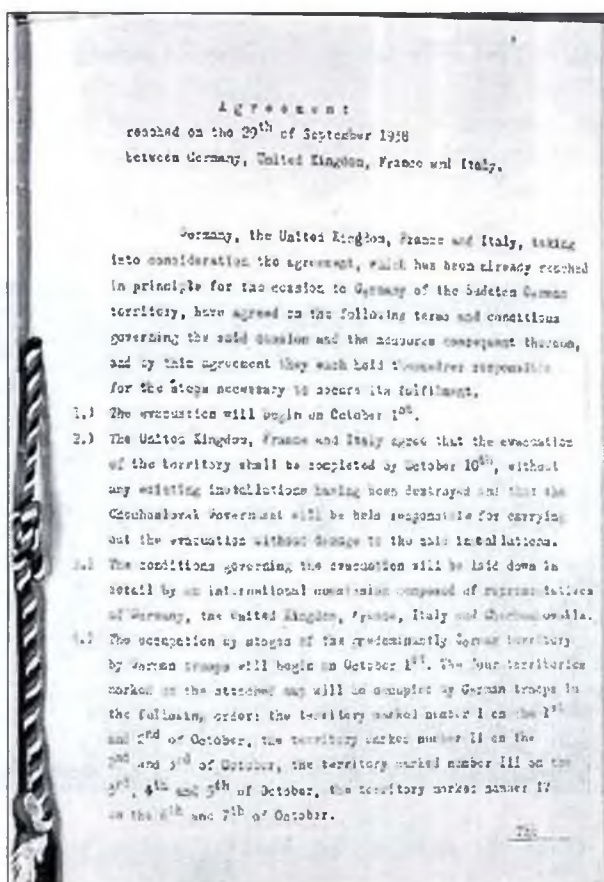
A müncheni egyezmény aláírói:
Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini, valamint Ciano gróf

tum, amely egyértelműen elítélte a nemzetközi konfliktusok háborús úton történő rendezését. A dokumentum második cikkelye az egyes feleket arra kötelezi, hogy nézeteltéréseiket békés eszközök alkalmazásával oldják meg.

A müncheni egyezmény ellentmondásban volt a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) egyezségokmányával is, amelynek 10. cikkelye alapján a Szövetség tagjai kötelezik magukat arra, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják, és minden külső támadással szemben megóvják. A felek megegyeztek továbbá abban, hogy nem kötnek olyan szerződést, amely összeférhetetlen a Nemzetek Szövetsége egyezményével. A 20. cikkelyben foglaltak alapján ugyanis az ilyen jellegű szerződések érvénytelenek. E paktum magasabb jogi erővel bírt, mint bármilyen más nemzetközi szerződés. Így a paktum 10. és 20. cikkelyének megsértésért a müncheni egyezményt is nyilvánvalóan érvénytelennek tekinthetjük.

A Kellogg-Briand-paktumot megelőzően a nemzetközi jog a háborút is a konfliktusmegoldó eszközök, módszerek közé sorolta. Az 1928-ban, Párizsban megkötött szerződés azonban kimondta a háború és az erőszakkal való fenyegetés, mint jogilag megengedett eszközök tilalmát. Ezen okból szükséges szem előtt tartani, hogy minden olyan szerződés semmis, amelyet erőszak, illetve erőszakos fenyegetés kényszerített ki egy másik állammal szemben.

Biztosan állíthatjuk, hogy a müncheni szerződést is

A müncheni egyezmény angol nyelvű szövege (1. oldal)

A müncheni egyezmény angol nyelvű szövege (utolsó oldal)

hasonló eszközök alkalmazásával kényszerítették rá a csehszlovák államra. A kezdeti fegyveres agressziót követően további erőszakos fenyegetések következtek, nemcsak a német, de a francia és az angol fél oldaláról is. A Német Birodalom azal fenyegetődött, hogy támadó háborút kezdeményez az ország ellen.⁸

Napjainkban az ilyen erőszak alkalmazása az ENSZ alapszabályának 4. cikkely 2. bekezdése értelmében nem megengedett. A fent említettekből tehát egyértelműen kiderül, hogy a csehszlovák kormány által 1938. szeptember 30-án elfogadott müncheni diktátum erőszakos fegyveres fenyegetés eredménye volt. Ebből az okból kifolyólag mind a müncheni diktátum, mind az azt később kiegészítő nemzetközi szerződések teljesen érvénytelenek.⁹ Ugyanez vonatkozik a cseh képviselő által 1938. november 21-én aláírt jegyzőkönyvre az új határvonalak meghúzásának pontos tervezetéről, valamint a müncheni egyezmény alapján létrehozott bizottság minden egyes tetére. A csehszlovák képviselő részvételét és tevékenységét az említett bizottságban a nemzetközi jog szükséges vészintézkedésnek minősíti.

Jelenleg a nemzetközi jog nem tartalmaz olyan szabályt, amely meghatározná, hogy az államok melyik szerve jogosult az egyes nemzetközi szerződések megkötésére. Ezt a kérdést az érintett ország alkotmányjoga szabályozza. A nemzetközi közjog doktrínája szerint minden olyan szerződés érvénytelen, amely ellentmondásban van az alkotmányjogi előírásokkal. Ezért szükséges

az állam valóságos hozzájárulása a nemzetközi szerződéshez, az alkotmány és a nép szuverenitásának tiszteletben tartása mellett.

Abban az esetben, ha a belföldi jogszabályok több szerv egyhangú beleegyezését követelik, és valamelyiké netán hiányzik, nem beszélhetünk arról, hogy az állam hozzájárulása adott lenne. Tehát, amennyiben a Csehszlovák Nemzeti Gyűlés nem adta beleegyezését a müncheni egyezményhez, nemzetközi jogi szempontból lehetetlen, hogy a szerződés megkötése érvényes legyen. Az 1920. évi csehszlovák alkotmány 64. §-a alapján az állam határait megváltoztató nemzetközi szerződés megkötésére az elnök csak a Nemzeti Gyűlés hozzájárulásával jogosult. A müncheni szerződést mindössze a csehszlovák elnök és a kormány fogadta el, hiányzott tehát a Nemzeti Gyűlés Alkotmány által megkövetelt beleegyezése.¹⁰

A háborús bűnösöket 1946-ban elítélő nürnbergi bíróság az akarat hiánya miatt érvénytelenítette a müncheni egyezményt, mivel megkötésekor azt Németországnak nem állt szándékában betartani, illetve végrehajtani. Az egyezményt nem azért kötötték meg, hogy megoldja a Németország és Csehszlovákia között fennálló nemzetiségi problémát, hanem azért, hogy a németek előnyös pozícióra tegyenek szert, amelyből aztán könnyedén bekebelezhetik a csehszlovák állam maradványait. Elsősorban a határmenti erődítményrendszer elfoglalására ment ki a játék. A nürnbergi bíróság előtt fény derült arra a tényre is, hogy Csehszlovákia megszállásának terve már jóval a müncheni konferencia előtt létezett.

A bírósági tanúvallomásokból az is pontosan kiderült, hogy a csehszlovákok elleni előkészületek már 1937-ben, azon az értekezleten megkezdődtek, ahol elfogadták a kelet-európai „Élettér” kialakításának tervezetét. Csehszlovákia elfoglalásával a Német Birodalom mind katonai, mind élelmszer-ellátási szempontból sokat erősödött volna. A csehszlovák állam elleni háborús előkészületek (Fall Grün-hadművelet) mindvégig összhangban voltak a szudétanémet párt intézkedéseivel, amely mellest a német állam bőséges anyagi támogatását élvezte.¹¹

A francia nemzeti bizottságot képviselő de Gaulle tábornok már 1942-ben kijelentette, hogy a müncheni egyezmény és minden egyes vele összefüggő jogi aktus

érvénytelen. 1944-ben, a fasiszmus megdöntése után ugyanilyen kijelentést tett az olasz kormány is. Nagy-Britannia müncheni kötelezettségeitől 1942-ben szabadult meg.

A csehszlovák álláspont, úgy tűnt, rendíthetetlen. Az 1960–1970-es évek fordulóján azonban ezeket a müncheni egyezmény érvénytelenségét bizonyító érveket a háború befejezése után először szembesítették az NSZK eltérő jogi és politikai véleményével.

A Német Szövetségi Köztársaság hajlandó volt elhatárolódni Münchentől mind politikai, mind történelmi, mind morális tekintetben. Jogi téren viszont ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy igenis szükséges – az egyezményből következő – egyes intézkedések, jogszabályok érvényességét elismerni. Elsősorban gondolva itt az állampolgársággal, illetve az egyes magánszemélyek közötti tisztességes vagyoni-intézkedésekkel kapcsolatos előírásokra. A Csehszlovák Köztársaság azonban ragaszkodott ahhoz,

hogy az egyezmény a kezdetektől fogva teljesen érvénytelen.¹² Végül is a kellemetlen helyzetből az 1973. december 11-én megkötött (94/1974. cseh törvényszámú) csehszlovák–német szerződés jelentette a kiutat, amelyben közösen kimondták a müncheni diktátum semmisségét. Egyúttal mindkét fél hajlandó volt végre kompromisszumra lépni az állampolgársági, vagyoni jogi kérdéseket illetően is. Ez a szerződés a mai napig jó alapot szolgáltat a két állam között keletkező nézeteltérések rendezéséhez.

Befejezés

A müncheni szerződés abszolút érvénytelensége a csehszlovák állam és jogutódja, a Cseh Köztársaság számára is létfontosságú, mivel ez azon alapkövek egyike, amelyeken magát az államot felépítették. E tény bármilyen jellegű megkérdőjelezése teret adhatna a szomszéd államok azonnali területi, majd vagyoni követeléseinek.

Tekintettel arra, hogy a cseh–német deklaráció a müncheni egyezmény érvénytelenségét konkrétabban nem tárgyalja, a feljebb elemzett 1973-as szerződés végleg véget vetett a két nemzet Münchenről formált eltérő véleményéből fakadó nézeteltéréseknek.

Hitler, Konrad Henlein birodalmi helytartó (gauleiter) kíséretében, látogatást tesz a németek lakta Égerben (cseh nevén: Cheb)

Jegyzetek

- ¹ Čelovský, B.: *Mnichovská dohoda 1938*. (Šenov u Ostravy, Tilia, 1999, 226–233. p.)
- ² Rill, B.: *Böhmen und Mähren. Geschichte im Herzen Mitteleuropas. Von der Romantik bis zur Gegenwart* (Gernsbach, Kasimir Verlag, 2006, 886–887. p.)
- ³ A müncheni egyezmény teljes szövegét lásd például: Kural, V.: *Češi, Němci a mnichovská křižovatka* (Praha, Carolinum, 2002, 149–150. p.)
- ⁴ Hass, G.: *Münchener Diktat 1938* (Berlin, Dietz Verlag, 1988, 260–270. p.)
- ⁵ Malý, K. et al.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945* (Praha, Linde, 2003, 453. p.)
- ⁶ Az említett csoportosulás egy közös memorandumban felszólította a bonni német kormányt, hogy határolódjon

el a müncheni egyezmény érvénytelenségét hirdető kijelentésektől.

- ⁷ Schelle, K. et al.: *České právní dějiny* (Plzeň, Aleš Čeněk, 2008, 331–332. p.)
- ⁸ Malý, K. et al.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945* (Praha, Linde, 2003, 453. p.)
- ⁹ Az ún. bécsi döntés, amelyet Csehszlovákia és Magyarország 1938. november 2-án írt alá.
- ¹⁰ Schelle, K. et al.: *České právní dějiny* (Plzeň, Aleš Čeněk, 2008, 331–332. p.)
- ¹¹ Hass, G.: *Münchener Diktat 1938* (Berlin, Dietz Verlag, 1988, 157–161. p.)
- ¹² Kostlán, A. et al.: *Encyklopedie dějin Německa* (Praha, Ivo Železný, 2001, 268. p.)

Völgyesi Levente

A városi szabályrendeletekben megjelenő gazdaság-igazgatási normák a 17–18. században

Az újkori magyar városokról sokfajta nézőpontból született már tanulmányok, monográfiák. Jelen írás – mint forrásközlés – csupán ezt a képet szeretné teljesebbé tenni azáltal, hogy a korszakban fellelhető városi statútumok segítségével bemutatja, hogy a városvezetés minként igyekezett a város gazdasági ügyeit szabályozni, biztosítva minden polgár számára a tisztességes termelés és kereskedelem feltételeit. Az alábbiakban tehát a statutuális jogba nyerhetünk betekintést, amely az esetek jelentős részében tagadhatatlanul a városi consuetudo írásbeli rögzítése, megerősítése, kihirdetése.

Céhes és azzal rokon ügyek

A szabad kereskedelem deklarálása, valamint a kamarai rendszer bevezetése előtt a céhes rendszer határozta meg a vállalkozási, iparüzési és kereskedelmi szabályokat. Miután a városok adtak komolyabb lehetőséget a kézműves és kereskedő foglalkozások üzésére, ezért kiemelkedően fontos volt a városi polgárok számára a lokális gazdasági szabályozás. A céhes keret lehetőséget teremtett a szakmákon belüli szolidaritásra, de alkalmas volt a kontárok kizárására és a kon-

kurencia elnyomására is. Városainkban igen gyakran tárgya a rendeletalkotásnak a gazdasági igazgatásból és a tisztességes versenyből adódó konfliktusok rendezése, most ezekből az esetekből ismerhetünk meg néhányat, természetesen a teljesség igénye nélkül, de – a városi jog szempontjából – lényeges mozzanatok megragadásával.

A városok gazdálkodásáról hű képet festenek a pénzügyi igazgatásnál leírtak, tekintettel arra, hogy a számadások alapján megfigyelhető az egyes városgazdálkodási tevékenységek volumene és a kiadások, valamint a bevételek hovafoordítása. A jelen fejezetben a városi polgárok gazdálkodása kerül terítékre, de nem közgazdasági szempontból, hanem a városi szabályozás oldaláról elemezve, ahol a jogalkotás segítségével igyekeztek a jogellenesen eljáró gazdálkodókat megrendszabályozni. A rendelkezésre álló források alapján könnyen belátható, hogy erre igen nagy szükség volt.

Marosvásárhely is védte a saját kereskedőit. Idegen kereskedők közvetlenül érintkezhetek a lakossággal, szabadon adhattak, vehettek bármit. Viszont idegen emberek csak a városi kereskedőknek adhatták el a portékáikat, illetve vásárolhattak tőlük, idegen kereskedőktől nem. Így a városnak mindegyik esetben haszna volt, hiszen mind a helyi lakosságot, mind a helyi kereskedőket előnyösebb helyzetbe hozta a városon belül.¹

Hasonló szabály született Kolozsváron is: idegen kereskedő csak kolozsvári embernek adhatta el áruját, idegen embernek nem. Az országos vásárok ez alól kivételt jelentettek. Szerdán nyereségre (tehát továbbértékesítésre) senki sem vásárolhatott, mert akkor a vásárbírák elvették a terméket. Csütörtökön nyolc órától volt szabad a vásár, miután a zászlót kitűzték. A zászló közhelyen való kitűzése a vásár felszabadításának a jele volt, amelynek megtörténte előtt csak a városi polgárok vásárolhattak saját szükségletükre, de nem kereskedési célból, nyereségre.

A hentesek és mészárosok tehenet bármikor vásárolhattak. Gyanítható azonban, hogy a városi tanács ezt úgy értette: csak feldolgozási céllal vásárolhattak, nem pedig marhakereskedés céljából, amely mindig is nagy kísértés volt a hentesek, mészárosok számára.

Tilos volt a kereskedők elé menni, s ily módon elhagyni a várost. Aki így akarta megkerülni a városi hatóságot – hiszen így elesett a vásári helypénztől –, az elvesztette a vásárolt árut. Ezt a vásárbíró ellenőrizte.

A vasárnapi szertartások alatt semmit sem volt szabad árusítani. A városkapukat is zárva kellett tartani. Csak az mehetett ki, illetve jöhetett be a városba, akiről a vásárbíró tudott. A vásárbírák feleltek azért, hogy senki hamis mértékkel ne mérjen. Akit rajtakaptak, megbüntették, a hamis mértéket pedig elkobozták. A látómestereket a vásárbírák ellenőrizték, hogy végzik-e a munkájukat, tehát ügyelnek-e arra, hogy a mészárszékek elegendő és jó húst vágnak-e.² A mészárosok nem adhatták el az állatokat a tőzséreknél, hanem kötelesek voltak azokat a városi lakosság részére levágni. Aki ezt megszegte, elvesztette mesterségének gyakorlásához való jogát. Mielőtt az állat a városi legelőre került, a látómesternek vagy a bélyegző mesternek meg kellett bélyegeznie. Olyan állatokat, amelyeket a városon kívül vett és a városi legelőkön kívül hizlalt, a tőzsérnek eladhatta, kivéve, ha a városban hiány keletkezett volna.³

Ha valaki Zilahon gabonát hozott be a városba, három napig köteles volt azt árusítani. Utána már eladhatta egy személynek egy tételben is. Eddig az időpontig ki sem vihette a városból a gabonát.⁴

A szűcs céhben dolgozók a báránybőrt csak meghatározott áron árusíthatták. Amennyiben ezen ár fölé mentek, a város feljogosította az összes polgárt, hogy báránybőrökkel idegen szűcsökkel kereskedjen. Ez elég komoly büntetés, ha arra gondolunk, hogy a céhben dolgozóknak az adott területen a városban monopol jogosítványuk volt.⁵

A tordai fazekas céh kezdeményezésére hozták azt a szabályt, hogy az évi egy országos vásárt leszámítva idegen edényeket nem volt szabad behozni a városba eladási céllal, valamint a város szabályozta az edények eladási árát.⁶

Tordán született az a rendelkezés is, hogy a városi céh tagjainak is meg kellett fizetniük a piaci helypénzt; ebben a kérdésben nem volt kivételezés. Az örmény kereskedőkkel a városnak szerződése volt, amelynek értelmében kötelesek voltak a meghatározott áron árusítaniuk a portékájukat, és arról is gondoskodniuk kellett, hogy legyen elegendő árucikk. Amelyik örmény kereskedő nem volt részese a megállapodásnak, annak el kellett hagynia a várost. A város tehát védte saját polgárainak kereskedelmi érdekeit, de a hiánycikkek tekintetében is igyekezett ellátni a lakosságot.⁷

Torda meghatározta azt is, hogy a kalaposnak milyen összegű bérleti díjat kellett fizetnie a városnak. Ezért a fekete és a szalmakalap értékesítésére kizárólagosságot nyert. Ha más is árusított kalapokat, akkor attól elkobozták az áruját, amelynek fele a városi tanácsé, a másik fele pedig az árendát fizető kalaposé lett.⁸

A hentesek húst csak pénteken vághattak, hogy szombatira már hidegen lehessen eladni. Pénteken tilos volt húst árusítani. Bárányt sem lehetett hamarabb lenyúzni a bőre miatt, mert akkor a szombati napra a húsa eladhatatlanná vált, az pedig kárt okozott.⁹

Árszabályozás is született a városban. A nap számosok túl drágán dolgoztak, ezért a magisztrátus megkereste a kolozsvári és az enyedi előljáróságot, hogy hármasban állapítsák meg bérezésüket.¹⁰ Ebben a forrásban külön kuriózum, hogy több város együttesen lépett fel egy

gazdasági kérdés megoldásában, kiküszöbölve ezzel az egymás irányában jelentkező és mindegyik fél számára káros konkurenciát.

Kassán [v.l.t. art. Elect. Comm. Stat.¹¹] a város meghatározta, hogy a bodnár céh mekkora ürmértékű hordókat gyárthat, mennyiért adhatja el, valamint azt, hogy egy személy legfeljebb csak 40 hordót vásárolhat.¹² 1625-ben a tanács ismételt szabályozta a bodnárok által végzett munka árát.¹³

Vásár Erdélyben (Neuhauser-Lanzedelli litográfiája, 1819)

Vásárbírói pecsétnyomó (Nyírmada, 1746 körül)

Torda város piactere

Miskolc is védte a belső piacát. Ha valaki árut hozott be, azt 12 óráig a piacon kellett árusítania kis tételben. Házalni vagy egyben eladni (nagykereskedelem) tilos volt, ellenkező esetben a város büntetést szabott ki. Házalás esetén a piaci taksákat kerülték volna ki, az egyben való eladás pedig drágítást okozott volna, hiszen közvetítő kereskedő nyereszkezdése is közbeiktatódtott volna, amely a helyi szegény lakosságnak nagy kárára lett volna. 1714-ben finomodott a szabály: aki árut hozott be a városba, délig köteles volt a piacon árulni. Utána pedig szabadon eladhatta, de a vásárbíró által meghatározott áron. Aki ezt e rendelkezést nem tartotta meg, árúját elkobozták.¹⁴

Rozsnyón a mészárosok csak akkor vághattak húst, ha előtte a belső tanács és a külső tanács egy-egy kijelölt tagja, illetve a két szószóló megtekintette (persze nem az összes tag, hanem aki hamarabb érkezett). A megtekintést követően a minőség alapján megállapították a vételárat. Amelyik mészáros ezt megszegte, annak elvették az árúját és az iskolának, illetve az ispotálynak adták. Egyszerre legalább négy mészárszéknek nyitva kellett állnia, hogy minden városlakónak jusson hús. Húst félretenni a rokonság számára nem volt szabad, hanem az árut személyválogatás nélkül kellett kimérni.¹⁵

A fazekas céhen belüli egyenlenséget Nagybánya úgy oldotta meg, hogy meghatározta a fazekas mesterek által végzett munka díját.¹⁶

Debrecenben vita volt a régi mészárosok és az újonnan megjelenő hentesek között. A város azonosan szabályozta a két társaság szolgáltatásaiért kért árakat. Nagy lehetett a nézeteltérés, mert a rendelet megszegőit a város fogság és mesterségvesztés kilátásba helyezésével fenyegette meg.¹⁷

Szatmár városa nem volt olyan kegyes a hentesekkel, mint Debrecen. A mészárosok és hentesek munkáját úgy szabályozta, hogy a hentesek is bejöhettek a városba, de csak az előírt mennyiségű vágást végezhettek el, s meghatározott áron adhatták a húst.¹⁸ A mészárosok és a hentesek közötti veszekedések miatt nemsokára újra meg kellett erősíteni és nyomatékosítani a rájuk vonatkozó rendtartást.¹⁹ Ennek ellenére a mészárosok és a hentesek közötti ellentét nem oldódott fel. A mészárosok felmutatták régi privilégiumlevelüket. Új szabályok is születtek: a városnak négy országos vására volt (Sarlós Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Szent Mihály és Szent Miklós napján). Ekkor 11-11 napig élt a mészárosok kizárólagos húseladási joga. A szatmári marhákat a mészárosok – büntetés terhe alatt – nem adhatták el a tőzséreknek, hanem este megölték

azokat, és reggel adták el a városbélieknek. Így biztosították az áru frissességét és a város ellátottságát.²⁰

A város szabályozta a városvezetés és a gazdasági tevékenység közötti összeférhetetlenséget is. Aki a városi tanács tagja volt, a céhe nem választhatta meg céhmesternek (a céh vezetőjének). „mert a két tisztség sok, így nem tudja ellátni rendesen a város ügyeit.”²¹

A statútum védte a városi kereskedőket is. Aki nem volt helybéli, nem árulhatott a városban semmit, még

marhákat sem. Ez alól egyedül a Németiben lakók voltak kivételek. Miután a szomszéd településről volt szó, amellyel Szatmár a későbbiekben egyesült is, itt a szolidaritás érvényesült, s nem alakult ki konkurenciaharc.²² 1631-ben a város megerősítette a helyi mészárosok jogait, kizárólagos kereskedését.²³

Az országos vásárokon kívül, amelyek napjait ismételten felsorolta

egy statútum, idegen kereskedőknek tilos volt a városban a portékájukat árusítani. Ha megtették, megbüntették őket. Így védte a város a saját iparosait.²⁴

Érdekes az a nagybányai szabályozás, amelyben kötelezték a kádárokat, hogy hívásra azonnal kötelesek elmenni hordót kötni. Ha az illető kádár vonakodott, a kifolyt bort köteles volt megtéríteni.²⁵

Úde színfolt az a szabályozás, hogy a mesteremberek házasodjanak meg. Ez nem csupán személyes ügy volt, hanem a közösségnek is érdeke. Amíg Tárkány Szűcs Ernő a falvakban a tuskóhúzás jogi népszokását említi, addig a városok szabályrendelettel kívánták a mestereket az agglagény élettől eltántorítani. 1618-ban a csizmadia céh kezdeményezte, hogy a város vessen ki arra büntetést, aki szántsándékkal nem házasodik meg. Egy mesterembernek három éve volt arra, hogy feleséget találjon.²⁶ Ennek nem lehetett túl nagy fogantatja, mert egy emberöltő múlva a probléma ismételten a tanács asztalára került. Ismételten szabályozták a nőtlén mesterek ügyét. Az első évben meg kellett inteni, a második évben 2 forint, a harmadik évben 4 forint pénzbüntetést róttak ki rá, míg a negyedik esztendőben már eltiltották a mesterség gyakorlásától. A házasság kérdését tehát Debrecen nagyon szigorúan szabályozta.²⁷

Debrecen 1641-ben állította fel a vásárbíró tisztségét. Ha tisztességtelen áron kötöttek a kereskedők üzletet, joga volt még az áru elkobzására is.²⁸

Nagybányán még 1642-ben is, úgy tűnik, komoly gondot jelentettek a mészárosok, akik a nagyobb haszon érdekében visszaéltek a mesterségükkel. A városi tanácsnak külön kellett szabályoznia az állatok beszerzését és vágásuk idejét, mert félő volt, hogy elrejtik, tartósítják a húst, hogy később másutt – így a helyi

Falusi mészárszék, falán a céhjelmével (Mocsonok, Nyitra vm., 19. sz.)

lakosság kárára – jobb áron értékesítsék. Az árakat a tanács szabályozta.²⁹

Szatmárban a mészárosoknak és a henteseknek a bőrt fel kellett ajánlaniuk megvételre a szíjgyártó és varga mestereknek. Utóbbiak nem vásárolhattak másutt nyersbőrt, viszont ha nem vásárolták fel az egész készletet, az előbbieket szabadultak a kötelezettségtől, és bárhol értékesíthették a nyersanyagot. Érdekes, hogy ezt a státútumot a tanácsnak egy takácsmester javasolta, aki valószínűleg már maga is nagyon unta a konkurens mesterségek civakodásait és egymás elleni áskálódásait. Így viszont egy méltányos piaci helyzet teremthető mindegyik fél számára.³⁰

Volt időszak, amikor nem volt tanácsos Erdély határára menni, így marhából is elég kevés volt. Ezért Nagybánya város engedélyezte a mészárosoknak, hogy több pénzért adják a húst. A hatósági árszabást meghatározták a külső események is, nem csupán belső konszenzus kérdése volt.³¹

Szintén üde színfolt jogtörténeti barangolásainkban, amikor Nagybánya rendre intette a fazekasokat, mert túl kicsi kályhákat készítettek az elmúlt időben, és azt sem jól összegyúrt sárból. Így minőségellenőrzési és fogyasztóvédelmi feladatot is ellátott a tanács.³² Kevésbé vidám az a helyzet, hogy komoly visszaélések voltak a mértékek körül, mivel mindegyik másmilyen volt. Ezért a város Kassáról hozott vékát, és annak alapján készítették el a többi is, illetve hitelesítették a régieket. Akinek nem volt megfelelő a mértéke, azt a visszaélések elkerülése érdekében megjelölték. A vékák hitelesítését eddig a korcsolyások őrizték, de büntetésből elvették tőlük, mert igen megbízhatatlanok voltak, és most a vásárbírák kapták meg. A hiteles véka használatakor díjat kellett fizetni. Hiány lehetett a faanyagból is, mert a városi tanács különösen ügyelt arra, hogy a városba érkező fakereskedő ne vihesse el a portékáját, ha az árat nem találja megfelelőnek, hanem a városba került portékát ott is kellett értékesítenie. A gyors értékesítés érdekében további kényszerítő erő volt, hogy a kereskedő nem kaphatott a városban szállást, így a kényelmetlenség a gyors eladásra sarkallta.³³ Egy május 16-ai esetből³⁴ az derült ki, hogy a céh által megválasztott céhmestert a városi tanács erősítette meg hivatalában. A helyi csizmadia céh érdekében mondták ki, hogy az országos vásárokat leszámítva kereskedő – büntetés súlya alatt – nem árusíthatott lábbeliket. De a városi tanács kötelezte a csizmadia céhet, hogy a lakosságot megfelelő mennyiségű lábbelivel lássák el. Olyan árut viszont bárkinek szabad árusítania a városban, amelyik nem tartozik a céh profiljába.³⁵

Nagybányán 1665. március 9-én a városi tanács rendet kívánt tenni a céhek körül. Komoly előírások születtek: hány mester, hány segéd lehet, illetve mennyit kell termelniük. A városi tanács az alábbi céheket idézte meg: kerékgyártó, kovács, lakatos, szíjgyártó, kádár. Megállapítható, hogy a legtöbb céh elmarasztalható, mert a számukra előírt keretet nem tartották meg. A tanács így a céheket arra kötelezte, hogy állítsák vissza

a régi állapotokat. A céhek ezen kívül büntetésben is részesültek. Ebből látható, hogy a szabad piac egyáltalán nem érvényesült; a céhek a városi tanács gyámkodása alatt működtek.³⁶

Ha egy mestert vétkei miatt kizártak a céhből, akkor – miután megkövette az egyházat és megfizette a büntetéspénzt (6 forint) – visszaállhatott a céhmesterek közé. Érdekes, hogy a városi tanács gyámkodása odáig terjedt, hogy a céhek tagkizárási, -visszavételi ügyeibe is beleszólt.³⁷

Aki Debrecenben a város vékája nélkül eladott-vett, meg kellett büntetni.³⁸ A mészárosok és hentesek vehettek marhát, de azt fel is kellett dolgozniuk, kereskedni nem volt szabad velük. Úgy látszik, továbbra is nagy kísértés volt, hogy az élőállat-kereskedelemben bekapcsolódjanak. A városi tanácsnak még büntetést is kilátásba kellett helyeznie.³⁹ Idegen árut a városba behozni és árulni kedden 12 óráig lehetett.⁴⁰

A következő nagybányai státútumból konkrétan nem derül ki, de valószínűsíthető, hogy a szűcs céh állhatott az alábbi rendelkezés mögött: a mészárosok nem adhattak el a jobbágyoknak szőrös bőrt, hogy abból szőrös bocskort készítsenek. Egy ezt megelőző (ma már nem fellelhető) státútum szerint a város teljességgel megtiltotta a szőrös bocskor készítését és árusítását a jobbágyoknak. Most viszont megengedte, de azzal a feltétellel, hogy nem a mészárosoktól veszik az alapanyagot. Ebből csak arra lehet következtetni, hogy egy másik céh felvásárlási monopóliumát sértette a jobbágyok cselekedete a korabeli a nyersanyaghiányos világban.⁴¹

Szatmár városa az esélyegyenlőséget is igyekezett megvalósítani. A vásárok alkalmával a kereskedők között viszály támadt, hogy ki hol árusíthasson. Ezért a városi tanács úgy rendelkezett, hogy sorsolják ki az árusító helyeket, így mindenki oda állíthatja fel a sátrát, ahova a sors rendeli.⁴²

Az ötvös céhben a mesterek fiai, miután kitanulták a mesterséget, úgy lettek mesterek, ha csupán egy fél mesterasztalt adtak. Ezt a kedvezményt most megkapták mindazok a legények is, akik mester özvegyét vagy lányát veszik feleségül. Ebben az esetben a jog úgy tekintett rájuk, mintha mesterek fiai lennének.⁴³

A városi tanács a szűcs céh kérésére hozott rendeletet, hogy a mészárosok és a hentesek a báránybőröket kötelesek először a szűcs mestereknek vételre felajánlani, s csak ezt követően vihetik a portékájukat idegen piacokra. Ennek ellenére nagy volt a visszaélés, mert a városon kívüli felvevő piac annyira kedvező lehetett, hogy a mészárosok és a hentesek eleve olyan árakat mondtak a szűcsöknek, hogy abban megállapodni általában eleve nem tudtak.⁴⁴

A satmári városi tanács és a választó polgárság együttes szabályrendeletben osztotta ki a bolthelyiségeket a kereskedők, mészárosok és hentesek között. Ezeket a helyiségeket kizárólagosan a meghatározott húseladási célra lehetett használni. Ha valaki felhagyott a kereskedelemmel, akkor eladhatta a boltot, de csak olyan személynek, aki ugyanezt a tevékenységet folytatta és városi polgár volt. Más esetben a városi tanács közbea-

vatkozott és megíúsította az eladást. Ha idegennek való ajándékozásról vagy elhalálozás miatti gazdátlanodásról volt szó, és az örökösök a mesterséget nem kívánták űzni, a város becsültette meg az ingatlan értékét, és adta el arra jogosult személynek.⁴⁵

Térjünk vissza néhány példa erejéig Debrecen városához, ahol 1706-ban a városi sóeladást szabályozták. Hétfőn és kedden egy meghatározott helyen, egyesével, kettesével vagy tízesével lehetett árusítani. Ha addig nem fogyott el a só, akkor szabad volt az egészet egyben eladni vagy a boltokban bizományba lerakni. A város ezzel akarta megvédeni a lakosokat attól, hogy valaki felvásárolja és drágábban adja el a lakosságnak a létfontosságú sót. Ugyanakkor a város szabályozta a napzámosoknak adható bér felső határát.⁴⁶

A lakosság érdekében árszabályozásra is sort kellett keríteni. Több kereskedő felvásárolta a gabonát és várta, hogy feljebb menjen az ára. Ezért a városi tanács úgy rendelkezett, hogy a kereskedőknek kötelességük most eladni az összes gabonát a jelenlegi áron, hogy tisztességtelen nyereszkesedésre ne lehessen lehetőség.⁴⁷

Még nem a tudatos városszabályozás, hanem az eseti szükség kényszerítette arra a debrecenieket, hogy a közegészségügy égisze alatt rendezzék a műhelyek állapotát. A vargáknak, a szűcsöknek és a szappanosoknak a szennyvizet büntetés terhe alatt az utcára kifolytatniuk nem volt szabad, hanem csak ott vásárolhattak házakat, ahol a lét egyenesen a város csatornájába lehetett elvezetni.⁴⁸

A cselédek nem mindig voltak kiszolgáltatott munkavállalók. A munkaerőhiány sokszor előnyös alkupozícióba juttatta őket. Ezért a városnak a cselédüggyel is kellett foglalkoznia. Sok cseléd csak pünkösdig szegődött el, így telelt ki, majd a legnagyobb munka idején hagyta ott gazdáját, és ment el betyárkodni. Ezért a városi tanács elrendelte, hogy minden cselédnek esztendőre és nem fél esztendőre kellett szerződnie, és aki év közben elszökött, annak tényét jelenteni kellett a tanácsnak. Egyúttal meghatározták a cselédek bérét is.⁴⁹

Debrecen mellett egy másik nagyváros, Szeged is sok érdekes jogtörténeti adalékkal szolgált. A város például szabályozta a csikósok és a gulyások kötelességeit. Mindkét szabályozás igen hasonló. Csak egy pont szólt arról, hogy az állatokat jól kellett tartani. A többi inkább a magaviseletükkel foglalkozott. Tartózkodniuk kellett a helytelen viselkedéstől és a bűncselekmény elkövetésétől, gonosztevőkkel nem volt szabad érintkezniük, sőt, elfogásukban, felkutatásukban is részt kellett venni. Ha az állatokkal bármi történt, a gazdájukat értesíteni kellett. A bojtárok feletti felügyeletet is ők látták el.⁵⁰

A város a céhek lelki életével is foglalkozott. Ez abban az időben valóban fontos volt, hiszen a céhen belüli kohéziót és szolidaritást növelte. Amelyik céhek nem volt zászlója, köteles volt készíttetni. A kántornapi szentmiséken köteles volt a céh részt venni, gyertyákról és szövetekről gondoskodni.⁵¹

Olyan szinten védtek a városi iparosok érdekeit, hogy még azt is meghatározták: gombkötőterméket csak mesterember árusíthatott a piacon.⁵² Azon már

nem is csodálkozhatunk, hogy csak a szűcs céhhez tartozó mesterek folytathattak szűcsmesterséget, és árusíthatták portékáikat a szegedi piacon.⁵³ 1727-ből maradt fenn forrás a hús árának szabályozásáról is.⁵⁴

Hódmezővásárhely 1769-ben, majd 1795-ben is meghatározta a tehénpásztoroknak fizetendő díj mértékét.⁵⁵ 1795-ben a szárazmalmok ellenőrzésére a város két malombíróat állított, akiknek javadalmazását a malomgazdák fizették.⁵⁶

A Dunán inneni terület is sokat foglalkozott gazdasági szabályozással. Pozsony már 1545-ben és 1547-ben szabályozta a városban mért különböző húsok árát.⁵⁷ Ezzel is alátámasztható, hogy a húskérdés az egész országot érintette, s a problémák mindenütt azonosak voltak.

Akinek a város boltot adott, meg kellett fizetnie az árendát, különben a város elvette a boltot és más személynek adta oda.⁵⁸

Az árspekuláció Esztergomban is gondot jelentett, ezért a tanács elrendelte, hogy senki sem vásárolhatta fel a városba hozott árut, hanem a kereskedőnek a piacra kellett vinnie, hogy a szegény ember ott megvehesse. Egyik városlakó sem nyereszkeskedhetett, az kifejezetten tilos volt. A mészárosoknak a vágómarhák legeltetése után mezőbért kellett fizetniük a városnak. Ez azért is érdekes, mert másutt az a helyzet, hogy a városlakók ingyenesen használhatták saját célra a legelőt. Lehet, hogy Esztergom annyira szegény volt, hogy ezt nem engedhette meg, illetve az is elképzelhető, hogy itt vitatták a saját használatot, hiszen levágás után a mészárosok eladták a marhák húsát, így ők is haszonra tettek szert.⁵⁹

A város megkülönböztetett figyelemmel felügyelte a céhek működését, mert sok visszaélést tapasztaltak. Sokszor nagy díjakat róttak ki a belépni szándékozó új mesterekre, akik emiatt elszegényedtek, drága céhgyűléseket tartottak, egymást ok nélkül kemény büntetésekkel sújtották. A város megparancsolta, hogy az ilyen jogsértő cselekedeteket meg kell szüntetni.⁶⁰

A mészárosok sok esetben kintről hoztak be marhát. Ez még rendben is lett volna, csak hogy a környéken sok marha pusztult el az utóbbi időben, így félő volt, hogy az esztergomi mészárosok ezeket vásárolták fel, és adták el a városi lakosoknak. Ezért mostantól kezdve csak a fertálmesterek tudtával lehetett vágni. Aki ezt megszegte, attól a mészárostól a húst elvették, és az ispotálynak adták. A mai olvasóban felvetődhet a kétség. Az ispotálynak történő adományozás kegyes dolog, bár kellően bizarr, ha mindezt döghús formájában teszik meg.⁶¹

Egyre hatalmasabb volt a baj a marhavágások körül. A mészárosok nem tartották be a fenti utasítást, amiből már emberhalál is származott. Ezért a városi tanács két küldöttet állított, akiknek minden vágáskor jelen kellett lenniük.⁶²

Az esztergomi mészárosok igen szemtelenek lehetnek, mert a városnak meg kellett tiltania, hogy a borjú fejét, lábát és egyéb aprólékot fonszámra adják el, ami azt jelenti, hogy a vásárlónak a színhúshoz ezt is hozzáérték, és ugyanúgy ki kellett fizetni az árát.⁶³

Más húsok is terítékre kerültek a tanácsuléseken, de ott inkább az engedékenység, mint a szigor volt a jellemző. A városi tanács meghatározta, hogy a városi és idegen halászok legfeljebb mennyiért árusíthatták a halakat a piacon. A halászok illetősége szerint nem tettek megkülönböztetést.⁶⁴ A só fontosságát pedig az is mutatta, hogy sóval bárki kereskedhetett, nemcsak polgárjoggal rendelkező személy.⁶⁵

Kecskeméten ismételten napirendre került a más városokban már tárgyalt cselédügy. Munkaerő kevés lehetett, ezért a cselédeket, béreseket egy évre fogadták fel. Az egy esztendő letelte előtt 10 nappal meg lehetett újítani a szerződést. Ha valaki elszalasztotta, s a 10 napon belülre került, a cseléd szabadon elszegődhetett máshoz, s a gazda köteles volt őt elengedni. Más béresével megegyezni csak egy hónappal az évforduló előtt lehetett. Ha közben a gazdája is igényt jelentett be, s a cseléd is maradni akart, akkor a megegyezésük hatályát veszítette. Ha az eredeti gazda belül került a 10 napon, akkor a cselédet maradási szándéka ellenére is át kellett engednie az új gazdához. Oka: az új gazda időben eszmélt, nehogy munkaerő nélkül maradjon.⁶⁶

A Dunántúl a magyarországi területek legfejlettebb régiójának számított már az ókorban is. Nem volt ez másképp az újkorban sem, így a gazdálkodás szabályozása terén nem szűkölködünk a fellelhető forrásanyagban. Most néhány jelentős város, Szombathely, Kőszeg, Komárom, Székesfehérvár és Pécs szabályozásába tekinthetünk bele.

Szombathely is korán felfigyelt a spekuláció veszélyeire, ami a szegényebb lakosságot sújtotta. A falvakból behozott termékeket nem volt szabad felvásárolni, hacsak nem volt már rá vevő. Ha egy kereskedő hamarabb felvásárolta, akkor el lehetett kobozni tőle a termékeket. Gabonát 10 óráig nem lehetett felvásárolni, hogy a szegényeknek jusson elegendő.⁶⁷

A város ugyancsak szabályozta a mészárosok munkáját. Meghatározta a hús árát, azt, hogy a marhát élve ki kellett kötni a fához, ameddig a városi ember meg nem vizsgálta a minőségét, és húst csak hidegen volt szabad árusítani. Legalább két mészárszéken kellett egyszerre húst vágni, hogy legyen elegendő a lakosságnak.⁶⁸

A következő státútum olyannyira fontos volt, hogy a városi tanács a tizedesek jelenlétében hozta. Aratás idején senki sem mehetett vidékre aratni. Aki ezt mégis megtette, a várost is örökre el kellett hagynia. Ha visszajött a városba, 4 forint bírságot fizetett. Az nem derül ki, hogy akkor megváltotta-e bűnét és maradhatt-e. A tanulság itt az, hogy kevés volt a munkáskéz a betakarítás idején, ezért született ilyen komoly rendszabályozás.⁶⁹

A kérdés később is – más szövegezéssel, de azonos tartalommal – előkerült. 1620-ban ismét szabályozták a mészárosok árát és a minőséget. Még ugyanabban az évben, július 8-án szabályozták az aratásért adható nap-számot; valószínűleg tényleg kevés lehetett a munkaerő, ezért volt szükség az egységes szabályozásra. Olyan visszaéléseket is megelőztek, hogy nem lehetett

ételt hordatni a munkásoknak, vagy pedig borral itatni őket, hogy ezzel csábítsa a gazda magához az egyébként kevés munkaerőt.⁷⁰ A helyzet 1637-re sem változott semmit. Amikor elkezdődött az aratás, minden dolgos kézre szükség volt. Gyakorlatilag már enyhe munkakényszerről is beszélhetünk. Ha valaki dologidőben más vidékre elszegődött dolgozni, amikor visszajött, meg kellett bírságotlani. A bírság összegét a forrás nem tartalmazza.⁷¹

Húsz év múlva sem lett jobb a helyzet, gyakorlatilag nem javult semmit. 1654-ben a város meghatározta az aratóknak és a cséplőknek adható díjazást. Aki többet ígért, azt pénzbüntetéssel sújtották.⁷² Továbbra is gond volt a mészárosokkal, mert rossz minőségű húst mértek. A bíró felhatalmazást kapott a minőségrontó és a húst melegen mérő mészárosok büntetésére. Más területeken sem volt jobb a morál. A városi tanácsnak kellett azt is szabályrendeletben szabályoznia, hogy a sütő asszonyok mekkora cipót süthettek, és mennyi pénzért adhatták. Elvileg 2 és 4 pénzes cipó volt, de az asszonyok – gyanítom, hogy kapzsiságból – elkezdtek csupán 5 pénzes cipót sütni. A mészárosok pedig büntetés terhe alatt kötelesek voltak jó minőségű tehén- és ökröhúst mérni, a városi tanács által meghatározott áron.⁷³

1657-ben Szombathely meghatározta a kaszálóknak adható napi bért.⁷⁴ A hiteles mérték, amely addig a városbírónál volt, mostantól pedig a vásárbírákhoz került. Ezen rendelkezés mögött is az gyanítható, hogy a sok csalás miatt egyre gyakrabban volt szükség a hitelesség vizsgálatára.⁷⁵

1662-ben újra szabályozta a tanács az aratóknak és cséplőknek adható bér maximált összegét. Aki vétett ez ellen, büntetést fizetett. Ismételten látható, hogy kevés a munkaerő, ezért azok elcsábítása bűncselekmény, mert mások megélhetését veszélyeztette.⁷⁶

Szombathelyen is sokan voltak, akik nyeréskedni akartak a városi lakosság kárára. A piacra behozott árut délután egy óráig nem volt szabad egyben megvenni, hogy a lakosság tudjon vásárolni. Ami addig nem fogyott el, azt utána fel lehetett vásárolni egyben is. Aki ezt megszegte, büntetést fizetett, és a vásárolt árut is elkobozták. A város egyúttal ismételten szabályozta a mészárosok díját.⁷⁷

Idővel egyre ügyesebbek lettek a mészárosok. A mostani új státútumban azt kellett megtiltani, hogy közösen vágjanak állatokat, mert így keveredett a portéka, és nem lehetett megállapítani a felelősséget, hogy ki vágott minőségen aluli húst. Így tehát mindenkinek egyedül, külön-külön kellett állatokat vágnia. Még mindig élő probléma, hogy a mészárosok szívesebben kereskedtek az állatokkal, mint feldolgozták azokat. A városnak ezért meg kellett tiltania, hogy az állatokat elhajtsák, és máshol eladják a mészárosok és a városi polgárok egyaránt. Az a személy, aki nem vágta le az állatát, büntetést fizetett. Úgy tűnik, húshiány volt Szombathelyen.⁷⁸

A céhek autonómiája korlátozott volt. A céhbe senki sem lehetett bevenni, kivéve azt az esetet, ha a magisztrátus előbb erre előbb engedélyt adott.⁷⁹ A kommisszá-

riusok 1 forint napidíjat kaptak, ha részt vettek céhbeli választáson, mesterdarab bemutatásán, vagy ha a céhen belüli nagyobb vitás ügyeket tárgyalták. Más tevékenységért nem járt nekik napidíj.⁸⁰ A napidíj tárgyalása kapcsán figyelhettük meg, hogy a városi tanács megbízott valakit, hogy a céhgyűléseken a városi tanács nevében felügyelje a törvényességet.

A 18. század második felében is a homogén és egyöntetű szabályozása a főszerep Szombathelyen. A város beleszólt a céhek szabályzataiba. Hatályon kívül helyezte azt a céh-statútumokban fellelhető szakaszt, hogy mester nőtlen ember nem lehet. Ekkortól eltörték a mesterek házassági kötelezettségét.⁸¹

Míntha az elmúlt évtizedekben nem történt volna semmi igyekezet, a tanácsnak újra meg kellett szabnia, hogy a nagy drágaság miatt a kofáknak vagy bárki másnak tilos az árucikkeket felvásárolni és haszonnal továbbadni a városiaknak.

Kőszegen is sok hasonló szabályozással találkozunk. A napszámosoknak a bérét rögzítették. A maximált pénzen felül legfeljebb egy ebédet lehetett nekik adni. Aki ezt a rendelkezést megszegte, büntetést fizetett, másodszer az első kétszeresét. Később az ebédadás lehetőségét törölték a statútum szövegéből. Ugyanígy nyert szabályozást, hogy a város piacára kivitt termékeket nyereségszerzési célból senki sem vásárolhatta fel a többi polgár elől. A harmincadvámot a város részére még azelőtt meg kellett fizetni, hogy az idegen kereskedő az áruját letette. Az idegen kereskedő városi polgárral a többi polgár kárára nem szövetkezhetett.⁸²

Kőszegen is sok gond volt a céhekbe tömörült mészárosokkal. Nem bírták a munkamennyiséget, ezért a város külsős mészárosokat hivatott be. A céhbeli sokszor visszaéltek a húsméréssel. Ezért a város megfenyegette őket, hogy ha nem dolgoznak becsülettel, elcsapja őket és más mészárosokat hoz a városba. Szinte hihetetlen, hogy a céhek itt nem képeztek „államot az államban.” A céhek autonómiája elenyésző volt. A város nagyon komoly felügyeletet gyakorolt felettük, nemcsak az árat szabályozta, hanem akár a városban való működésük engedélyét is megvonhatta. Érdekességként csak a mostani visszaélés leírását közöljük: a legények a méréskor a színhús mellé feltették a fejeket és a lábsontokat is, majd a mérés után az ilyen részeket a kutyák elé vetették, de az árat kifizették.⁸³ A város igen sok termék árat szabályozta szabályrendelet útján.⁸⁴

A német süveggyártók kérésére 1701-ben a városi tanács elrendelte, hogy idegen süveggyártók a vásár első napján ne árusíthassanak.⁸⁵

A városi hatóság figyelmeztette a molnárokat, hogy csak hiteles mértékkel mérjenek, valamint csak a gabona tizenhatod részét vegyék magukhoz díjazásul. Aki ezt megszegte, úgy fizetett büntetést, hogy annak két része a városi tanácsé, egy része pedig a céhé lett. Még ezen a napon a mészárosok díjait is újból meghatározta a város.⁸⁶ A szappanfőzők és a mészárosok kapcsolatát sem a szabad piac, hanem a városi direkt gazdaságirányítás határozta meg. A városi tanács ennek

megfelelően előírta, hogy a mészárosok a faggyút milyen áron adhatták el a szappanfőzőknek, s azt is, hogy a szappanfőzők mennyiért adhatták el a gyertyát és a szappant a lakosságnak.⁸⁷ 1703-ban újra a mészárosok és a lakosság kapcsolata volt a tanácsülés témája; minthogy olcsóbb lett minden, ezért a borjűhús árát is lejjebb szállította a tanács.⁸⁸ 1715-ben pedig a sírásoknak adható díj maximumát határozták meg.⁸⁹

A város a gabonaárakat is védte. Ezért elrendelte, hogy idegen kereskedők ne jöjjenek be a vásár megkezdése előtt vagy a vásár napján reggel, akik felvásárolják a gabonát, ezzel árdrágítást okozva.⁹⁰

Komárom – kereskedelmi központként és folyami kikötőként – a szabályozás terén nem maradt el az előbbi városoktól. Megállapította, hogy a szappanos mekkora gyertyát gyárthatott és azt mennyiért adhatta, ugyanígy a város pontosan szabályozta a szappan árát is. Szabad mozgása nem volt a mesternek, mind a portéka mérete, mind az ára meg volt szabva, piaci komponensek nem szerepeltek a kereskedésében.⁹¹

A mészárosokkal itt is akadt elég tennivaló, ugyanúgy, mint a többi városban. A mészárosoknak elegendő és jó húst kellett vágniuk, büntetés terhe alatt. Ha marhát vettek vágásra, azt nem adhatták el, hogy tovább hajtsák azokat más vásárokrá, mert büntetés gyanánt a város elkobozta az állatot. Jobban megérte a marhakereskedelem (valószínűleg a nyugat-európai piac miatt), mint a húsfeldolgozás.⁹² A város 1696-ban szabályozta a molnárok díjszabását, valamint a bor és a sör árát.⁹³

Tanulságos az a komáromi eset is, amikor a város meghatározta a halász céh számára, hogy pénteken és szombaton, valamint minden böjti napon – büntetés terhe mellett – legyen a város piacán elegendő hal. A városi tanács meghatározta a halak maximált árát is. A céhmester minden pénteken köteles volt a mintapéldánnyal felkeresni a városbíró, hogy annak alapján ő állapíthassa meg a heti árat. Ha ezt a céhmester nem tartotta be, tömlöcbe kerülhetett, főleg akkor, ha a piacon nem volt elég hal. Ebből is látható, hogy a városi rendszabás mellett a környéken jobb áron lehetett értékesíteni a halakat, a céhnek nem érte meg a városi tanács által szabályozott piacon halat árusítania, mert a városon kívül, az árak önszabályozása révén, többet kaphatott az árujért.⁹⁴

A kufárkodó asszonyok 12 óráig nem vásárolhatták fel a külföldiek által hozott árucikkeket, nehogy ezzel elhappolják (!) a városlakók elől, majd azt haszonnal tovább értékesítsék. Akit ilyenén kaptak rajta, attól a vásárolt és továbbadni szándékozott árut a város elkobozta.⁹⁵

Mint sokhelyütt, Székesfehérváron is elrendelték a munkakényszert, tekintettel a munkaerőhiányra. Addig senki sem mehetett a városon kívülre munkát vállalni, ameddig helyben az aratás idején 2 vagy 3 hold gabonát le nem aratott, utána jelenthette a városbíróknál, hogy máshova kíván menni dolgozni idénymunkára. Ha nem így tett, súlyos pénzbüntetést fizetett.⁹⁶ A városnak fel kellett szólítania a molnárokat, hogy a pékeknek jó minőségű lisztet adjanak, mert így ők sem tudnak

megfelelő minőségű árut (pl. fehér zsemlét) előállítani. Erre a városi tanács kötelezte is a pékeket, büntetés terhe alatt.⁹⁷ Szintén a gabonához, annak feldolgozásához kötődik az a fogyasztóvédelmi rendelkezés, hogy amelyik asszony rossz cipőt sütött, és azt a piacra vitte eladni, attól elvették az árut, büntetést fizetett és az árusítási jogát is megvonták tőle.⁹⁸

Az aratók, a molnások és a sütőasszonyok mellett a pékekkel is gond adódott. Úgy tűnik, a pékek visszaéltek a gabona őrletésével. Valószínűsítő, hogy más számára is őröltettek, s ezzel kereskedtek. Ezért a város előírta, hogy a pékeknek előzetesen cédulát kellett kérniük a kamarástól, amelyet a molnároknak kellett átnyújtani, akik ezekkel a cédulákkal havonta elszámoltak a kamarásnál. Így volt ellenőrizhető a szükséges mennyiség.⁹⁹

Székesfehérváron is felmerült az a probléma, hogy a legények csupán át kívántak telelni kenyéradójuknál. Ezért ezt elkerülendő úgy határozott a város, hogy azok a legények, akik a télen a mester műhelyében dolgoztak és a mester tartotta el őket, nyáron is kötelesek voltak a mester műhelyében tovább dolgozni. Aki pedig télen a mesternél nem kapott munkát, így saját magát tartotta el, az most vagy munkába állhat, vagy pedig szabadon távozhat. Itt áll egy jogeset is. Egy legényt a mesterek árestomba zártak, pedig télen nem is kapott munkát és saját magát tartotta el, most pedig nem akart munkába állni, amihez egyébként joga is volt. Ezért szabadon kellett bocsátani, az árestombban tartás díját a mestereknek meg kellett fizetniük, a legénynek pedig meghatározott pénzüsszeget kellett fizetnie kárpótlásként.¹⁰⁰

Kitejétként említhetünk egy pesti esetet, amikor 1840. május 19-én a kalapos céh beadvánnyal élt a Helytartótanácsához (iktatva: 16293), amely a városi tanácshoz fordult, hogy vizsgálja ki az ügyet. A tanács szeptember 21-én az alábbi jelentést küldte át a Budán székelő dikasztériumnak: a kalapos legények – érdekvégyesítési célzattal – gyűléseket szerveztek. A kik nem vettek részt a mozgalomban, azokat agitálták, felvilágosították őket helyzetük sanyarú voltáról. A legények meghatározták a minimálbért, ami alatt nem voltak hajlandók dolgozni. Aki aláígért a bérnek, azt a legények kizárták maguk közül. Ha egy mester mégsem akart engedni a bérkövetelésnek, akkor a legények elhagyták a műhelyt, és követelésük nem teljesítéséig vissza sem tértek. Oda addig más legény sem volt hajlandó beállni dolgozni. A gyűlekezet még pénzbüntetést is kiszabott a mesterre. Ameddig nem fizetett, addig nem ment oda legény. Temesváron például kilenc évig egyetlen egy legény sem ment dolgozni. Ha megkapták a mestertől a büntetéspénzt – ami akár 50 vagy több forint is lehetett –, az a gyűlekezet pénztárába került (a tanács szerint ezt a pénzt elisszák). A város határozata: a legényeket összehívja, őket megint. Újabb zavargás esetén büntetés lesz, amelynek tényét a vándorló könyvükbe is bejegyzik majd.¹⁰¹ A legényeket tehát nem kellett féltetni, meg tudták magukat védeni a mesterekkel szemben. A mesterek mindenesetre tehetetlenek voltak, csak a városi tanács által nyújtott jogsegély jelentett megoldást.

Három évvel az előbbi szabályozás után újra meghatározták, hogy ha valaki két egységnyi föld learatásában nem vett részt, nem mehetett a városon kívülre munkát vállalni – pénzbüntetés terhe alatt.¹⁰²

Jelen fejezetünket egy mezőgazdasági szabályozással zárjuk Pécs városából, ahol az évenkénti föld újraelosztásának túlhaladott tradíciója ellen lépett fel a város. Mivel mindenki tudta, hogy az éppen most művelt földet jövőre nem ő fogja megkapni, ezért elhanyagolta a kapott mezőgazdasági területet, nem trágyázta és nem irtotta a gyomokat. Ezért a városi tanács úgy döntött, hogy a földeket házanként fogják kiosztani, huzamosabb ideig saját használatban marad, így érdemes lesz befektetni a nagyobb hozam érdekében.¹⁰³

Az előbbi példák országsszerte bizonyítékul szolgáltak arra, hogy a mezőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel foglalkozó személyek, függetlenül attól, hogy a maguk urai voltak vagy csak mások alkalmazásában álltak, igyekeztek a maguk számára a legnagyobb profitot kitermelni, így a rendszabályok tucatjai nem voltak feleslegesek. A városlakókat komoly „fogyasztóvédelmi” szabályokkal kellett megvédenie a városi tanácsnak.

Szőlészeti és borászati a városigazgatásban

A magyarországi városokat az ipari forradalom első hulláma messze elkerülte. Egyedül talán Pest városának reformkori történelme büszkélkedhet némi modern iparral, de az is csak a tárgyalt korszakunk legvégén. Városaink fő gazdálkodási bevétele a szőlészeti és a borászati származott. néhány kivételtől (pl. bányavárosok) eltekintve. A jövedéki szabályozás, a tizedszedés és más hasonló pénzügyi igazgatási kérdésnél a szőlészeti és a borászati kérdést megemlítettük. Jelen fejezetben azokat a primer forrásokat tekintjük át, amelyek kifejezetten a gazdálkodás kérdéseivel foglalkoznak. Természetesen a források sok esetben vegyesen rendelkeznek a kérdéssről és más szabályokról is; ahol a szöveg értelmét nem zavarta, ott az irreleváns rendelkezéseket nem ismertetem.

A királyi kisebb haszonvétek közé tartozott a kocsmáltatás joga, amelyet az uralkodó vagy a földesúr személyesen gyakorolt, vagy kiadta árendába. A városok is általában igyekeztek ebből hasznot húzni, ezért érdekes az a marosvásárhelyi szabályozás, hogy a kocsmáltatási jogot nem a város gyakorolta, hanem ahhoz joga volt minden városi polgárnak. Ez az ország más részeiben nem feltétlenül volt így.¹⁰⁴

Aki Kolozsváron csapszéket akart nyitni, annak a városbírótól kellett engedélyt kérnie. Itt tehát a kocsmáltatás joga a várost illette. Az engedély egy évre szólt. Aki a jelentkezési határnapot elmulasztotta, az adott évben már nem foghatott borárusításhoz. Aki viszont engedélyt kapott, köteles volt egész évben bort mérni, mindaddig, ameddig bora el nem fogyott. A város meghatározta a bor árát is, továbbá azt is, hogy

egy helyen, egy nap legfeljebb egy hordó bort lehet eladni. A csaplárosok minden templomban kötelesek voltak vasárnap egy fillérre való bort adni a szertartásokra. Amennyi bor viszont a templomokban megmaradt, azt a papok szabadon megihatták.¹⁰⁵

Aki viszont Kolozsváron bormérésre engedélyt kapott, az nem kapott arra, hogy ételt is felszolgáljon. Ez ugyanis a vendégfogadók érdekeit sértette volna. A város védte a bor minőségét is: borokat egymással nem lehetett keverni, és egyszerre többfajta bort sem lehetett mérni. Ha az egyik bor elfogyott, a cégért be kellett venni, s csak egy óra elteltével lehetett az új bor cégérével az árusítást megkezdeni. Ha valaki a csaplárosokkal a borát ki akarta mérteni, először a városnak kellett fizetnie. Ha megakolták a hordóját, akkor a csapláros már kiárusíthatta.¹⁰⁶

A csaplárokra vonatkozó rendelkezéseket később megismételte a város. Ha valamelyik városlakó el akarta adni a borát, jeleznie kellett a vásárbírónak, aki kijelölt egy csaplárt, akinek ez a feladata lett. Ha ezt a csaplár nem tette meg, kalodába került, és a csaplárosi megbízatását megvonták. A csaplárok minden reggel kötelesek voltak a vásárbíró előtt megjelenni. Külön nyereségre bort nem vásárolhattak. Akik a borért jöttek, azokat – büntetés terhe alatt – etetni nem volt szabad.¹⁰⁷

Kolozsváron a szőlőműveseknek ételt adni vagy a megszabott bérnél többet fizetni tilos volt. Láthatóan kevés volt a munkás kéz, ezért a városlakók egymástól csalogatták el a napszámosokat. A városi tanács ezért avatkozott bele a munkabér szigorú meghatározásába és az egyéb juttatások letiltásába.¹⁰⁸

Zilah városa 1696-ban erősen védte a saját borát. Sem idegen bort, sem idegen pálinkát a városba nem lehetett behozni. Saját bor seprőjéből lehetett pálinkát főzni, de csak meghatározott, kis mennyiségben lehetett árusítani. Aki ezt megszegte, azt pénzbüntetésre és portékája elvesztésére büntették.¹⁰⁹ Az előbb említett 1636. évi szabályozáshoz képest az 1738. évi, az előző száz évvel követő szabályozás is hasonló, tehát sok minden nem változott a borászat területén. A város a továbbiakban is védte saját borát. Idegen bort nem lehetett a városba behozni. Aki ezt megtette, annak kiöntötték vagy elkobozták a borát. Engedéllyel esetlegesen lehetett idegen bort behozni, de azt árusítani – a fenti büntetés terhe alatt – nem volt szabad, csak saját használatra szolgálhatott.¹¹⁰

Amikor Gyulafehérváron általános rendtartás (intelem) született, a városi vezetés kijelentette, hogy a kocsmáltatás jogát a város gyakorolja. A bíró és a városi tanács együtt nevezte ki a borbírokat és a kocsmárosokat.¹¹¹ Mivel a kocsmáltatási jogot személyesen nem a város, hanem az egyes polgárok gyakorolták, a város ezért a polgároknak tiltotta meg, hogy zsidó kocsmárosat tartsanak. A sör hordója után pedig minden polgár köteles volt a város pénztárába adót fizetni.¹¹²

Torda városában a sörmérést egy zsidó bérelte ki, igen jutányos áron. Ezt a szerződést a város statútumával felbontotta. Torda is védte a saját borát. Idegen bort mérni csak a borbíró pecsétjének birtokában volt lehet-

séges.¹¹³ Húsz év múlva megismételték a szabályt, némi kiegészítéssel. Kocsmáltatási joga csak a városnak volt. Ezzel más nem élhetett, csak az olyan városi polgár, akinek erre a város engedélyt adott. Zsellérek ilyen engedélyt soha nem kaphattak. Itt a városi tanács és a 40 fős tanács együttes döntéséről volt szó.¹¹⁴

Bár Kassa területe nem volt híres borászatáról, de a várostól távolabbi területeken (pl. Tokajban) rendelkeztek szőlőkkel. A város – tekintettel saját birtokaira – Szent Jakab napjáig korlátozta az idegen bor behozatalát.¹¹⁵

Rozsnyó város is védte a saját borát, idegen bor behozataláért és kiviteléért is fizetni kellett 40 dénárt.¹¹⁶ Máramarosszigeten a bormérés engedélyezése a bírónak és az esküdteknek volt fenntartva.¹¹⁷ Nagybánya városa is védte saját borát az idegennel szemben, büntetést is kilátásba helyezve.¹¹⁸

Debrecenben a városlakók saját céljukra hozathattak bort, és el is fogyaszthatták. Akár többen is összeállhattak, és saját fogyasztásra közösen vehettek bort, de azt a behozatal után azonnal el kellett osztani, legfeljebb 2 alkalommal. Ezzel akarták elkerülni, hogy a helyi kocsmákat kár érje, és – kijátszva a szabályozást – fekete bormérést tartsanak fenn. A városi tanács védte a saját borkiméréseit. Ha valaki ezt a szabályt megszegte, büntetést fizetett, és a borát is elkobozták.¹¹⁹ Szatmár város már a 17. század elején statútumot alkotott az idegen borokkal szemben.¹²⁰ Nagybányán ez a szabály a század közepén született meg.¹²¹ Visk ennél bővebben írt szabályzatában: bormérést nyitni csak a bíró engedélyével volt szabad, miután a bort két esküdtel megvizsgálta. Aki engedély nélkül árult bort, megbüntették. Menyegző előtt a bíró ellenőrizhette a bort. Egyébként saját célra otthon bárki tarthatott bort, de eladásra nem tarthatott. Ha engedély nélkül ilyet tett, a bort el lehetett kobozni.¹²²

Nagybánya nemsokára ki is egészítette szabályrendeletét. A városi tanács szabályozta a bor eladását is. Ebben a városban is sok probléma lehetett, mert sokan visszaéltek a borméréssel, mivel az új bor cégére alatt óbort mértek. Sokan a különböző évrátú borokat elegyítették. Ezt a tanács súlyos pénzbüntetéssel sújtotta.¹²³

Máramarossziget is újra a szabályozás eszközhöz nyúlt. A bormérés és serfőzés továbbra is engedélyköteles volt. Ha az illető hajdú, akkor a hadnagyhoz, ha városlakó, a városbíróhoz kellett engedélyért folyamodni. A kóstoló alapján ítélték meg az ital minőségét, és ennek megfelelően határozták meg a hatóság emberei a maximált árat, amin alul igen, de felül nem kínálhatja kínálhatta italát. (XXIX. articulus)¹²⁴

Nagybányán 1661-ben a városi jobbágyoknak megtiltották, hogy sört főzzenek, mert ez még a városlakók számára is engedélyköteles volt.¹²⁵ A városi tanács 1666. november 10-én szabályozta a bor árát. Mivel kevés volt a bor, és a környező településeken sem termelt sok, a legalacsonyabb garantált árat határozták meg. Ha a rossz minőségű bor a minimális áron sem kelt el, akkor kivételesen, a városbírónak volt lehetősége egy alacsonyabb árat engedélyezni.¹²⁶ 1667. szeptember 26-án az egyháznak járó bortized kérdésében

kellett a városi tanácsnak szabályrendeletet hoznia. Mivel rossz volt a szőlőtermés, a dézsmát nem lehetett pénzen megváltani, hanem mindenki köteles volt természetben beszolgáltatni az egyháznak a részét.¹²⁷

Ahogy Budán, úgy Debrecenben is meghatározták a szüret idejét; az nem lehetett hamarabb, mint Szent Mihály napja.¹²⁸ Arra nincs adat, hogy a szüret pontos napját közösen határozta-e meg a város, úgy, mint azt a fővárosban tették. Debrecenben a minőség romlása miatt vigyáztak a serfőzésre is. A tanács meghatározta a sör árát, emellett azt a forgalomba hozatal előtt a felügyelőknek meg is kellett kóstolniuk.¹²⁹

Nagybányán azzal szembesültek, hogy a városnak fogy a lakossága, kevés a bevétel a központi adók befizetésére. Ezért a városi tanács úgy rendelkezett, hogy a kocsmák bevétele egy hónapig teljes egészében a várost illetik meg. Ezzel a lépéssel elkerülték, hogy külön adót kelljen kivetni a városi lakosságra.¹³⁰

Aki Szatmárban a városi tanács engedélye nélkül bort árult, megbüntették.¹³¹ Szegeden meghatározták, hogy aki kocsmáztatni akar, 30 forintot fizessen érte két részletben.¹³² Egy szentesi szabályrendeletből pedig arról értesülhetünk, hogy aki kurtakocsma-t tartott fenn, megbüntették, tudniillik ezzel a városi bevételeket nagyon megkurtították.¹³³

Voltak olyan tilalmas időszakok, amikor a városi polgároknak tilos volt a bormérés, mert az a városnak volt fenntartva, hogy megfelelő jövedelmet szerezzen.¹³⁴

Nagyon érdekes az az esztergomi eset, amikor kiderült, hogy a városnak nem éri meg sört főzni, bár az ennek az indoka nem szerepelt a szabályrendeletben. Ezért a sörfőzőt elbocsátotta a város alkalmazottai közül. Azt tanácsolta, hogy másutt próbáljon szerencsét.¹³⁵ Lehetséges, hogy az esztergomiak nem szerették a sört, csak – magyar módra – bort fogyasztottak? Tény, hogy hoztak be idegen bort a városba, és sokszor az alsó városban árusították ki, amelyből a városnak igen nagy kára származott. Ezért a városi tanács megparancsolta, hogy aki-nél ilyen bort találnak, annak egész behozott készletét el kell kobozni. Aki bejelentette, hogy bort akar behozni, vagy kereskedni akart vele, a városbírónak vagy a tanácsnak be kellett jelentenie, s; ebben az esetben megakoltatták a bort, s megihatta vagy vidékre eladhatta. A városban viszont tilos volt árusítania. Ha rajtakapták volna ezen, ismételten elkobzás lett volna a büntetés.¹³⁶

Kecskemét is büntetett. Aki kurtakocsma-ros volt, először 6, majd 12 forintra büntették, aki pedig megmakacsolta magát e tetteiben, kitiltották a városból.¹³⁷

Szombathely város bormestereket állított. Ezt a feladatot egy hónapig kellett ingyen ellátniuk.¹³⁸ A bormestereknek figyelniük kellett a csaplárosokra is, valamint arra, hogy az országos akóval mérjék a bort. A söpreje is a várost illette.¹³⁹ Egy hónapos időtartamra a város újra bormestereket választott: két személyt a tanácsból, egyet a polgárságból. Szabályozták a borakó mértékét, amelyet a győrihez igazítottak. A kurtakocsma-rost először pénzbüntetéssel sújtották, másodszor az előbbi kétszeresével, majd pedig kibecsültették városi vagyonából és elűzték a városból. Ugyanígy járt az is, aki nem a város-

nak adta a borát, hanem más vidékre kísérte meg eladni.¹⁴⁰ A városi polgárok városlakóknak árulhattak szabadon bort. Ezért díjat kellett fizetni. A városon kívülieknek tilos volt bort árusítani. Aki ezt megszegte, büntetést fizetett.¹⁴¹ A város újabb szabályrendeletben továbbra is védte a saját polgárai által termelt bort.¹⁴² A hamis kocsmatartója büntetést szenvedett. Ennek mértékét a statútum nem taglalta.¹⁴³

A bort a kocsmában – a város hasznára – október 1-jétől mérték, ezért előtte tíz nappal választottak bormestereket. Feladatuk volt, hogy a mértékekre vigyázzanak, valamint az, hogy rajtakapják azokat, akik a szomszédos községekből hoztattak maguknak bort, megkárosítván ezzel a város bevételi forrását.¹⁴⁴ Október 1-je és november 1-je között a városi polgárok árusíthatták a boraikat. A város szabott áron vásárolta fel a bort. Erre a célra a város két akoló mestert is választott. Fizetésük egy akó után egy meszely. Mindenkinek városi pecséttel hitelesített mértékkel kellett árusítania, mérténie, Aki ezt megszegte, büntetést fizetett.¹⁴⁵

A város engedélyezte a szüretnek a kezdetét, és meghatározta a szőlőmunkások bérét.

Kőszegen 1652-ben a város október 27. napjára határozta meg a szüret első napját. A hegyvámot mustban kellett megadni, a dézsmálás előtt pedig tilos volt kocsmáztatni.¹⁴⁶

Győr városa a szőlővel kapcsolatosan igen részletes rendtartást készített. A szőlősgazdák fizették a hegymesterek bérét. Aki erre nem volt hajlandó, az nem szüretelhetett, elvették a szerszámaint mindaddig, ameddig ketszeresen meg nem adta a díjat. Ha valaki a szőlőjét (már-mint a földet) el akarta adni, először a szomszédokat kellett megkínálni a hegymester, mint hiteles személy által. E nélkül az adásvétel érvénytelen volt, és a vevőket kitiltották a szőlőből. Ha valaki négy évig nem gondozta a szőlőjét, kibecsülték belőle. Ekkor a szomszéd vehette meg, azt követően pedig bárki, aki a művelési kötelezettségnek eleget tett. A befolyó vételár pedig nem az addigi tulajdonosé lett, hanem a hegyközségé, amelyet köteles volt a hegy javára fordítani. Ennek tényét a városbíró előtt igazolni kellett. A város meghatározta a szőlőben dolgozó munkások bérét is.

Aki az ünnepnapokon a szőlőkben dolgozott, megbüntették. Érdekes, hogy általában már a szombat délutáni munkavégzés is tiltva volt. Aki nem Győrről lakott, tehát idegen volt, nem lehetett itt szőlőbirtoka. Akik a hegymestereknek nem engedelmeskedtek, büntetést fizettek. Ha ezt követően sem engedelmeskedtek, a hegymester a városbírótól kérhetett jogsegélyt.¹⁴⁷

Komáromban is megjelent az a szabály, hogy aki a bort idegenbe adta el, és ezzel megszegte a kereskedési szabályokat, annak borát elvették. A bor fele a magyar ispotályé lett, a másik felét a három bíró kapta meg egyenlő mértékben.¹⁴⁸ Itt azért került megemlítsre a három bíró, mert amint már előbbieken jeleztük, Komárom közigazgatásilag három részre volt felosztva.

Kőszeg 1697. augusztus 9-én összeírta az ott található borokat. Augusztus 17-én pedig megállapította a bor árát.¹⁴⁹ 1701. május 5-én a városi tanács meghatározta a

borárusítás árát, de bort csak polgár árúsíthatott, polgárjoggal nem rendelkező a városban bort nem mérhetett.¹⁵⁰ A fertálmestereknek végig kellett járniuk a saját fertályukat, és meg kellett győződnie arról, hogy idegen bort a lakosság nem fogadott be. Aki ezt megszegte, az a saját borát is elvesztette. Így védte a város a borjövödelmét.¹⁵¹ 1710-ből is van arra adatunk, hogy a város megállapította az óbor és az újbor árát.¹⁵² A város figyelte, nehogy a polgárok és a kocsmárosok idegen bort hozzanak be a városba, akár az éjszaka leple alatt.¹⁵³

Veszprémben 1726-ban két borbíró is választottak: vallása szerint egy katolikus és egy protestáns (vagy evangélikus vagy református) személyt, az egyik a városi polgárság, a másik a városi tanács tagja volt. A szeptember 27-én kelt statútum a város borát védte. Ha valaki a saját borát hozta be a városba, úgy, hogy más vidéken termelt, 20, ha idegen borát hozta be, akkor 30 dénárt fizetett. Felhívták a városi lakosság figyelmét, hogy csak attól vásároljanak bort, akinek már megakolták a borát, s arról az eladó cédulát tudott felmutatni. Illegális borárusítás esetén a bort elkobozta a város.¹⁵⁴

Amikor Pécs szabad királyi város lett, a statútumot a kiküldött királyi bizottság szerkesztette meg, de a város

a magáévá tette és némi módosításokkal a király meg is erősítette. Ez a statútum 27 pontból állt. Ebben szerepelt, hogy a bormérés nagy jövedelemnek számított. Ezért kizárólag a város mérhetett bort a gyertyaszentelő boldogasszony és a pünkösdi ünnepek alatt tartott vásárok és a kántorböjtök idején. A másik két országos vásár idején, amely Szent István és Szent Katalin nap volt, valamint az esztendő többi idejében a városi polgárok számára szabad volt. A polgárjoggal nem rendelkező városlakók bort sohasem mérhettek. Idegen bort nem volt szabad a városba behozni, csak díj fizetése ellenében. Aki bort próbált becsempészni, attól a bort elkobozták, ára harmadolva lett: ispotálynak, templomnak, városi pénztárnak. Szabadon hozhatott be bort a saját szükségletre a nemes ember és a papság. Ha a papok vagy a nemesek kocsmáltatni akartak, díjat nekik is kellett fizetniük a városi pénztárba.¹⁵⁵

Az előbb felhozott példák remélhetőleg színes és széles spektrumú képet nyújtanak a városi jogeletről, a városi tanács szabályozó törekvésein keresztül, amely fontos részét képezi annak a terjedelmes, rögzített vagy íratlan joganyagának, amely a városi élet szövevényes szabályrendszerét képezte.

Jegyzetek

- ¹ CSHM I. 88. Marosvásárhely, 1647 (v.lt. Leges et Decreta 37. p.)
- ² CSHM I. 197–202. Kolozsvár, 1584 (v.lt. Liber Decreta huius Civitatis, lapszám nélkül)
- ³ CSHM I. 243–244. Kolozsvár 1595 (v.lt. 1585–1605. jkv. 258–260. p.)
- ⁴ CSHM I. 342–343. Zilah, 1713. április
- ⁵ CSHM I. 374. Zilah, 1725. április 21.
- ⁶ CSHM I. 437. Torda, 1752
- ⁷ CSHM I. 449. Torda, 1757. március 13.
- ⁸ CSHM I. 452. Torda
- ⁹ CSHM I. 458–459. Torda, 1758. július 11.
- ¹⁰ CSHM I. 489. Torda, 1772. július 16.
- ¹¹ Amint látható, a kassai forrásokban végig a választó polgárság határozatai szerepelnek. Ez könyvalakban maradt fenn. A könyvet levéltárban őrizték. Viszont ebből az időszakból egyetlen tanácsi statútum sem maradt fenn. Így tehát a választó polgárság kéréseit, folyamodványait látjuk, de a tanács által hozott határozatok ismeretlenek a számunkra. A választó polgárság híhetetlen aktivitásának lehetünk tanúi. Szinte ellenőrizik és számon kérik a városi tanácsot, hogy előző évi határozataik alapján mennyi munkát sikerült elvégezni. Így aztán igen gyakran ismétlődik a szöveg, az elmaradt munkálatok miatt: baj van a templomépülettel, az iskolával, a szemeteléssel, az utak és városfalak állapotával, a mesteremberek árszabásaival.
- ¹² CSHM II/2. 157–159. Kassa, 1618
- ¹³ CSHM II/2. 165–167. Kassa, 1622
- ¹⁴ CSHM II/2. 265–267. Miskolc, 1685 és 372. Miskolc, 1714 (vlt. 1569–1724. terjedő jegyzőkönyvben)
- ¹⁵ CSHM II/2. 341–342. Rozsnyó, 1704. október 4. (v.lt. prot. ex 1688–1707)
- ¹⁶ CSHM III. 577. Nagybánya, 1605. október 15. (városi lt. Prot. 1560–1635. 241. p.)
- ¹⁷ CSHM III. 570. Debrecen, 1591. szeptember 19. (városi lt. 1586–1593. jkv. 295. p.)
- ¹⁸ CSHM III. 577. Szatmárváros, 1607. június 19. (városi lt. prot. 1606–1649. lapszám nélkül)
- ¹⁹ CSHM III. 580. Szatmárváros, 1608. december 4. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 10.)
- ²⁰ CSHM III. 581–582. Szatmárváros, 1610. április 5. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 12.)

- ²¹ CSHM III. 584. Szatmárváros, 1615. január 6. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 141.)
- ²² CSHM III. 585. Szatmárváros, 1620. január 30. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 255.)
- ²³ CSHM III. 596–597. Szatmár, 1631. július 25. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 357.)
- ²⁴ CSHM III. 598. Szatmár, 1632. május 15. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 360.)
- ²⁵ CSHM III. 600. Nagybánya, 1633. december 3. (v.lt. prot. 1560–1635. 415. p.)
- ²⁶ CSHM III. 585. Debrecen, 1618. (v.lt. 1618–1627. jkv. 30. p.)
- ²⁷ CSHM III. 625. Debrecen, 1648. (v.lt. 1647–1649. jkv. 519. p.)
- ²⁸ CSHM III. 610. Debrecen, 1641. (v.lt. 1638–1642. jkv. 706. p.)
- ²⁹ CSHM III. 618–619. Nagybánya, 1642. március 30. (v.lt. prot. 1640–1740. 50. p.)
- ³⁰ CSHM III. 628–629. Szatmár, 1651. március 21. (v.lt. Prot. polit. 1608–1653. fol. 427)
- ³¹ CSHM III. 656–657. Nagybánya, 1661. április 26. (v.lt. prot. 1640–1740. 183. p.)
- ³² CSHM III. 659. Nagybánya, 1663. október 26. (v.lt. prot. 1640–1740. 222. p.)
- ³³ CSHM III. 659–660. Nagybánya, 1664. február 9. (v.lt. prot. 1640–1740. 243–244. p.)
- ³⁴ uo. 235. p.
- ³⁵ CSHM III. 663. Nagybánya, 1664. június 23. (v.lt. prot. 1640–1740. 257. p.)
- ³⁶ CSHM III. 673. Nagybánya, 1665. március 9. (v.lt. prot. 1640–1740. 566–567. p.)
- ³⁷ CSHM III. 685. Szatmár, 1677. február 4. (v.lt. prot. 1675–1685. 40. p.)
- ³⁸ CSHM III. 687. Debrecen, 1677 (v.lt. 1676–1677. jegyzőkönyv. 474. p.)
- ³⁹ CSHM III. 687. Debrecen, 1690 (v.lt. 1676–1677. jegyzőkönyv 626. p.)
- ⁴⁰ CSHM III. 691. Debrecen, 1692 (v.lt. 1676–1677. jegyzőkönyv 775. p.)
- ⁴¹ CSHM III. 702. Nagybánya, 1697. március 7. (v.lt. prot. IV. ex 1697. a 20. p.)
- ⁴² CSHM III. 702. Szatmár, 1697. augusztus 14. (v.lt. prot. 1653–1699. lapszám nélkül)
- ⁴³ CSHM III. 703. Szatmár, 1697. december 22. (v.lt. prot. 1653–1699. lapszám nélkül)

- ⁴⁴ CSHM III. 709–710. Szatmár, 1705. július 25. (v.lt. Prot. 1653–1699. lapszám nélkül)
- ⁴⁵ CSHM III. 719–720. Szatmár, 1714. július 15. (v.lt. prot. 1653–1699. lapszám nélkül)
- ⁴⁶ CSHM III. 714. Debrecen, 1706 (v.lt. 1706–1711. jegyzőkönyv 149. és 236. p.)
- ⁴⁷ CSHM III. 721–722. Debrecen, 1717 (v.lt. 1717–1719. jegyzőkönyv 442. p.)
- ⁴⁸ CSHM III. 792. Debrecen, 1794 (v.lt. Göncziana comissio)
- ⁴⁹ CSHM III. Debrecen, 1798 (v.lt. prot. polit. dato 29. Decembris 1798. No. 643)
- ⁵⁰ CSHM III. 726–727. Szeged, 1723 (v.lt. 1717–1723. jkv. 219–221. p.)
- ⁵¹ CSHM III. 728. Szeged, 1724. június 15. (v.lt. 1724–1730. jkv. 46. p.)
- ⁵² CSHM III. 735. Szeged, 1726. október 10. (v.lt. 1724–1730. jkv. 351. p.)
- ⁵³ CSHM III. 735–736. Szeged, 1727. október 10. (v.lt. 1724–1730. jkv. 434. p.)
- ⁵⁴ CSHM III. 736. Szeged, 1727. május 10. (v.lt. 1724–1730. jkv. 391. p.)
- ⁵⁵ CSHM III. 779. Hódmezővásárhely, 1769. május 7. (v.lt. prot. 489–490. p.) és Hódmezővásárhely, 1795. augusztus 24. (v.lt. 1794–1802-ik évi 7-ik jegyzőkönyv. 126. p.)
- ⁵⁶ CSHM III. 794. Hódmezővásárhely, 1795. január 17. (v.lt. 1794–1802-ik évi 7-ik jegyzőkönyv 73. p.)
- ⁵⁷ CSHM IV/2. 89. Pozsony, 1545. június 19. és 1547. április 24. (v.lt. prot. actionale ex 1539–1548. 202. és 245. p.)
- ⁵⁸ CSHM IV/2. 341–343. Nagyszombat, 1625. április 7. (v.lt. 1611–1626. jkv. lapszám nélkül)
- ⁵⁹ CSHM IV/2. 679. Esztergom, 1726. augusztus 21. (v.lt. prot. 1724–1726. 324. p.)
- ⁶⁰ CSHM IV/2. 685. Esztergom, 1729. április 2. (v.lt. prot. 1728–1729. 148. p.)
- ⁶¹ CSHM IV/2. 691. Esztergom, 1731. január 10. (v.lt. prot. 1727–1732. 217. p.)
- ⁶² CSHM IV/2. 692. Esztergom, 1731. március 21. (v.lt. prot. 1727–1732. 241. p.)
- ⁶³ CSHM IV/2. 708. Esztergom, 1735. február 9. (v.lt. prot. 1735. 14. p.)
- ⁶⁴ CSHM IV/2. 694. Esztergom, 1732. március 29. (v.lt. prot. 1727–1732. 320. p.)
- ⁶⁵ CSHM IV. 720. 1739. szeptember 16. (v.lt. prot. 1736–1739. 268. p.)
- ⁶⁶ CSHM IV/2. 836–842. Kecskemét, 1800.
- ⁶⁷ CSHM V/2. 127. Szombathely, 1610. május 1. (v.lt. prot. 1610–1612. p 210–211)
- ⁶⁸ CSHM V/2. 135–136. Szombathely, 1613. március 21. (v.lt. prot. 1612–1614. p 10.)
- ⁶⁹ CSHM V/2. 149–150. Szombathely, 1618. (v.lt. prot. ex 1618–1620. p 4.)
- ⁷⁰ CSHM V/2. 155. Szombathely, 1620. március 23. (v.lt. 1620–1623. p3. és 4.)
- ⁷¹ CSHM V/2. 186. Szombathely, 1637. június 29. (v.lt. prot. 1636–1640. p 80. p.)
- ⁷² CSHM V/2. 242. Székely, 1654. július 2. és augusztus 6. (v.lt. prot. 1654–1658. p 7. p.)
- ⁷³ CSHM V/2. 247. Székely, 1656. szeptember 3. (v.lt. prot. 1654–1658. p 144. p.)
- ⁷⁴ CSHM V/2. 248. Székely, 1657. július 8. (v.lt. prot. 1654–1658. p 368. p.)
- ⁷⁵ CSHM V/2. 251–252. Székely, 1659. április 24. (v.lt. prot. 1658–1661. p 29. p.)
- ⁷⁶ CSHM V/2. 254–255. Székely, 1662. július 16. (v.lt. prot. 1661–1664. p 178. p.)
- ⁷⁷ CSHM V/2. 261. Székely, 1664. május 11. (prot. 1664–1668. pag 11. p.)
- ⁷⁸ CSHM V/2. 262. Székely, 1664. december 19. (prot. 1664–1668. p 21. p.)
- ⁷⁹ CSHM V/2. Szombathely, 1735. december 19. (v.lt. prot. 1726–1736. p 300. p.)
- ⁸⁰ VML Prot. Civ. Sahar. 1776–1781. p. 144. lp.
- ⁸¹ CSHM V/2. 518. Szombathely, 1752. május 24. (prot. 1749–1755. 104. p.)
- ⁸² CSHM V/2. 207–218. Kőszeg, 1649. június 27. (Kőszeg városi levéltár: articuli seu statuta liberae ac regiae civitatis Kőszeg seu Güns c. könyv Articuli super constitutionibus iudicis et senatus atque adeo totius communitalis liberae ac regiae civitatis Keőszögh conclusi, in medioque ipsorum observari soliti atque in curia solenniter publicati felirat alatt. Ezt a statútumot a város az 1771. május 10-én tartott közgyűlés határozatából felküldte a Helytartótanácsnak).
- ⁸³ CSHM V/2. 266. Kőszeg, 1666. április 6. (prot. ex. 1665–1669. lapszám nélkül)
- ⁸⁴ CSHM V/2. 279. Kőszeg, 1671. április 26. (prot. 1670–1673. folio 56.); A tanács meghatározta a kovácsok díjazását.; 320. Kőszeg, 1691. szeptember 11. (prot. 1691–1692. p 78. p.); a város szabályozta, hogy a szappanfőzők milyen áron adhatták a szappant és a gyertyát; 323. Kőszeg, 1692. szeptember 12-én (uo., 201. p.) meghatározta, hogy Szabó János mennyiért árusíthatta a lengyel és az erdélyi sót; 330. Kőszeg, 1695: a város meghatározta az alábbi termékek és munkák díját: – Kovácsok kovácsok munkája (március 12; prot. 1695. 28. p.) – bor ára (május 13. p 57. p.) – mészárosok által vágott hús ára (szeptember 9.; 98. p.)
- ⁸⁵ CSHM V/2. 355. Kőszeg, 1701. április 29. (v.lt. prot. 1697–1702. 526. p.)
- ⁸⁶ CSHM V/2. 358–359. Kőszeg, 1702. január 23. (v.lt. prot. 1697–1702. 623–624. p.)
- ⁸⁷ CSHM V/2. 361. Kőszeg, 1702. október 6. (v.lt. prot. 1697–1702. 65. p.)
- ⁸⁸ CSHM V/2. 361. Kőszeg, 1703. január 26. (v.lt. prot. 1702–1708. 93. p.);
- ⁸⁹ CSHM V/2. 398. Kőszeg, 1715. április 2. (v.lt. prot. 1714–1717. 163. p.)
- ⁹⁰ CSHM V/2. 498. Kőszeg, 1746. június 3. (v.lt. prot. 1745–1748. 364–365. p.)
- ⁹¹ CSHM V/2. 325–326. Komárom, 1694. december 22. (v.lt. prot. fragm. 1587–1680.[!] 383. p.)
- ⁹² CSHM V/2. 331. Komárom, 1695. (v.lt. prot. fragm. 1587–1680.[!] 569. p.)
- ⁹³ CSHM V/2. 339. Komárom, 1696 (v.lt. prot. fragm. 1587–1680.[!] 240. p.)
- ⁹⁴ CSHM V/2. 347. Komárom, 1698. április 29. (v.lt. prot. fragm. 1587–1680. 546–547. p., jegyzőkönyv 1699–1743. 3–4. p.)
- ⁹⁵ CSHM V/2. 401. Komárom, 1716. május 16. (prot. 1699–1743. LX. 158. p.)
- ⁹⁶ CSHM V/2. 514–515. Székesfehérvár, 1751. május 14. (v.lt. Prot. 1741–1751. folio 425.)
- ⁹⁷ CSHM V/2. 515. Székesfehérvár, 1751. június 11-én (v.lt. Prot. 1741–1751. fol. 427.)
- ⁹⁸ CSHM V/2. 517. 1751. augusztus 22. (v.lt. Prot. 1741–1751 fol. 58.)
- ⁹⁹ CSHM V/2. 521. Székesfehérvár, 1754. május 28. (v.lt. prot. 1752–1757. folio 88.)
- ¹⁰⁰ CSHM V/2. 521. Székesfehérvár, 1754. július 11. (v.lt. prot. 1752–1757. folio 90.)
- ¹⁰¹ BFL Pest v.lt. Intimata a.n. 7436.
- ¹⁰² CSHM V/2. 521. Székesfehérvár, 1754. július 17. (v.lt. prot. 1752–1757. folio 90.)
- ¹⁰³ CSHM V/2. 545. Pécs, 1766. november 2. (v.lt. prot. 1766–1707. In.)
- ¹⁰⁴ CSHM I. 28–30. Marosvásárhely, 1604. (v.lt. Leges et Decreta 1–5. lapok)
- ¹⁰⁵ CSHM I. 185. Kolozsvár, 1560. (v.lt. 1585–1650. communit. Jkv. 388. lap utáni beszúrás)
- ¹⁰⁶ CSHM I. 196–197. Kolozsvár, 1583. (v.lt. Liber Decreta huius Civitatis, 1–3. p.)
- ¹⁰⁷ CSHM I. 197–202. Kolozsvár, 1584. (v.lt. Liber Decreta huius Civitatis, lapszám nélkül)
- ¹⁰⁸ CSHM I. 205. Kolozsvár (v.lt. 1585–1605. jkv. 13. p.)
- ¹⁰⁹ CSHM I. 334. Zilah, 1636.
- ¹¹⁰ CSHM I. 402. Zilah, 1738. november 7.
- ¹¹¹ CSHM I. 379–381. Gyulafehérvár, 1727.
- ¹¹² CSHM I. 408. Gyulafehérvár, 1741. (v.lt. 1739–1742. évi protok. iudiciale)
- ¹¹³ CSHM I. 439. Torda, 1753.
- ¹¹⁴ CSHM I. 487–488. Torda, 1771. június 26.
- ¹¹⁵ CSHM II/2. 157–159. Kassa, 1618. (v.lt. art. elcct. comm. stat.)

- ¹¹⁶ CSHM II/2. 265. Rozsnyó, 1685.
¹¹⁷ CSHM III. 552. Máramarosziget, 1548. január 17.
¹¹⁸ CSHM III. 558. Nagybánya, 1562. november 23. (Nagybányai városi levéltár, prot. 1560–1635. 23. p.)
¹¹⁹ CSHM III. 570–572. Debrecen, 1592 (városi lt. 1568–1593. jkv. 334. p.)
¹²⁰ CSHM III. 578. Szatmárváros, 1607. szeptember 30. (v.lt. prot. 1606–1649. lapszám nélkül)
¹²¹ CSHM III. 609. Nagybánya, 1641. január 1. (v.lt. Prot. 1640–1740. 39–40. p.)
¹²² CSHM III. 610–615. Visk, 1641. augusztus 19.
¹²³ CSHM III. 619. Nagybánya, 1642. november 24. (v.lt. prot. 1640–1740. 50. p.)
¹²⁴ CSHM III. 630–639. Máramarosziget, 1652.
¹²⁵ CSHM III. 652. Nagybánya, 1661. február 10-én. (v.lt. prot. 1658–1671. 140–141. p.)
¹²⁶ CSHM III. 672–673. Nagybánya, 1666. november 10. (v.lt. prot. 1658–1671. 523–524. p.)
¹²⁷ CSHM III. 672–673. Nagybánya, 1667. szeptember 26. (v.lt. prot. 1658–1671. 614. p.)
¹²⁸ CSHM III. 682. Debrecen, 1671. (v.lt. 1671–1675. jkv. 164. p.)
¹²⁹ CSHM III. 691. Debrecen, 1692. (v.lt. 1685–1692. 788. p.)
¹³⁰ CSHM III. Nagybánya, 1694. január 26. (v.lt. prot. IV. 1694. 9. p.)
¹³¹ CSHM III. 711. Szatmár, 1706. január 16. (v.lt. tanácsjegyzőkönyv. 1703–1710. lapszám nélkül)
¹³² CSHM III. 728–730. Szeged, 1724. június 14. (v.lt. 1724–1730. jkv. 42–44. p.)
¹³³ CSHM III. 760. Szentes, 1742. június 5. (v.lt. prot. 1740–1782. 30. p.)
¹³⁴ CSHM IV/2. 289. Pozsony, 1617. április 26. (v.lt. Artikelbuch, lapszám nélkül)
¹³⁵ CSHM IV/2. 684. Esztergom, 1728. augusztus 28. (v.lt. prot. 1728–1729. 88. p.)
¹³⁶ CSHM IV/2. 692. Esztergom, 1731. október 15. (v.lt. prot. 1727–1732. 289. p.)
¹³⁷ CSHM IV/2. 836–842. Kecskemét, 1800.
¹³⁸ CSHM V/2. 116. Szombathely, 1608. november 16. (v.lt. prot. 1606–1609. 389. p.)
¹³⁹ CSHM V/2. 117. Szombathely, 1608. november 16. (v.lt. prot. 1606–1609. 389. p.)
¹⁴⁰ CSHM V/2. 129–131. Szombathely, 1611. november 28. (v.lt. prot. 1610–1612. 317–320. p.)
¹⁴¹ CSHM V/2. 160. Szombathely, 1622. március 6. (v.lt. prot. 1620–1623. 49. p.)
¹⁴² CSHM V/2. 162. Szombathely, 1624. május 1. (v.lt. prot. 1623–1626. 102. p.)
¹⁴³ CSHM V/2. 190. Szombathely, 1639. február 17. (v.lt. prot. 1623–1626. 201. p.)
¹⁴⁴ CSHM V/2. 205. Szombathely, 1648. szeptember 20. (v.lt. prot. 1648–1651. 12. p.)
¹⁴⁵ CSHM V/2. 234. Szombathely, 1651. szeptember 24. (v.lt. prot. 1651–1654. 17. p.)
¹⁴⁶ CSHM V/2. 238. Kőszeg, 1652. október 9. (v.lt. prot. 1652–1658. fol. 9–10.)
¹⁴⁷ CSHM V/2. 281–283. Győr, 1672. június 21. (v.lt. 1681–1696. jkv. 172–173. p.)
¹⁴⁸ CSHM V/2. 301. Komárom, 1685. január 7. (v.lt. prot. 1683–1710. 2. p.)
¹⁴⁹ CSHM V/2. 341. Kőszeg, 1697. augusztus 9. (prot. 1697–1702. fol. 61 és 67.)
¹⁵⁰ CSHM V/2. 355. Kőszeg, 1701. május 5. (v.lt. prot. 1697–1702. 527. p.)
¹⁵¹ CSHM V/2. 374–375. Kőszeg, 1707. szeptember 24. (v.lt. prot. 1702–1708. 848. p.)
¹⁵² CSHM V/2. 385. Kőszeg, 1710. május 2. (v.lt. prot. 1709–1713. 198. p.)
¹⁵³ CSHM V/2. 403. Kőszeg, 1716. augusztus 4. (v.lt. prot. 1714–1717. 372. p.)
¹⁵⁴ CSHM V/2. 442–443. Veszprém, 1726. (v.lt. 1741–1755. jkv. elé csatolt töredékek. 1–4. lap)
¹⁵⁵ CSHM V/2. 560–576. Pécs, 1780. július 3.

MŰHELY

Király Lilla

Szegényjog az 1911. évi magyar Polgári Perrendtartás szabályozásában

*A szegényjog 1911. évi
szabályozásának előzményei
a tradicionális magyar jogban*

Az a törekvés, hogy a szegény perlekedő felek elől ne legyen elzárva az igazságszolgáltatás útja, már a legrégebb jogunkban kifejezésre jutott. A római jogból a kánonjog közvetítésével a középkori perjogokba

átvett elv, miszerint a szegény fél minden ügyben illetékmentesen perlekedhetett, a magyar jogban is érvényesült.

Werbőczy szokásjoggyűjteményében a szegények joghoz jutásával kapcsolatban szűkszavú, de a *Tripartitum* szellemiségéből és egy-két rendelkezéséből a szegények ezirányú előjogai vonatkozásában nem merül fel kétely.¹ A 16. század közepén pedig már törvényben szabályozták, hogy a szegények és özvegyek ügyeit a királyi ítélőtáblákon pénteken és szombaton kell tárgyalni,² valamint azt, hogy a megyei törvényszéken a szegények ügyeit az első tárgyalási napon kell „elővenni”.³ Intézkedtek továbbá a szegénységi, az árvasági és özvegyi bizonyítványok kiállításáról is, „minthogy a szegénység minőségére nézve igen gyakran vitatkozást és civódást” indítottak. Hangsúlyozandó azonban ehelyett is, hogy a törvénycikk preambuluma is csupán egyes személyek kapcsán a „szegénységi minőség” kétségbe vonásáról beszél, nem pedig a szegénységi jog megkérdőjelezéséről.⁴ A szegények ügyeinek elintézése az 1723:26. törvénycikk szerint is prioritást élvezett,⁵ majd a pénteki és szombati tárgyalási napra, a szegények, özvegyek és árvák ügyeinek kedvezményes sorrendjére, valamint a szegénységi, özvegyi és árvasági bizonyítványok kiállítására és felmutatására

vonatkozó szabályozást az 1729:43. törvénycikk erősítette meg.

Az erdélyi törvények, az *Approbatæ Constitutiones regni Transsilvaniae* (1653) már elrendelték, hogy a szegény perlekedő mellé a bíróság ügyvédet köteles adni. Magyarországon a szegényügyvéd „alkalmazásáról” először az 1723:30. törvénycikk rendelkezett a megyei szegényügyvéd (*advocatus pauperum*) tisztségének megalapításával: „minden tábla mellé egy díjazott ügyvédet fognak alkalmazni, ki a vagyontalan szegényeknek ingyen tartozik segédkezni. Úgy ez, mint a többiek is, a szokott ügyvédi esküvel kötelezendők.”⁶ Az 1770. évben kiadott *schema taxarum* pedig arról tanúskodik, hogy a szegény fél a polgári peres eljárás díjaiból csak az írási költséget fizette, de minden szükséges irathoz ingyenesen juthatott hozzá, sőt, a városban lakó helybeli szegényeknek az írók és a bírák is ingyen „szolgáltak”.

A kiegyezést követően a parlament első dolgai között szerepelt a polgári törvénykezés „ideiglenes” szabályozása, ezért Horváth Boldizsár akkori igazságügy-miniszter 1868-ban egy javaslatot terjesztett a parlament elé, melyet el is fogadtak. Az 1869. január 1-jétől hatályos Polgári Törvénykezési Rendtartás (a továbbiakban: Ptrs.)⁷ „átmeneti” és számos, már keletkezőkor elavultnak bélyegzett⁸ szabályai egy olyan fontos kérdést, mint a szegények joghoz jutása, csak néhány utalásszerű passzussal intéztek el,⁹ az eljáró bírának ezért számos további jogszabályt kellett alkalmazniuk a szegényjog egyes intézményei kapcsán.¹⁰ A szegényjog tartalmilag ekkor bélyeg- és illetékmentességet jelentett, valamint mentesülést az eljárás során felmerülő egyes költségek előlegezése és viselése alól.¹¹ A Ptrs. 90. §-a emellett biztosította a vagyontalan perlekedők számára az ingyenes jogi képviselőt lehetőséget, a pártfogó ügyvéd kirendeléséről azonban az ügyvédi kamara választmánya gondoskodott.¹² A szegényjog igénybevételéhez a vagyontalanságot mindig hatósági bizonyítvánnyal kellett igazolni,¹³ melyet községekben az előjáróság, városokban a polgármester vagy az általa megbízott közeg, Budapesten a kerületi előjáróság állított ki.¹⁴

Az 1911. évi Polgári Perrendtartás szegényjogi rendszere

A 20. század elejére egyértelművé vált, hogy a szegénységi jog területét uraló minimum-szabályozás segítségért kiált. A jogterület újragondolását és rendszerbe foglalását az 1915. január 1-jén hatályba lépett, a Polgári Perrendtartásról (a továbbiakban: Ppr.) szóló 1911:1. törvénycikk végezte el, a bélyeg- és illetékmentesség feltételeinek meghatározását azonban külön jogszabályok körébe utalta (Ppr. 113. § második bekezdés), amelyek közül kiemelendő a törvénykezési illetékről szóló 1914:43. törvénycikk (a továbbiakban: Tillt.).¹⁵

A szegénységi jog típusai és tartalmuk

A szegénységi jognak a Ppr. elején elhelyezett szabályai (112–123. §) a korábbiakhoz képest tágabb körben vonták meg a szegényjog fogalmát,¹⁶ azonban európai összehasonlításban – és e tekintetben különös figyelmet fordítva az osztrák és német perrendre, ahonnan Plósz a szegényjogra vonatkozó szabályanyag jelentős részét kölcsönözte – még így is lényegesen szigorúbb feltételeket szabtak. A korábbi szabály – szinte szó szerinti – fenntartása mellett¹⁷ a kódex kivételes szabályként építette be a méltányossági alapú, bírói mérlegelést biztosító ama rendelkezést, hogy „a bíróság azonban az összes körülmények tekintetbe vételével szegénységi jogban részesítheti azt a felet is, aki a perköltséget fedezni nem tudja anélkül, hogy a saját és azoknak a hozzátartozóinak szükséges tartása sérelmet szenvedne, akiknek tartására törvénynél vagy törvényes gyakorlatnál fogva köteles.”¹⁸ Növum továbbá, hogy az alaptalan perlekedés mindkét típusú szegényjog megadásának negatív feltételeként jelent meg,¹⁹ megakadályozva ezzel egyrészt azt, hogy egyesek „perlekedési viselkedésből” a bíróságot alaptalan perekkel terheljék le, másrészt pedig elejét véve annak is, hogy az ellenfélnek esetleg meg nem téríthető költségeket okozzanak.²⁰

A szegénységi jog feltételrendszerének elvi tisztaságát a tartalmi elemek széttördelt szabályozása bontotta meg. A Ppr. a szegénységi jogban részesülő fél számára biztosította a bélyeg, az illeték, a perköltség-biztosíték, a bírósági kiküldöttek díjainak és kiadásainak, a tanúk és szakértők illetményeinek, valamint a szükséges hirdetmények és az ügygondnok költségének előlegezése és megfizetése alóli mentességet, továbbá a fél pártfogó ügyvéd kirendelésére szerzett jogosultságot (113. §). A Ppr.-nek a szegénységi jog tartalmi elemeire vonatkozó egységes szabályozását a Tillt. 75. §-a törte meg;²¹ az ugyanis különbséget tett a Ppr. 112. § első és második bekezdése szerinti szegénységi jog között.²² Az illetéktörvény a Ppr. 112. § második bekezdésében szabályozott méltányossági alapú szegénységi jogot tartalmilag „elméltánytalanította”, hiszen az – ellentétben a Ppr. 112. § első bekezdésében szabályozottól (Tillt. 75. § első bekezdés) – az illetékmentesség kedvezményét nem vonta maga után, az illetékfeljegyzés jogát pedig csak akkor, ha a szegény fél részére ügyének vitelére a bíróság hivatalból ügyvédet rendelt ki. A Ppr. 112–113. §-át – a Tillt. 75. §-ával összevetésben – a korabeli bírói gyakorlat úgy értelmezte, hogy a bélyeg- és illetékmentesség kérdésében (113. § első pont) véglegesen a pénzügyi hatóság döntött, de a szegényjog megadása iránti kérelem és a pénzügyi hatóság döntése közötti időszakra a felet „egyelőre” a kedvezmény megillette.²³ Ennek következtében a Ppr. alapján egységesnek tűnő szegénységi jog az illeték szempontjából szétvált, így különbséget tehetünk a szegénységi jog két fajtája, az illetékmentességgel járó (tkp. teljes) és az illetékmentesség nélküli (tkp. részleges), valamint ez utóbbin

belül az illetékfeljegyzési joggal járó és az illetékfeljegyzési jog nélküli szegényjog között.²⁴

A Ppzt. novellájának is nevezhető, a törvénykezési egyszerűsítéséről szóló 1930:34. törvény egy ponton, jelesen a részleges szegénységi jog bevezetése tekintetében hozott érdemi újítást a magyar szegényjog rendszerébe. A kissé körmönfont és perjogi szempontból is pontatlan megfogalmazású szabályozás lényege szerint, ha vagyoni jogi perben a szegénységi jogot kérő fél a perköltség egy részét fedezni tudja, a bíróság határozatában kimondja, hogy a Ppzt. 113. § 1., 3. és 4. pontjában felsorolt költségek e részének megfizetése alól egyelőre nincs felmentve.²⁵

Pártfogó ügyvéd

A szegényképviselőt a Ppzt. előtti szabályozásban és a joggyakorlatban is „kilógott” a szegényjog tartalmi sorából, hiszen a szegényjog megadása elvált a pártfogó ügyvéd kirendelésétől. A szegényjogban foglalt előnyök közül az ingyenes ügyvédi képviselő is több tekintetben „különös szabályozás” alatt áll – jegyzi meg *Magyar* is a Ppzt. kapcsán.²⁶ A szegényjogban részesülés ugyanis – eltérően a többi tartalmi elemtől – 1911 után sem vonta szükségszerűen maga után a pártfogó ügyvéd kirendelését (Ppzt. 113. § 3. pont). A kirendelést a Ppzt. részben kifejezett kérelemhez kötötte, másrészt a kirendelés szükségességét – amennyiben az ügyvédi képviselő nem volt kötelező²⁷ – a bíróság mérlegelhette.²⁸ Ez alapján tehát a bíróság megadhatta a szegényjogot akkor is, ha a félnek meghatalmazott ügyvédje volt.²⁹ Valószínűsíthetően a pártfogó ügyvédek szükségtelen kirendelésének elharapózása miatt egy, a szegénységi jogon indított perek számának visszaszorítását célzó, 1928-as igazságügy-miniszteri közlemény – jogszabályi alap nélkül (!) – aláhúzza annak jelentőségét, hogy pártfogó ügyvéd kirendelésének csak „kivételes méltánylást érdemlő esetekben” van helye: így „olyan ügyek díjtalan vitelére, amelyeket a fél személyesen is elláthatna, a törvény rendelkezése értelmében ügyvéd nem rendelhető ki.”³⁰

Az ügyvéd kirendelésére – a sürgős esetek kivételével (Ppzt. 116. § második bekezdés) – továbbra is a perbíróság székhelye szerint illetékes ügyvédi kamara választmánya volt jogosult,³¹ ezért a bírósági kirendelő határozatot a fél és a név szerint meg nem jelölt pártfogó ügyvéd részére szóló kiadmánnyal együtt az illetékes kamarának kellett megküldeni. Ha sürgős esetben a bíróság rendelte ki az ügyvédet, úgy a határozatot közvetlenül a kirendelt ügyvédnek is megküldte.³²

A pártfogó ügyvédre vonatkozó szabályozás egyik kritikus pontját díjazásuk bizonytalansága jelentette. A kirendelt ügyvéd köteles volt az ügyet díjtalanul ellátni, így az általa képviselt féltől sem útiköltséget, sem egyéb költségeket nem követelhetett. Az ügy vitele a Ppzt. megfogalmazásában ugyan csak „egyelőre” számított díjtalannak, elvileg tehát, amint kiderült, hogy a szegénységi jog előfeltételei nem álltak fenn, vagy ha a képviselt fél utólag vagyonhoz jutott, a pártfogó ügyvéd díjainak és kiadásainak megtérítését a féltől köve-

telhetette.³³ Ugyanígy a szegény fél részére kirendelt ügyvéd a perköltségben marasztalt ellenféltől közvetlenül hajthatta be megállapított költségeit és díjait (Ppzt. 121. §).

Ezt a szabályozást a kor témával foglalkozó jogászai nem véletlenül kivétel nélkül bírálták, hiszen a szegényképviselőt effajta rendszere nem felelt meg a kor magas fokú szociális elvárásainak. *Magyar* a kirendelt ügyvédek oldaláról vizsgálva írja, hogy a szegényvédelem kötelezettsége „mint ellenérték nélküli közjogi teher nehezedik az ügyvédekre”,³⁴ míg a szegényjog monografikus feldolgozását adó *Szepesváraljai* szerint a szegényképviselőt korabeli szabályozása a szegény fél szempontjából sem kielégítő, hiszen „a képviselőnek a gyakorlatban teljesen ingyenesen ható természetéből kifolyóan nem nyújt elég biztosítékot annak jósága, alapossága és lelkiismeretessége iránt.”³⁵

A szegénységi jog terjedelme, megszűnése, az utófizetés

A szegénységi jog általánosságban kiterjedt az egész ügyre, így az igazolásra és ellentmondásra,³⁶ az elsőfokú bíróság előtti, a fellebbezési és a végrehajtási eljárásra is (Ppzt. 117. § első bekezdés), a perújítási eljárásra viszont nem.³⁷

A szegénységi jog törvény erejénél fogva szűnt meg a szegényjogban részesülő fél halálával. Emellett a perbíróság a szegénységi jogot az eljárás bármely szakában hivatalból is megvonhatta, ha kitűnt, hogy a kedvezmény feltételei eredetileg sem voltak meg, vagy időközben megszűntek (Ppzt. 118. §). Az előbbi esetben azt a felet, aki szegénységi jogban hamis előadás alapján részesült, hatszáz koronáig terjedő pénzbírságban volt elmarasztalható,³⁸ az utóbbi esetben pedig a szegénységi joggal perlekedő fél azokat az összegeket, amelyek megfizetése alól szegénységi joga alapján mentesült, visszamenőleges hatállyal utólag köteles volt megfizetni (utófizetés).³⁹ Azon az alapon, hogy a perlekedés már előre eredménytelennek mutatkozik (Ppzt. 112. § harmadik bekezdés), a szegény fél részére kirendelt ügyvéd kérelmére is köteles volt a bíróság határozni a szegénységi jog megvonása kérdésében (Ppzt. 118. § második bekezdés).

A szegénységi jog iránti eljárás

A perbíróság a szegényjog kérdésében végzéssel határozott. Minthogy a szegénységi jog megadása az ellenfél jogi helyzetét nem érintette, annak megadása, megvonása és az utófizetés elrendelése tárgyában a bíróság az ellenérdekű fél meghallgatása nélkül dönthetett.⁴⁰ A szegénységi jog megvonása és az utófizetés elrendelése előtt a szegény felet meg kellett hallgatni. A szegénységi jog iránti eljárásban a szegény fél személyesen vagy meghatalmazott útján is eljárhatott (Ppzt. 122. §).

Jogorvoslat a szegénységi jog tárgyában

A Ppzt. rendszerében a szegénységi jogban részesülő fél szempontjából kedvező, vagyis szegényjogot

megadó, illetőleg a megvonását megtagadó végzés ellen felfolyamodásnak nem volt helye, ugyanakkor a félre kedvezőtlen tartalmú, így a szegénység jogot megtagadó, megvonó, valamint utófizetést elrendelő végzés ellen az érintett felfolyamodással élhetett (Pp. 123. §).

A Pp. -nek ez a szabályozási módszere megosztotta a kortárs szerzőket. Az egyik – első olvasatra túlságosan liberálisnak tűnő, ám logikus érveléssel alátámasztott – álláspont szerint a szegénység jogot megadó végzés ellen is biztosítani kell az ellenérdekű fél részére a halasztó hatályú fellebbezési lehetőséget, mert például a perben kényszerített pozícióban lévő alperes a konok perlekedőkkel szemben teljesen védtelenné válik, vagy – Krédczy érzékletes megfogalmazásával – „az ily alapítvány idézések gyakori megismétlése egyesek kifosztására, anyagi romlására vezethet, és a védtelen felekkel szinte zsarolásszámba megy.”⁴¹ A másik álláspont szerint a szegénység jogot megadó határozat ellen az ellenérdekű fél részére nincs értelme jogorvoslati jogot biztosítani. A szabályozásból kitűnik, hogy a Pp. vezérelve e tekintetben az utóbbi álláspont volt, de az első álláspont képviselői részére mégis „becsempészte” azt a lehetőséget, hogy a szegénység jog megvonását kérhessék a bíróságtól.⁴²

A szabályozás erényei és hibái

A jelen „távlatából” szemlélve a Pp. a szegénység jog területén kétségtelenül hiánypótló szabályozás alapozó munkálatait végezte el, amelynek legjobb bizonyítéka, hogy a jelenleg hatályban lévő Polgári Perrendtartásunk perköltség-kedvezményeket szabályozó fejezete mind szerkezetileg, mind tartalmilag a Pp. „szegénységi jog” címet viselő fejezetéből táplálkozik. Az 1911. évi perrend olyan elvi jelentőségű szabályokat fektetett le mind a perköltségviselés, mind a szegénység jog területén, amelyek mindmáig kiállták az idő vasfogát. A mai szabályozási deficit miatt a bírói gyakorlat is több ponton visszacsatol a Pp. szabályaihoz, illetőleg annak gyakorlathoz.

A szabályozás megkérdőjelezhetetlen érdemei ellenére nem volt mentes a hiányosságoktól, hibáktól. Ezeket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

a) A 20. század első felében az 1911. évi perrendtartás és az ehhez kapcsolódó szegénység jogra és perköltségviselésre vonatkozó szabályozás korántsem volt áttekinthetőnek nevezhető. A témában szinte „hiperregulációnak” lehetünk tanúi, hiszen a Pp. -ben történt alapszabályozáson túl további fél tucat törvényi és két tucatot is meghaladó alsóbb szintű jogszabály intézkedett a polgári peres eljárásban elnyerhető szegénység jogról. A probléma megoldását a kortárs jogászok a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:34. törvénycikktől várhatták volna, sőt egyesek – ma már irreálisnak tűnő módon – az egész szegénység jog újrafikációjában bíztak, az Pp. novellájának tekinthető törvény azonban sem erre, sem a Pp. szegénységi jog-

gal összefüggő további súlyos gyermekbetegségeire sem nyújtott gyógyírt.⁴³

b) Dacára annak, hogy Pap a századfordulón az 1893. évi tervezet⁴⁴ írt recenziójában még jóhiszeműen abból indult ki, hogy a szegénység jog elnyeréséért senki sem fog szegénységet színlelni,⁴⁵ valamint Meszlényi is kielégítőnek találta a szegénységi joggal való visszaélés ellen a Pp. -ben emelt védővonalakat,⁴⁶ nem sokkal később mind az Igazságügy-minisztérium,⁴⁷ mind a jogtudomány⁴⁸ a szegénység jogon indított perek nemkívánatos mértékű megszorodására és a szegénység joggal való visszaélés burjánzására figyelmeztetett. A Pp. érezhetően nem adott hatékony eszközöket, s ennek folytán a jogalkotó nem is gyakorolhatott kellő nyomást a jogalkalmazókra ahhoz, hogy a szegénység jogban ténylegesen is csak az arra rászoruló részesüljenek. A szegénység jogon való perelhetőség sem közigazgatási (szegénységi bizonyítványok kiállítás), sem igazságszolgáltatási (a szegénység jogot megadó végzés ellen nem volt helye fellebbezésnek) szinten nem állt érdemi kontroll alatt.⁴⁹ E probléma tövéről számos további anomália fakadt: a szegénység jog bizonyítványok kiadásának, ennél fogva a szegénység jog biztosításának liberális gyakorlata⁵⁰ révén a polgári bíróság a „konok perlekedők” állandó hadszínterévé vált, amellyel szükségtelen peráradatot zúdítottak a bíróságokra, ez pedig hosszabb pertartamot és nagyobb ügyterhet eredményezett;⁵¹ az államkincstár terhén a végrehajtást kérők – korlátozás hiányában – az adósok vagyoni helyzetéről való meggyőződés nélkül, sőt, nagyon gyakran vagyontalanságuk biztos tudatában is újabb és újabb végrehajtási eljárást kezdeményeztek stb.⁵²

c) A Pp. az illetéktörvény már hivatkozott rendelkezéseinek összevetésében ellentmondásosan határozta meg a szegénység jog alap- (Pp. 112. § első bekezdés) és méltányossági (Pp. 112. § második bekezdés) formáját. A méltányossági alapon nyújtott szegénység jog ugyanis rejtett és így megtévesztő módon csak részleges költségmentességet biztosított a szegénység jogban részesített fél számára.

d) A Pp. szegénység képviseleti rendszere a szegénység jogon perlekedő fél egyfajta „kényszerengedményességévé”⁵³ tette a pártfogó ügyvédet, aki így biztos anyagi érdekelttség és állami díjazás híján a szegény fél ügyének gyakran fizetetlen prókátorává vált.

e) A Pp. szegénység joggal összefüggő jogorvoslati rendszere több ponton is átgondolatlanak mondható. Egyrészt a szegénység jog bizonyítványok kiállítása, illetőleg kiállításának megtagadása ellen egyfokú közigazgatási jogorvoslat, ám bírósági felülvizsgálat nem állt rendelkezésre. Másrészt erősen vitatható a Pp. 123. §-ának az a rendelkezése, amely a kedvező irányú, azaz a szegénység jogot engedélyező határozat ellen nem biztosított felfolyamodást. A szegénység jog Pp. -ben szabályozott két változatának ismeretében, ha a fél a Pp. 112. § első bekezdése szerinti teljes vagy általában szegénység jog engedélyezésére irányuló kérelmet terjesztett elő, ám a bíróság csak a Pp. 112. § második bekezdésében szereplő illetékmentesség

nélküli szegénységjogot engedélyezett, az tartalmilag részben – a teljes (Ppr. 112. § első bekezdése szerinti) – szegénység jog engedélyezését megtagadó, azaz a felet

részben kedvezőtlen irányban érintő végzésnek tekinthető, amely ellen a fellebbezési jogot feltétlenül biztosítani kellett volna.

Jegyzetek

- ¹ Tripartitum, Előbeszéd 1:1. §; III:11. 6. §
- ² 1545:53. törvénycikk
- ³ 1563:52. törvénycikk
- ⁴ 1563:51. törvénycikk
- ⁵ Az 1723:26. törvénycikk 3. §-a szerint: „A szegények ügyeire [...], mint eddig, úgy ezután is, méltó figyelmet fordítsanak s az ilyeneket mások előtt vegyék föl s döntsék el.”
- ⁶ 1723:30. törvénycikk 7–8. §
- ⁷ 1868:54. törvénycikk
- ⁸ Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet* (Budapest, Osiris, 1997, 368. p.)
- ⁹ A Ppr. 208. és 218. §-ai „emlékeztetnek” arra, hogy szegénység esetében a bizonyító fél nem köteles a tanúk és a szakértők járandóságát előlegezni.
- ¹⁰ Ezek közül legfontosabbak: a bélyeg, illetékek és díjak tárgyában rendelkező 1868:23., 1873:9. és 1875:25. törvénycikkek; a bélyeg és illetékekre vonatkozó törvények és szabályok némely határozatainak módosításáról szóló 1881:26. törvénycikk; bírósági ügyviteli szabályzat: járásbírói ügyviteli szabályzat
- ¹¹ Vö.: Márkus Dezső: *Magyar jogi lexikon*. Hatodik kötet (Pallas, Budapest, 1907, 367–368. p.); Fodor Ármán–Márkus Dezső: *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve* (Első kötet. Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1895, 249–251. p.); Rádai Lajos: *A szegénységi jog és a polgári perrendtartási javaslat* (Jogtudományi Közlöny, 1894, 18., 137. p.)
- ¹² Az ügyvédi rendtartás tárgyában rendelkező 1874:34. törvénycikk 27. § 5. pont, 28. §, 50. §
- ¹³ Az 1881:26. törvénycikk 14. §-a szerint „Azon személyek, kiknek szegénysége (az illetékszabás 85. tétele 12. pontjának megfelelő) hiteles bizonyítvánnyal igazoltatik, úgy a bírói, mint a közigazgatási intézkedés tárgyát képező ügyekben benyújtott kérvényeik és azok mellékleti tekintetében bélyegmentességben részesülnek.” Az illetékszabás 85. tétel 12. pontja értelmében a szegénysorú személyek sajátperes és nemperes ügyekben és az azokhoz szükségelt segélyiratok és bizonyítékok tekintetében a bírói, illetve közigazgatási eljárásban személyes illetékmentességet élveznek. Az illetékszabás 82. tétel 12. pontja szerint a bélyegilleték megfizetése tekintetében „szegénynek az tartatik, ki birtoka, tőkepénze, járadéka után, vagy pedig munkálkodása és szolgáltatása folytán nem húz nagyobb jövedelmet, mint amennyit a szegény lakhelyén szokásos közönséges napszám tesz.”
- ¹⁴ Vö.: 1875. augusztus 29. napján kelt 23.825. számú IM rendelet; 1893:33. törvénycikk 18. §. A szegénységi hatósági bizonyítvány tartalmát és kibocsátásának feltételeit számos további részletszabály pontosította. Így például 1899-től a bizonyítványban meg kellett jelölni azt az ügyet is, amelyben való használatra kiadták a hatósági okiratot (1899. november 20. napján kelt 6761. számú IM rendelet), a bizonyítvány szövegének pedig tartalmaznia kellett azt a kijelentést, hogy „a hatóság folyamodónak vagyoni és kereseti viszonyairól pontos és megbízható tudakozódás után szerzett meggyőződést” (1899. szeptember 11. napján kelt 65.402/VII. számú BM körrendelet). 1904-től a bizonyítványban fel kellett sorolni azokat a tárgyi adatokat is, amelyekből megállapítást nyert, hogy az illetőnek vagyona nincs, és keresete nem több, mint a községbeli közönséges napszám (1904. január 25. napján kelt 121.409/V. b. 1903. számú BM rendelet).
- ¹⁵ A szegénység területére tartozó részletszabályokat alsóbb szintű jogszabályok egész garmadája tartalmazta. Ezek közül a lényegesebbek: 72.500/1914. számú IM–PM–BM együttes rendelet a szegénység megadásáért előterjesztett kérelem alapjául szolgáló hatósági bizonyítványok kiállításáról; 72.600/1914. számú IM rendelet a szegénységi jog tekintetében szükséges bírósági intézkedésekről; 197.100/1914. számú BM rendelet a községi polgári bíróságnál szegénységi jog alapján perlejáról; 52.075/1915. számú PM rendelet a bíróság irodaátalányából előlegezett költségek behajtásáról; 61.209/1916. számú IM rendelet a házassági perekben, kiskorúság meghosszabbítása, megszüntetése, gondnokság alá helyezés, megszüntetése stb. ügyekben előlegezendő költségekről; 9100/1917. IM rendelet a magyar főudvarnagyi bíróság előtt folyó ügyekben szegényfél helyett az államkincstárból előlegezendő költségekről; 50.761/1918. számú IM közlemény a szegényfél ügyének díjtalan vitelére ügyvéd kirendelése iránt; 10.683/1920. számú IM rendelet a szegényfél javára elrendelt végrehajtás foganatosításáról, majd ugyane tárgyban a 4900/1926. számú IM rendelet; 30.599/1925. számú IM rendelet a bírósági és ügyészégi iratok másolatainak elkészítéséért fizetendő költségekről stb.
- ¹⁶ Térfy Gyula: *A Polgári Perrendtartás Törvénye és Joggyakorlata*. I. (VII. kiadás. Grill, Budapest, 1927, 277–278. p.)
- ¹⁷ A Ppr. 112. §-a szerint: „Szegénységi jogban rendszerint az a fél részesíthető, akinek jövedelme nem nagyobb, mint a lakhelyén szokásos közönséges napszám.”
- ¹⁸ A törvénytervezet készítő és több alkalommal átdolgozó Plósz Sándor igazságügy-miniszter (1899. február 26.–1905. június 18.) többen – így például Szivák Imre (1902–1912) és Pap József (1919–1935), a Budapesti Ügyvédi Kamara kortárs elnökei is – támadták a szegénységi jog ilyen mértékű kiterjesztéséért. Plósz következőképp indokolta álláspontját: „Igaz, hogy a mai jognál tágabban határozza meg a javaslat a szegénység fogalmát, de ennire szükségesnek tartja elismerni, mert a szegénységre szorulóknak érdekében nem lehet mellőzni annak vizsgálatát, hogy a szegénységért folyamadóknak vagyoni viszonyai a megindított per költségével milyen arányban vannak.” Vö.: Térfy Gyula: i. m., 277–278. p.
- ¹⁹ A Ppr. 112. § (3) bekezdését a kúriai joggyakorlat a jogorvoslati eljárásra is alkalmazta. Így például egyik döntésében kimondta, hogy amennyiben a szegénységi jogért folyamadó fél mind az első-, mind a másodfokú bírósági eljárásban pervesztett lett, és a fél felülvizsgálati kérelme már eleve eredménytelennek mutatkozik, a szegénységi jog megadása megtagadható (Kúria VII. 7679/1929.). Vö.: Komáromi Lajos: *A szegénységi jog tárgyában alkotott törvények és rendeletek összeállítása, valamint a joggyakorlat döntéseinek gyűjteménye* (Bethlen Nyomda, Budapest, 1935, 64. p.)
- ²⁰ A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk indokolása. Magyar Törvénytár. 1911. évi törvénycikkek (Budapest, Franklin-Társulat; a továbbiakban: Indokolás, 1911)
- ²¹ Magyar már 1913-as munkájában azt írja, hogy a Ppr. az illetékek és bélyeg megfizetése alóli mentességet nem mondja ki abszolút módon, hanem ennek feltételeit és mértékét más törvényekben foglalt „külön szabályok” meghatározására bízta. Magyar Géza: *Magyar polgári perjog* (Franklin, Budapest, 1913, 440. p.)
- ²² A Tillt. 75. § első és második bekezdése szerint: „A bírói eljárásokban, ideértve a végrehajtási eljárást is, illetékmentességben részesül az a fél, akinek jövedelme nem nagyobb, mint a lakóhelyén szokásos közönséges napszám és ez alapon a polgári perrendtartás 112. §-ának első bekezdése értelmében szegénységi jogot kapott. A polgári perrendtartás 112. §-ának második bekezdése alapján megadott szegénységi joggal illetékmentesség nem jár. De ha ilyen esetben a szegény fél részére ügyének díjtalan vitelére ügyvédet rendeltek ki, az 54. § második bekezdése nyel alkalmazást és a 79. § értelmében illetékfeljegyzésnek van helye.”
- ²³ Kovács Marcel: *A Polgári Perrendtartás Magyarzata*. I. (Benkő Gyula Könyvkereskedése, Budapest, 1911, 188. p.)
- ²⁴ Meszlényi Antal: *A szegénységi jog szabályozása* (Jogtudományi Közlöny, 1915, 34., 371. p.); Szepesváraljai Haendel Vilmos: A

szegénység a magyar polgári peres eljárásban és annak kritikája (Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1936, 55. p.)

- ²⁵ A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:34. törvény 8. §-a
- ²⁶ Magyary Géza: i. m., 441. p.
- ²⁷ A Ppr. – hasonlóan az 1877. évi német és az 1895. évi osztrák polgári perrendtartáshoz – a törvényszék előtti vagy az annál magasabb bírói fórumok előtti eljárásban tette kötelezővé az ügyvédi képviselést (96. §). Emellett a Ppr. előírta az ügyvédkényszert az ezer koronát (1927-től ezer pengőt) meghaladó, valamint – a kereset vagy visszkereset tárgyának értékére tekintet nélkül – a váltóperekben (94. §).
- ²⁸ A Ppr. 116. §-a szerint: „A szegény fél részére ügyének díjtalan vitelére ügyvédet csak akkor lehet kirendelni, ha ezt kifejezetten kéri. A mennyiben az ügyvédi képviselést nem kötelező, a bíróság a körülményekhez képest ítéli meg, hogy ügyvéd kirendelésére szükség van-e. Sürgős esetben a bíróság rendel ki a szegény fél részére ügyvédet és erről az ügyvédi kamarát értesíti. Az ügyvéd kirendeléséről egyébként az ügyvédi rendtartás rendelkezik. A szegény fél részére való kirendelés az ügyvédre nézve a per vitelére szóló meghatalmazást pótolja.”
- ²⁹ A Ppr.-hez fűzött miniszteri indokolás ezzel kapcsolatban kifejti: „Semmi indoka sincs annak, hogy ügyvédet erőszakoljunk a félre akkor, amikor van a félnek olyan ügyvédje, akiben megbízik és aki ügyének díjtalan vitelére talán önként vállalkozik.”
- ³⁰ 31.831/1928. számú IM közlemény
- ³¹ 1874:34. törvény cikk 27. § 5. pont, 28. § 50. §
- ³² Vö.: 72.600/1914. számú IM rendelet 4. §; 50.761/1918. számú IM közlemény
- ³³ Kovács Marcell: i. m., 188. p.
- ³⁴ Magyary Géza: *Magyar polgári perjog* (2., teljesen átdolgozott kiadás. Franklin, Budapest, 1922, 326. p.)
- ³⁵ Szepesváraljai Haendel Vilmos: i. m., 141. p.
- ³⁶ Térfy Gyula: i. m., 305. p.
- ³⁷ A közigazgatási bíróság 1683. számú elvi határozata (1930) értelmében az alapperben szerzett, illetékmentességgel járó szegénység az újított perben illetékmentességet ugyanúgy nem biztosít, mint ahogy az alapperben nyert szegénység az újított perre egyéb vonatkozásaiban sem terjed ki. Vö. még: Magyary Géza: i. m., 441. p.
- ³⁸ A pengő bevezetésekor a pénzbírság összege kettőszáznegyven pengőre változott. Vö.: 5340/1924. számú ME és 63.800/1926. számú IM rendelet
- ³⁹ A Ppr. 119. §-a értelmében: „A szegénységi joggal perlekedő fél azokat az összegeket, a melyek fizetése alól szegénységi joga alapján egyelőre fel volt mentve, utólag köteles megfizetni, mi-helyt a szegénységi jog vagyoni feltételei már nincsenek meg.”
- ⁴⁰ A polgári perrendtartásról szóló 1911:1. törvény cikk indokolása. Magyar Törvénytár. 1911. évi törvények (Budapest, Franklin)
- ⁴¹ Krédczy József: *A szegénység és a „konok perlekedők” kérdése* (Jogtudományi Közlöny, 1912, 11., 95. p.). Ezt az álláspontot képviseli még: Szepesváraljai Haendel Vilmos: i. m., 163. p.

⁴² Mivel a szegénységi jogot akár a fél anyagi helyzetére, akár a per előrelátható sikertelenségére tekintettel hivatalból is meg lehetett vonni, így a megvonást az ellenfél is indítványozhatta. Ez következik egyébként a Ppr. 123. §-ának abból a fordulatából is, hogy a megvonást megtagadó végzés ellen fellebbezésnek helye nincs, hiszen a megtagadó végzés kérelmet feltételez, a szegénységi jogban részesített félnek pedig ehhez nyilván nem fűződött érdeke.

⁴³ Szepesváraljai Haendel Vilmos: i. m., 9. p.

⁴⁴ Az 1911. évi Polgári Perrendtartás elkészítése Plósz Sándor nevéhez fűződik. Az elfogadott törvény a tervezetek sorában az ötödik volt. A megelőző négyet időrendben 1885-ben, 1893-ban, 1902-ben és 1907-ben jelentették meg. Vö.: Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben* (Osiris, Budapest, 2003, 148–152. p.)

⁴⁵ „Ok nélkül senki sem fogja igénybe venni amúgy sem a szegénységi jogot, mert az emberek szegénységüket inkább elpalástolják, nemhogy szegénységet hatóságok előtt színlelnének [...]” Erre alapozva Pap például szükségtelennek tartotta a szegénységi joggal visszaélő, vagyis a hamis tényállításokkal szegénységi joghoz jutott perlekedők pénzbírságban marasztalásának meghonosítását (Pap József: *A Plósz-féle polgári perrendtartás tervezetéhez*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1898, 60. p.)

⁴⁶ Meszlényi Antal: i. m., 371. p.

⁴⁷ 31.831/1928. számú IM közlemény a szegénységi jogon indított perek számának túl nagy mértékű megszorodása tárgyában: 44.681/1929. számú IM közlemény a szegénységi jogra vonatkozó jogszabályok alkalmazása tárgyában

⁴⁸ Vö.: Bajzáth János: *Szegénységi jog* (Jogtudományi Közlöny, 1912, 9., 73. p.); Lehoczky Sándor: *Szegénységi jog* (Jogtudományi Közlöny, 1912, 11., 94. p.); Szepesváraljai Haendel Vilmos: i. m., 26–38. p.)

⁴⁹ Bajzáth János: i. m., 73. p.

⁵⁰ Nagy Elek ugyan még az 1881:26. törvény cikk alapján fennálló, ám sajnos a Ppr. azonos szabályozása folytán (Ppr. 112. § első bekezdés) az 1915. január 1-jét követő hatósági gyakorlat jellemzésére is szolgálnak méltatlankodva írja: „Ezen meghatározás a súlyt nem a bevételre, hanem a jövedelemre fekteti, márpedig a jövedelem szónak nemzetgazdasági értelemben a közigazgatási hatóság nyugodt lélekkel adhatja szegénységi bizonyítványt még a jó módban élőknek is mindaddig, míg csak az elsőrendű kiadások levonásával az illetőnek bevétele a közönséges napszámot meg nem haladja.” Nagy Elek: *Pártfogó ügyvéd* (Jogtudományi Közlöny, 1900, 33., 235. p.); Oppler Emil: *A szegénységi jog a polgári perrendtartás tervezetében* (Jogtudományi Közlöny, 1902, 39., 323. p.)

⁵¹ Az alaptalan perlekedőket Krédczy indulatosan a „jogsegély kártékony parazitáinak” nevezi. Vö.: Krédczy József: i. m., 95. p.

⁵² Lehoczky Sándor: i. m., 94. p.

⁵³ Magyary Géza: i. m., 330. p.

ÚJ JOGTÖRTÉNETI KÖNYV AUSZTRIÁBÓL

Christian Neschwara: EIN ÖSTERREICHISCHER JURIST IM VORMÄRZ
"Selbstbiographische Skizzen" des Freiherrn Karl Josef Pratobevera
(1769-1853)

Rechtshistorische Reihe. Band 374

Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.

Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, 2009, 299 S., 9 Abbildungen

ISBN 978-3-631-57612-0

ARCKÉPCSARNOK

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.

Bánk József érsek-püspök kánonjogász munkája*

A Codex Iuris Canonici (CIC, 1917) átdolgozására 1963. március 28-án alakult meg a Pápai Kódexrevíziós Bizottság, amelyet először Pietro Ciriaci bíboros, majd Pericle Felici bíboros vezetett. Az új Egyházi Törvénykönyv 1980. június 29-ére teljessé vált schemájának véleményezését követően, II. János Pál pápa (1978–2005) újabb tagokat nevezett ki a Bizottságba az egész egyházból, köztük a magyar Bánk József érsek-püspököt,¹ aki már 1966-tól a Bizottság konzultoraként tevékenykedett.² Ezzel Csernoch János³ és Serédi Jusztinián⁴ után újabb, nemzetközileg elismert magyar kánonjogtudós működhetett tevékenyen közre az egyetemes egyházjog kodifikációs munkálataiban.⁵

1. Bánk József a Heves megyei Adácson született 1911. január 26-án. A középiskolát Gyöngyösön, majd Esztergomban, kisseminaristaként végezte. 1931-től a budapesti *Központi Szeminárium* növendéke volt, így teológiai tanulmányait a *Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán* folytathatta, ahol ekkor Baranyai Jusztin O.Cist. vezette a Kánonjogi Tanszéket.⁶ Bánk József az ő előadásai hatására szerette meg a kánonjog tudományát.⁷ Miután 1936. június 21-én Serédi Jusztinián bíboros pappá szentelte, 1936. november 7-én teológiai doktorrá avatták; disszertációja *Faulhaber Mihály müncheni érsek és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök hitészónoki méltatása* címmel született meg.⁸ Kánonjogi tanulmányokra főpásztora Rómába küldte, ahol 1936 és 1939 között volt az *Institutum Pontificium Utriusque Iuris* (vö. Inst. Apollinaris) hallgatója, amely időszakot megszakított egy rövid ideig tartó kápláni szolgálat Esztergom-Vízvárosban (1938. szeptember 1.–1939. január 10.).⁹ Kánonjogi doktori fokozata megszerzése után Rómából 1939-ben visszatért Esztergomba, ahol először az Érseki Hivatalban dolgozott, majd érseki levéltáros, 1940-től az Érseki, 1942-től pedig a Primási Főszentszék jegyzője. 1943. augusztus 7-én vette át a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Kara megüresedett Kánonjogi Tanszékének a vezetését,

amelyet 1964-ig látott el.¹⁰ Ő volt a Hittudományi Kar dékánja az 1949/50-es tanévben, amikor az Alkotmány 54. §-a nyomán és az Elnöki Tanács 1950. évi 23. törvényerejű rendelete értelmében, 1950. augusztus 30-án leválasztották a Hittudományi Kart a pesti egyetemről, amely így Hittudományi Akadémia néven folytatta tovább a római katolikus teológia felsőfokú képzését.¹¹

2. Bánk József kánonjogász tevékenysége szorosan kötődött a budapesti kánonjogi katedrához. Eppen ezért tudományos munkássága nem a kánonjog egyetlen ágára korlátozódott csupán. Számos publikációja közül kiemelkedik két terjedelmes kézikönyve: az egykötetes, Rómában napvilágot látott *Connubia canonica*¹² és a kétkötetes, budapesti kiadású *Kánoni jog*.¹³ E két mo-

Bánk József (1950-es évek)

numentális munkája mellett több kisebb terjedelmű művet adott közre, akár a magyar partikuláris kánonjogot,¹⁴ az egyházjog általános normáinak területét,¹⁵ az egyház hierarchikus felépítését,¹⁶ a világi intézményeket (*institutum saeculare*),¹⁷ vagy akár a kánoni házasságjogot érintő kérdésekben.¹⁸ Írásainak másik önálló – és meghatározó – területe volt Serédi Jusztinián kánonjogász tevékenységének a bemutatása. Ezzel elsődlegesen arra törekedett, hogy részletesen ismertesse Serédinek az 1917. május 27-én, XV. Benedek pápa által kihirdetett *Codex iuris canonici* kodifikációs munkálataiban és a törvényt magyarázat segéd-eszközeként megjelent kilenc kötetes forrásgyűjtemény összeállításában végzett alapvető munkáját.¹⁹

A *Codicis iuris canonici fontes*²⁰ VII. kötetének 1935. június 29-én keltezett előszavában Serédi szerepe a gyűjtemény megszületésében egyértelművé vált,²¹ amit Bánk József 1958-ban kiadott *Egyházi jog* című műve legelején így foglalt össze: „Ebben az évben ünnepli a Világegyház az Egyházi Törvénykönyv hatálybalépésének negyvenedik évfordulóját. [...] most már köztudomású, hogy az Egyházi Törvénykönyv nagyrészt, annak kilenc kötetes hatalmas forrásgyűjteménye [...] pedig kizárólag Serédi Jusztinián, magyar bíboros érsek műve.”²²

3. Ha szemügyre vesszük azt a kétkötetes kézikönyvét – amit a CIC (1917)-hez készített, és amellyel a szó sajátos értelmében iskolát teremtett Magyarországon a kánonjog művelése és alkalmazása terén –, akkor egy széles látókörű; a különböző korok kánoni jogforrásait alaposan és magabiztosan ismerő; a kánonjog rendszerét, a *Codex iuris canonici* keletkezését és szerkezetét értő, az egyetemes és részleges jog egymáshoz való viszonyát kristálytisztán bemutató, a jogalkotás, a jogalkalmazás és az egyház mindennapi életének szoros kapcsolatát kiegyensúlyozottan átlátó kánonjogtudós alakja rajzolódik ki előttünk. Látható a

nemzetközi – mértékadó – szakirodalomban való alapos tájékozottsága, az 1959. május 17-én egyetemi rangra emelt Lateráni Egyetemen tanultakra jellemző érvelési stílus, továbbá a latin és a német nyelv magas szintű művelése. A kétkötetes *Kánoni jog* hat könyvre osztva tárgyalja anyagát, amelyek közül három az első, három pedig a második kötetben került kifejtésre. Az 1960-ban megjelent első kötet a *Bevezetés a kánoni jogba* (I: 15–103. p.), a *kánoni jog forrásai* (II: 105–393. p.) és a *Személyi jog* (III: 395–752. p.) területét öleli fel. Az 1963-ban kiadott második kötet az *Igazgatási jog* (IV: 15–407. p.), az *Eljárásjog* (V: 409–651. p.), végül a *Büntetőjog* (VI: 653–876. p.) kérdéskörét mutatja be részletesen. Nyilvánvaló tehát, hogy a két kötet felépítése szorosan követi a CIC (1917) tartalmi beosztását, amint arra műve előszavában a szerző is kifejezetten utal.²³ Figyelemreméltó ekkleziológiai megalapozást találunk a *Bevezetés a kánoni jogba* című első könyv I. fejezetében, amelyben Bánk az egyetemes egyházról,²⁴ annak fogalmáról,²⁵ jellemző tulajdonságairól,²⁶ az „egyház” kifejezés terminológiájáról,²⁷ valamint a hit és a jog egyháza közötti azonosságról,²⁸ az egyházi hatalomról (vö. tanítói, megszentelői és kormányzati hatalom),²⁹ továbbá a keleti egyházról és a rítusokról értekezik.³⁰ Ezek az oldalak világosan, letisztultan – a kötet kiadása után összeült II. Vatikáni Zsinaton komoly szerepet kapó teológiai véleményeket előkészítő szerzőkre és véleményeikre is reflektálva – és közérthetően világítják meg az egyház intézményes működésének lényeges sajátosságait, valamint annak teológiai és jogi összefüggéseit. Hasonlóan fontos a jog, a természetjog és a kánoni jog fogalmának és felosztásának pontos – a jogelmélet legnevesebb klasszikus képviselőinek véleményét felsorakoztató – kifejtése a II. fejezetben.³¹ Itt, a kánonjogtudomány fejlődésének bemutatásakor, nemcsak a sajátos kánonjogi módszer kialakulását, a kánoni joganyag hagyományos felosztásának tematikáját (vö. *iudex, iudicium, clericus, connubia, crimen*) és a kánonjog segédtudományait mutatja be, hanem a kánonjogi irodalom tárgyalásakor külön kitér a kánonjog magyarországi irodalmára.³² A jogforrások történetének összegzéséhez – amelyre jelentős hatást gyakorolt Alphonse Van Hove³³ és Alphons M. Stickler,³⁴ de különösen volt tanára, Bertrand Kurtscheid³⁵ forrástörténeti munkája – a legjobb kortárs kézikönyveket, monográfiákat, tanulmányokat és szövegkiadásokat használta fel a szerző, amelyek megjelennek mind az alapos jegyzetapparátusban, mind az egyes alcímekben közölt részletes bibliográfiákban,³⁶ figyelmet szentelve a magyar partikuláris jogforrásoknak.³⁷ Ki kell emelnünk a IX. Gergely pápa (1227–1241) és a VIII. Bonifác pápa (1294–1303) által összegzett jogi alapelvek, azaz a *Regulae iuris* felsorolását. Előbbi tizenegy, utóbbi nyolcvannyalc rövid jogelvet tartalmaz, amelyek latin szövegét, magyar fordítását és a CIC (1917) kánonjaiban való alkalmazását is jelzi Bánk.³⁸ Általánosságban is elmondható érdeme Bánk kézikönyvének a kánonjog-történeti háttér alapos felváz-

zolása, amellyel – a részletes teológiai, történeti és jogfilozófiai érvek felsorakoztatásán keresztül – a szerző minden bizonnyal a kortárs egyházjogellenes hangulattal szemben igyekezett védeni a kánonjog rendszerét.³⁹ Jól ismerte, és kiváló jogérzéssel használta fel a legjelentősebb magyar jogtudósok (Notter Antal, Moór Gyula, Szász-Schwarz Gusztáv, Polner Ödön, Móra Mihály, Nizsalovszky Endre, Világhy Miklós stb.) munkáit, sőt, beépítette az akkor még új magyar Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. tv.) vonatkozó rendelkezéseit a jogalanyok és a jogcselekmények tárgyalásába.⁴⁰ Az egyházi hivatalok betöltésének a kérdéskörét széles nemzetközi kitekintéssel, különösen az egyes konkordátumok sajátosságai következtében kialakult eltérő jellegzetességek figyelembevételével írta le.⁴¹ A II. kötet szentségi jogi része – amely az *Igazgatási jog* című könyvben kerül tárgyalásra – a házasságjog tiszta és áttekinthető rendszerének összefoglalásán túl⁴² gazdag és világosan szerkesztett kifejtését adja a többi szentségre és szentelményre vonatkozó egyházfegyelemnek, különös tekintettel a liturgikus könyvek előírásaira és a partikuláris jogra.⁴³ Az eljárásjog részletes kifejtése nemcsak a kánoni per joghatósági, szervezeti, személyi és fegyelmi előfeltételeit ismerteti,⁴⁴ valamint a peres eljárás lefolyásának a pontos menetét magyarázza⁴⁵, hanem figyelmet szentel a római és germán jogi hatás megvilágításának, valamint a klasszikus kánonjog kora eljárásjogának is.⁴⁶ Minden bizonnyal Bánk József kézikönyvének eljárásjogi magyarázata gyakorolta – a házasságjogi fejezet mellett – a legnagyobb és legszélesebb hatást a magyarországi kánonjogi joggyakorlatra.

Ha végigtekintünk az 1943 és 1964 között a Hittudományi Akadémia Kánonjogi Tanszékén Bánk professzor irányításával elkészített és benyújtott licenciatusi és doktori dolgozatok témáin, látható, hogy azok az egyházjog részterületeinek széles skáláját ölelik fel. Mind a személyi jogi, az egyházi vagyonjogi, házasságjogi, eljárásjogi, büntetőjogi, mind a keleti jogi, egyházjog-történeti és állami egyházjogi kérdések is helyet kapnak az aktív tudományos műhelymunkáról tanúszkodó anyagban.⁴⁷ Az 1960-as évektől az új Egyházi Törvénykönyv kihirdetéséig (1983. január 25.), sőt, a mindennapi jogalkalmazás segédeszközeként Magyarországon egészen 1992-ig Bánk kézikönyve volt a legalapvetőbb támpont a kánonjogi kérdések megoldásában, az egyházmegyei hivataloktól kezdve, az egyházi bíróságokon keresztül, egészen a plébániai munkáig. Annak ellenére, hogy Erdő Péter *Egyházjog* című kézikönyve⁴⁸ a hatályos Kódex rendelkezéseinek értelmezésében és alkalmazásában átvette azt a feladatot, amelyet a CIC (1917)-hez kapcsolódóan Bánk József munkája betöltött Magyarországon; mégis a CIC (1917) és a CIC (1983) tudományos igényű összehasonlítása terén, valamint azokban az esetekben, ahol az új Egyházi Törvénykönyv rendelkezései a régi Kódex kánonjaival, fogalomkészletével és meghatározásaival szoros összefüggésben vannak, ott Bánk kézikönyve továbbra is megkerülhetetlen a kánonjogászai munkában.

4. 1964. szeptember 15-én VI. Pál pápa (1963–1978) Bánk Józsefet győri segédpüspökké nevezte ki. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a tapasztalt, az egyház jog szerteágazó irodalmát alaposan ismerő és nemzetközileg elismert kánonjogász megvált a budapesti katedrától, hanem azt is, hogy kánonjogi műveltségét még inkább az egyház mindennapos intézményes működésének közvetlen hasznára tudta fordítani. Igaz ez a II. Vatikáni Zsinaton (1962–1965) való aktív részvételére,⁴⁹ de segédpüspöki (Győr, 1964–1966), apostoli kormányzói (Győr, 1966–1969), püspöki (Vác, 1969–1974)

és érseki tevékenységére (Eger, 1974–1978) is. Amikor 1978. március 2-án – saját kérésére – visszakérült a Váci Püspökség élére, megtarthatta érseki rangját (vö. „érsek-püspök”: 1978–1987). Püspöki jelmondata a „Szelídséggel párosult határozottság” (*Pie severus – graviter mitis*) volt, amely tömören összegzi egész kánonjogászai, oktatói, lelkipásztori és apostoli munkáját. Erdő Péter Bánk József 2002. szeptember 7-én bekövetkezett halálakor úgy emlékezett meg róla, hogy a háború utáni idők vitathatatlanul legnagyobb magyar egyházjogásza volt.⁵⁰

Jegyzetek

- * Elhangzott 2009. április 21-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán, a *Kiemelkedő jogtudósok Magyarországon* című kerekasztal-konferencia keretében. A tanulmányt az OTKA K 73574-es számon támogatta.
- ¹ *Communicationes* 13, 1981, 261. p.; vö. Szuromi Sz. A.: *Kánonjogtudomány és kodifikáció (Megjegyzések a latin egyház jog kodifikációjához)*. In: *Iustum Aequum Salutare*, IV/2, 2008, 83–92. p.
- ² Erdő P.: *Bánk József érsek-püspök emlékére* (Kánonjog, 4, 2002, 73–77., különösen 74. p.)
- ³ Erdő P.: *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*. In: Beke M. (szerk.): *Szentjeink és nagyjaink Európa keresztényiségeért* (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis I., Budapest, 2001, 199–203. p.); Erdő P.: *Csernoch XI. János*. In: Beke M.: *Esztergomi érsekek 1001–2003* (Budapest, 2003, 385–389. p.)
- ⁴ Erdő P.: *Szerédi Jusztinián*. In: Beke M.: *Esztergomi érsekek 1001–2003* (Budapest, 2003, 389–393. p.)
- ⁵ Erdő P.: *Az egyház jog forrásai, történeti bevezetés* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/I., Budapest, 1998, 240–248. p.)
- ⁶ Erdő P.: *Huszádi századi magyar egyházjogászok az európai kölcsönhatások összefüggésében*. In: Beke M.–Bárdos I. (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján* (Esztergom, 1994, 365–378., különösen 374. p.)
- ⁷ Elmer István: *Tisztelességen legeltette a báránykákát. A 90 éves Bánk József érsek-püspök köszöntése* (Új Ember, LVII. évf. 4. [2740], 2001. jan. 28.).
- ⁸ Somorjai Á.: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993)* (Studia Theologica Budapestinensia 9. Budapest, 1993, 20. p. [n. 73]).
- ⁹ Turányi L. (szerk.): *Magyar katolikus Almanach 1984* (Budapest, 1984, 377–379. p.)
- ¹⁰ Vö. Beke M.: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, 2008, 54–55. p.)
- ¹¹ Bánk J.: *Kinek a jogán tanítanak a Hittudományi Karon a professzorok?* In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, I. 1989, 177–194., különösen 191–192. p.
- ¹² Bánk, J.: *Connubia canonica* (Romae, 1959)
- ¹³ Bánk J.: *Kánoni jog*, I–II. (Budapest, 1960–1963)
- ¹⁴ Bánk J.: *Címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon* (klny. a Notter Antal emlékkönyvből, Budapest, 1941); Bánk J.: *De personis moralibus ecclesiasticis in iure Hungariae civili* (Roma, 1943); Bánk J.: *A káptalani „dignitas” fogalma* (Theologia, 10, 1944, 348–367. p.); Bánk J.: *A káptalani méltóságok Magyarországon* (Budapest, 1945)
- ¹⁵ Bánk J.: *XXIII. János pápa jogalkotása* (Vigilia, 29, 1964, 321–326. p.); Bánk J.: *Pápai enciklikák és jelentőségük* (Vigilia, 47, 1982, 593–595. p.)
- ¹⁶ Bánk J.: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai* (Budapest, 1958)
- ¹⁷ *XII. Pius: Provida Mater kezdetű apostoli konstitúciója a tökéletesség megszerzésére*. Ford. és bevezetővel ellátta Bánk J. (Budapest, 1958)

- ¹⁸ Bánk J.: *Törvényesítés a kánonjogban* (Budapest, 1944; klny. *Egyházi Lapok*, 1944, 8–12. p.); Bánk J.: *A kényszerházasság* (Budapest 1945)
- ¹⁹ Bánk J.: *De Iustiniano Card. Serédi (Monitor Ecclesiasticus, 81, 1956, 463–481. p.); Bánk J.: Kardinal Serédi der Kanonist (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, 44, 1958, 209–336. p.); Bánk J.: Norme a Iustiniano Card. Serédi conscriptae de Fontibus CIC edendis (Monitor Ecclesiasticus, 83, 1958, 315–353. p.); Bánk J.: Serédi bíboros, mint jogtudós (Vigilia, 23, 1958, 87–92. p.); Bánk J.: Serédi, a kánonjogász (Vigilia, 49, 1984, 808–816. p.); Bánk J.: Serédi bíboros fiatal éveai Rómában 1908–1927* (Budapest [1997]).
- ²⁰ Gasparri, P.–Serédi, I.: *Codicis iuris canonici fontes*, I–IX. (Romae, 1923–1939)
- ²¹ Bánk J.: *Kánoni jog*, I., 221–228. p.
- ²² Bánk J.: *Egyházi jog*, 3. p.
- ²³ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 3–4. p., II. 3–4. p.
- ²⁴ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 15–23. p.
- ²⁵ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 15–19. p.
- ²⁶ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 20–21. p.
- ²⁷ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 21. p.
- ²⁸ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 21–23. p.
- ²⁹ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 24–30. p.
- ³⁰ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 30–39. p.
- ³¹ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 40–75. p.
- ³² Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 98–103. p.
- ³³ Van Hove, A.: *Prolegomena ad Codicem iuris canonici* (Commentarium Lovaniense in Codicem iuris canonici I/I, Mechliniae–Romae, 1945²)
- ³⁴ Stickler, A.: *Historia iuris canonici Latini. Institutiones academicae. I. Historia fontium* (Taurini, 1950; reprint kiadás: Romae, 1985)
- ³⁵ Kurtzsch, B.–Wilches, F.A.: *Historia iuris canonici. I. Historia fontium et scientiae iuris canonici* (Romae, 1943; vö.: Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 114. p.)
- ³⁶ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 113–237. p.
- ³⁷ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 208–209. p.
- ³⁸ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 277–284. p.
- ³⁹ Erdő P.: *Bánk József érsek-püspök emlékére*, 75. p.
- ⁴⁰ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 338–339, 356–358. p.
- ⁴¹ Bánk J.: *Kánoni jog*, I. 598–606. p.
- ⁴² Bánk J.: *Kánoni jog*, II. 142–280. p.
- ⁴³ Bánk J.: *Kánoni jog*, II. 49–141, 280–357. p.
- ⁴⁴ Bánk J.: *Kánoni jog*, II. 463–505. p.
- ⁴⁵ Bánk J.: *Kánoni jog*, II. 505–565. p.
- ⁴⁶ Bánk J.: *Kánoni jog*, II. 411–419. p.
- ⁴⁷ Részletesen vö.: Szuromi Sz. A.: *Az egyház jogi oktatás és kutatás a pesti egyetem szemináriumi rendszerének létrejöttéről*. In: *Studia dedicata seminaris universitatis. Tanulmányok az egyetemi szemináriumokról* (Bibliotheca Iuridica, Miscellanea 19, Budapest, 2006, 140–148., különösen 145–146. p.)
- ⁴⁸ Erdő P.: *Egyház jog* (Szent István Kéziratkönyvek 7, Budapest, 2005⁴)
- ⁴⁹ Erdő P.: *Bánk József érsek-püspök emlékére*, 75. p. Turányi L. (szerk.): *Magyar katolikus Almanach 1984* (Budapest, 1984, 378. p.)
- ⁵⁰ Erdő P.: *Bánk József érsek-püspök emlékére*, 75.

Minden tudománynak megvannak a maga topozsai és sztereotípiái, melyeket többé-kevésbé féltő gonddal őriz és védelmez. Ezek kialakulása olykor hosszú évszázadokra vezethető vissza, s magyarázata lehet a tudományos konzervativizmus, a politikai-tudománypolitikai igények hatása vagy az alap kutatások szegényessége. A jogtörténet-tudományra mindhárom tényező rányomja bélyegét. A jogtörténet-tudomány ugyanis jellegéből fakadóan kiszolgáltatott terület: valahol mindkét határterrénuma (a jogtudomány és a történettudomány is) egyfajta segédtudománynak tekinti, kisegítő tudománynak, amely a kutatások fő áramába nem tartozó módon segítheti a tudományos munkát. A politika, de a határtudomány-területek is leginkább visszaigazolást, érveket keresnek a jogtörténetben, legitimációs eszköznek tekintik. Jellegzetessége továbbá, hogy kutatóinak létszáma, s ennél fogva a kutatási területek is csekélynek mondhatók, a néhány tucat joghistorikus java részének fő munkája az oktatás, a jogtudományi képzés megalapozása. A rendelkezésre álló pályázati lehetőségek úgyszintén szegényesek, ritkán finanszírozható komoly alapkutatás (az is időről időre valamely politikai-ideológiai elgondolás mentén áll rendelkezésre (hol „haladó hagyományok”, hol „a közigazgatás fejlesztése”, hol a „parlamentarizmus”, megint máskor a „nemzetállamiság” mint aktuális hívószó és társadalmi akció szab kereteket a munkálkodásnak). Mindezek következtében az alapkutatások szerények, többnyire egyéni ambíciók függvényei, s legritkábban „kereszteznek” egymást. A jogtörténet hatalmas terénében távolabb álló speciális területek kerülnek egy-egy munka fókuszába. Ebből a helyzetből logikusan fakad a megkérdőjelezetlenül hagyott tudományos eredmények sora, mely azután monográfiáról monográfiára, tankönyvről tankönyvre, szerzőről szerzőre örökíti az első (legutolsó) megállapításokat.

Béli Gábor munkájában kiváló példáját adja ennek a modellnek a szolgabírák tisztjének kialakulása, funkciójuk körvonalazása körüli tudományos fejlődési ív illusztrálásakor. Amikor föl hívja a figyelmet arra a tudományos problémára, hogy „manapság is köztudomású, tulajdonképpen bizonyítást sem igénylő ténynek veszik, hogy a szolgabírók *ab ovo* választott tisztviselők voltak, hogy a szolgabírói intézménynek mintegy fogalmi elemét képezi, hogy őket a megye nemesei saját kebelből választották”. Ez a megközelítés ugyanis alátámasztja azt a mindmáig élő képletet, amely a nemesi rend kialakulását az Aranybullára vezeti vissza, a nemesi vármegye első nyomait a kehidai oklevélben keresi, s dátumszerűen a század közepére helyezi. A szolgabíró, mint megyei választott tisztviselő alakja lenne hivatva elsősorban dokumentálni az önkormányzati vármegye kialakulásának folyamatát. Ezzel szemben – élesen fogalmazva – a szolgabíró illetlen pozíciójának tudományos megkérdőjelezése további kutatandó problémák sorát tárja fel, s idézőjelbe teszi az eddig felhasznált egyszerűsített modellt. Béli Gábor munkájának középpontjába egy sztereotípiát veszélyeztető kérdést állított tehát: „valóban megfeleltethet-

Tekintélyes bíróból hogyan lesz vidéki végrehajtó közeg?

Béli Gábor:

A nemesek négy bírója

(A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351)

Institutiones Iuris

Dialóg-Campus Könyvkiadó, Budapest–Pécs, 2008, 207 p.
ISBN 978 963 7296 60 4

tők-e a »királyi szolgák bírói«-val a szolgabírók, mégpedig abban a szinte közhelynek számító tudományos értelemben, hogy ezek már röviddel a *serviens regis* jogállást említő első hiteles források felbukkanását követően bírói tevékenységet fejtettek ki, vagy pedig a *iudex nobilium*-ból kiindulva, a rendi értelemben vett nemesség kifejlődésével állt szoros és szerves kapcsolatban működésük megindulása”.

Béli Gábor évtizedes alapkutatásokat folytatott a kérdés megválaszolására. Nem ideológiai és nem aktuálpolitikai támogatással ösztönzött munkát végzett, hanem belső elkötelezettségből, önmaga iránti igényességből táplálkozó, fontos tudományos eredményt hozó kutatásokat. Az a mély ambicionáltság, amely rányomta bélyegét a munkára, egy olyan művet eredményezett, amely az utóbbi fél évszázad joghistorikus palettájáról hiányzott. Egy középkor-történeti munkát, amelyet az elmúlt évtizedekben a jogtörténet különféle okokból egyre inkább átengedett a történettudománynak. Ez a folyamat elszegényítette a jogtörténeti kutatásokat, mert ugyan tudós történész kollégáink mély társadalomtörténeti ismeretanyaggal, latinos műveltséggel felvértezve kiváló eredményeket publikáltak, ezek többsége azonban nélkülözi a jogász-jogtörténeti látásmódot, megközelítést, ennél fogva a jog által hasznosítható speciális információk feltárását, következtetések levonását. Nem az a probléma, hogy bármiben is hibásak vagy hiányosak lennének, de hiányzik – Degré Alajos szavaival élve – a római jogon iskolázott jogász szemlélet, jogi szempontból didaktikus megközelítés, amely a jogtörténet szempontjából releváns eredményekhez vezethet. Béli Gábor megtörte ezt a tendenciát, s egy alapos, didaktikus jogtörténeti munkát tett le elének, amely újabb reményeket ébreszt a jogtörténet-tudomány jövőjére nézve. A kiindulópontul feltett kérdésre a választ Eckhart Degré, Bónis iránymutatásának megfelelően, a „gyökerekig lemenően”, a források faggatásával éri el. A módszerválasztás kézenfekvő. Az *Annales regum Hungariae* és Pray György óta evidenciának számító, s utóbb legfeljebb cizellált állítással, mely a királyi és a

nemesi vármegye párba állításával és egymásra épülésével az átmenet lényegét mosta el, csak a források bizonyító erejével lehetett felvenni a küzdelmet. Az évtizedes kutatómunka méltatása nem csak az eredmények közlésének megfontoltságát, megbízhatóságát és átgondoltságát húzza alá, de elismeri azt a hihetetlenül időigényes munkát, amely a jelzett korszak rendelkezésre álló forrásanyagának szinte kimerítő feldolgozásával hitelesíti a művet. Ezután a munka után senki nem állíthatja, hogy Béli kérdései nem helytállóak, s hogy a rájuk adott válasz nem hiteles. S azt sem, hogy a további, az ő eredményeiből következő kérdések nem várnak új válaszokra, nem rombolnak le évszázadokig élő sztereotípiákat.

A munka mögött álló szakirodalmi jártasság és a forráskezelés, az abból levont következtetések summázata nem hagy kívánnivalót maga után. A latin nyelvű szöveg magyarra történő átültetéséből következő nehézségeket nagy nyelvi rutinnal oldja meg, alkalmanként a kialakult terminológiai problémákat is korrektúrázza. A munka feltehetően a nem jogot értő olvasóközönség számára is élvezhető nyelven íródott.

A fentiek okán aligha kételkedhetünk a Béli Gábor monográfiájában bizonyított állítások igazában. Hogy ti. a források által bizonyított, s a szolgabírók megjelenésére felsorakoztatott érvek megkérdőjelezzik a szolgabírák kehidai megjelenését, s valószínűsítik azt az állítást, hogy a magyar szolgabíró név is csak a „nemesek négy bírója” működésével egyidejűleg jelenhetett meg a 13–14. század fordulóján. Maguknak a szolgabíróknak a tevékenysége Béli okadatolt bizonyítása nyomán 1268-tól mutatható csak ki, vagyis ahogyan fogalmaz: „azok a bírók, akiket a szolgabírók előfutáraiknak lehet tekinteni, a nemeseknek vagy királyi szolgáknak Esztergomban tartott gyűlésén megfogalmazott petícióját magában foglaló 1267. évi dekrétummal összefüggésbe hozhatóan tűntek fel.”

A nemesek négy, „a szolgabírókkal azonosítandó bírói” sajátos átmenetet képeztek a királyi és a nemesi hatalom összeütközésének zónájában, társadalomtörténetileg elfoglalt helyüket nézve csakúgy, mint állami funkcióik vonatkozásában. Egyfelől, mert világossá válik a munka nyomán, hogy a bíróválasztások háttér-

ben arisztokratikus, szűk nemesi csoportok akarata feltehetően, melyek alkalmasak voltak a gyülekezetek irányítására, s nyomásgyakorlásuk meghatározott birtokpolitikai irányban mutatható ki. (Maguk a szolgabírók is többnyire a vármegye előkelő családjaiból származtak.) Másfelől, mert a választott bírák törvényezési feladataikat – mint Béli Gábor bizonyítja – királyi parancs alapján teljesítették, bírósági fórumaikat királyi aktusok létesítették, tehát alapvetően királyi törvényszékként tevékenykedtek, még akkor is, ha a vármegye nemesi választásából jutottak pozíciójukhoz. Ugyanis nem elsősorban a választás, hanem a királyi delegálás alapozta meg legitimitásukat.

Az alkotmányos, de elsősorban a jogfejlődési folyamatokra oly jellemző tartós alakulás is bizonyított e konkrét kérdésben, hiszen a szolgabírói intézmény nem általános érvénnyel és nem évszámhoz kötötten jelentkezett, hanem hosszú folyamatban; térben és időben elnyúló, fokozatos terjedését regisztrálja a munka.

Ez az állapot I. (Anjou) Lajos trónra lépéséig tartott, amikortól az intézmény jelentős átalakulása tapasztalható. A bíráskodás központosítása, a birtokpereknek az ország nagybíróihoz irányítása értelemszerűen hozta magával a vármegyei törvényszékek hatáskörének megcsonkítását, melynek kísérőjelenségeként a szolgabírói hivatal is eljelentéktelenedett, s – Béli Gáborral szólva – Zsigmond korára már „az elsatnyult hatáskörű törvényszékek nemes bírótársai, a szolgabírók, jobbra végrehajtó közegekké, némi túlzással, mondhatni egyfajta »szolgákká« váltak.”

Vagyis Béli Gábor munkája nyomán kibontakozott egy, a jogtörténet-tudományban eddig kézenfekvő és bizonyítottan vélt történeti intézmény valódi képe. Szemben a kezdettől fogva létező és egységesnek mondható szolgabírói funkcióval egy lényegében különböző, formaváltó intézmény áll előttünk. A korszak birtokpolitikai autonómia-harcait vívó nemesi társadalom életében szerepet játszó arisztokratikus töltésű, előkelő és tekintélyes bírói funkció, mely utóbb egy közepes jelentőséggel bíró, elsősorban közigazgató-végrehajtó feladatokat teljesítő hivatali pozícióvá alakult.

Mezey Barna

Rákóczi és a sárospataki országgyűlés emlékezete

II. Rákóczi Ferenc, az államférfi
Tanulmányok a sárospataki országgyűlés
300. évfordulóján

(A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 53.)

Szerkesztette: Tamás Edit

Sárospatak, 2008

ISBN 978 963 7061 57 8

A sárospataki Rákóczi Múzeum munkatársai 2008-ban, a Patakon tartott országgyűlés 300. évfordulója előtt tisztelegve tanulmánykötetet állítottak össze a korszakkal foglalkozó legnevesebb szerzők írásaiból.

A tanulmányok nemcsak II. Rákóczi Ferencsel, az államférfival foglalkoznak, hanem a szerzők más, a szabadságharcban fontos szerepet játszó személyeket is bemutatnak, illetve részletesen megismerhetjük az eseményeket befolyásoló nemzetközi hátteret is.

R. Várkonyi Ágnes *Az államférfi* című, kötetnyitó írásában azt vizsgálja, hogy Rákóczi milyen események, kulturális hatások következtében indult el az

államférfivá, politikai személyiséggé válás útján, és a kiszámíthatatlan bel- és külpolitikai viszonyok között hogyan került sor a sárospataki országgyűlés megtartására. Várkonyi meghatározónak tartja a gyermek Rákóczi körülvevő szellemi környezet hatását, azonban valószínűsíthető, hogy a leendő fejedelem átfogó kormányzati gyakorlat nélkül kapcsolódott be a hazai politikai életbe. A szerző az 1708-ra fokozatosan kedvezőtlené váló katonapolitikai helyzet ismertetésekor hadvezéri erényei mellett Rákóczi hibáit sem hallgatja el, amelyek végül a fejedelem kül- és belpolitikájának megváltoztatását igényelte. A változni tudás, a kompromisszumképeség azonban Várkonyi szerint olyan, Rákóczi személyiségében gyökerező erények voltak, amelyek az egyenlőtlen erőviszonyok között is „máig ható érvénnyel fejezik ki egy rendkívüli uralkodó, korszerű államférfi képességeit és morálját.”

Köpeczi Béla *Rákóczi Értekezés a hatalomról* című írását vetette

össze a francia Jean-Baptiste Bossuet hasonló művével (*A Szentírásból levezetett politika*, 1709); tanulmánya különösen a hatalomelmélettel foglalkozók számára lehet érdekes olvasmány.

A fejedelem állampolitikai céljairól szól *Mezey Barna* tanulmánya. Mezey – Várkonyi Ágneshez hasonlóan – nagy jelentőséget tulajdonít a fejedelem neveltetésének. Álláspontja szerint a szabadságharc kiobbantását követően Rákóczi fő célja – a háború megnyerésén túl – az alkotmányosság helyreállítása lett. A győzelemhez azonban az erők koncentrálására volt szükség; ennek egyik lehetőségét jelentette az ún. konföderáció mint államforma. A hatalmi centralizáció azonban a körülmények szorítása miatt nem mehetett végbe, és a kiváló személyes adottságokkal rendelkező államférfinak fel kellett adnia a reformkísérletet.

Kovács Ágnes tanulmányában arról ír, hogy volt-e reális lehetőség a szabadságharc folytatására a sárospataki országgyűlés után. Véleménye szerint a harcok kimenetelét nemcsak a hadi helyzet kedvezőtlen változása, hanem a fizetőeszköz elértéktelenedése is kétséggé tette. A fogyó létszámú hadsereg fenntartása érdekében ugyanakkor a fejedelemnek további adókiivetést kellett elrendelnie, ami népszerűségének csökkenéséhez vezetett. Rendkívül óvatosan kellett tehát egyensúlyoznia a katonai szolgálatot teljesítő földműves réteg megnyerése és a részben ugyanezt a réteget érintő szigorú gazdasági szabályok bevezetése között, ám a szerző szerint a kényes egyensúlyt csak ideig-óráig lehetett fenntartani. Hasonló álláspontra helyezkedik *Bánkúti Imre* is, aki dolgozatában alapvetően elhibázottnak tartja, hogy a fejedelem 1708-ban következetesen elutasította a békekötés, a lehetséges

megegyezés gondolatát. Elhibázott volt ez a magatartás azért is, mert 1709-től már a hadsereg érdekében hozott törvényeket is alig lehetett végrehajtani, és a háború utolsó éveiben fellépő pestisjárvány megbénította a mindennapi életet.

II. Rákóczi Ferenc, az államférfi

Zachar József az 1708. évi országgyűlés évét olyan dátumnak tartja, amely fordulópontot jelentett a fejedelem nyugati kapcsolataiban is. Ekkorra világossá vált, hogy a francia katonai vagy diplomáciai segítségre többé nem számíthat, ezért Keleten próbált szövetségeseket keresni. Azonban hiába küldte el követeit a nándorfehérvári pasához a szultánnak címzett kérelmével, nem kapott választ, és válasz nélkül maradt az 1710-es orosz–svéd konfliktusok során felajánlott békeközvetítési szándéka is. Bár Rákóczi a szatmári békekötést követően valószínűleg éppen azért távozott a Francia Királyságba, hogy egy esetleges nemzetközi szövetséget próbáljon

megalapozni, a megváltozott európai hatalmi viszonyok miatt reményei nem teljesülhettek.

A fejedelem nemzetközi kapcsolatait elemzi *Gebei Sándor* tanulmánya is, amely az I. Péter orosz cárral kötött varsói egyezmény utóéletét mutatja be. Az egyezményben a fejedelem békeközvetítő szerepre vállalkozott a svédek és az oroszok között, de a cári külpolitika manőverezései miatt nem került sor erre a tevékenységre. A hadi események Skandináviába történő áthelyeződése miatt ugyanis Rákóczi kiszorult a nemzetközi politikából, az északi háború résztvevői pedig jobbnak látták, ha a „magyar ügy” megoldását átengedik Bécsnek – hozzájárulva ezzel a szabadságharc lezárásához.

Czigány István publikációjában arra emlékeztet, hogy Rákóczi 1709. évi felvidéki hadjáratát is értékelhetjük diplomáciai-külpolitikai tevékenységként. Rákóczi ugyanis a császári erők megosztása érdekében támogatni kívánta a Habsburgok ellen szervezkedő sziléziai rendeket, ezért már 1707 nyarán kidolgozták egy esetleges sziléziai betörés tervét, amelyet Esterházy Antal vezetett volna. A felkelők katonai vereségei miatt azonban 1708–1709 telére realitását veszítette ez az elképzelés, csupán kisebb határ menti portyákra került sor.

Basics Beatrix a fejedelemről készült portrékat, a róla készült „hivatalos képmásokat” elemezte. A Rákóczi-ábrázolások legismertebbje a Mányoki Ádám-féle, 1712-ben elkészült portré, de már 1705-ből ismerünk róla készült festményeket, metszeteket. Általánosságban megállapítható, hogy az ismert Rákóczi-portrék rendszerint azonos motívumokat, szimbólumokat variálnak (páncélt, prémes köpenyt visel rajtuk a lobogó hajú fejedelem) – hűen követve ezzel a reneszánsz kori

uralkodóábrázolások hagyományait. A Rákóczi hamvainak hazahozatalakor készült, állami vagy egyéb megrendelésre kerülő képeken is ennek az ábrázolásmódnak az elemeit fedezhetjük fel, ám Mányoki portréjával ellentétben ezek az új, reprezentatív képmások már nem egy élő hagyományt idéztek föl, a képtípus motívumait csupán pusztán kellékként alkalmazták.

A kötet nemcsak a fejedelemtől és a fejedelmi politikáról szól, hanem a szabadságharc kevésbé ismert szereplőit is bemutatják a szerzők. *Mészáros Kálmán* például Gyürki Pál kuruc generálisról rajzol érzékletes portrét: Rákóczi egyik olyan parancsnokáról, aki eredetileg nem vágyott katonai babérokra. A nyugodt családi életre és kiszámítható vármegyei tevékenységre áhító férfit az 1670-es évek végén Pest vármegye szolgabírájává választották, Hevesben pedig helyettes jegyzői teendőket látott el. Fiatal fő- és aljegyzőként a Fülekre menekült vármegyei tisztikarok adminisztratív ügyei is éppen elég munkával látták volna el, de a kuruc és török támadásoknak kitett felvidéki országrészben Gyürkinek nem volt lehetősége a nyugodt pályafutásra. 1701-ben Rákóczi udvartartásának élén találjuk, mint udvari kapitányt, majd ezt követően katonai parancsnoki feladatokat is el kellett látnia. 1710-től azonban romló egészségi állapota miatt egyre többször kellett távol maradnia mind a harctérrel, mind ezredétől, és végül 1710 júniusában a pestisjárvány ragadta magával.

Gyürkihez hasonlóan a kevésbé ismert személyek közé tartozik Ottlyk György brigadéros személye is, akiről *Kónya Péter* írt tartalmas ismertetőt. Ottlyk 1708 nyaratól több hónapon át töltötte be a kuruc sereg egyik legfelsőbb parancsnoki tisztségét, és több mint negyedéven át a harcok egyik legveszélyesebb vonalát biztosította az északi vármegyékben. Trencsén és Nyitra vármegyéjét mintegy három hónapon át védte a túl-erőben levő császári csapatokkal szemben, így lehetlenné tette a bányavárosok gyors megszállását. A rábízott vármegyék területén sikerült egy új hadsereget felállítania, amelyet óvatos hadi taktikájának köszönhetően meg is tudott tartani, elősegítve ezzel az időleges belpolitikai stabilizációt és az 1708. évi országgyűlés megtartását.

Csatáry György a katonák kiállításával kapcsolatos problémákat mutatta be Ugocsa vármegye példáján. Érdekes képet nyújtanak a szerző által felhasznált ún. Mustrakönyvek a kuruc seregek összetételéről, illetve személyi állományuk állandó változásáról, így érthetőbbé válhat az érdeklődők számára, hogy a többségükben irreguláris csapatokból és katonákból szerveződő kuruc erők miért nem voltak képesek egyenletes katonai teljesítmény nyújtására. *Bagi Zoltán* Sopron kuruc ostromáról szóló tanulmányában szintén katonai-hadászati ismereteket közöl, s így tesz *Oláh Tamás* és *Szolecky Emese* is, akik Tokaj, illetve Huszt várának a szabadságharcban betöltött szerepét mutatják be. *Balogh Judit* a székely nemesek karrierlehetőségeiről közöl rövid összefoglalót, *Mandula Tibor* pedig a fejedelem erkölcsi felfogásáról ad összeszedettségében is gondolatébresztő ismertetést.

Több szerző is vallásügyi, illetve egyházi témával képviselteti magát a kötetben: *Dienes Dénes* a szécsényi országgyűlés vallásügyi végzéseinek a változó válású hegyaljai lakosságra gyakorolt hatását elemzi. A végzés célja a felekezetek közötti béke helyreállítása volt, annak érdekében, hogy lehetővé váljon a nyugodt vallásgyakorlás minden felekezet számára – és ennek a szándéknak különösen nagy jelentősége van a szabadságharc utáni valláspolitikai ismeretében. Érdekes színt foltot jelent a tanulmányok között *Maczák Ipolya* dolgozata is, amelyben a szerző Csúzy Zsigmond „kuruc pap” beszédeit vizsgálja. Csúzy az egyik kuruc lovas-ezred tábori káplánja volt, aki 1709-ben önvédelemből arra kényszerült, hogy megöljön egy ittasan rátámadó katonát. Az életrajzi adatok ismeretében különösen figyelemre méltó, hogy a fennmaradt prédikációk többsége a gyilkosságok, a trágár beszéd és a fegyelmi vétések isteni büntetéséről szól, miközben Csúzy rendkívül nagy mértékben támaszkodik Pázmány Péter hasonló témájú műveire, prédikációira.

G. Etényi Nóra és *Kreutzer Andrea* a korabeli sajtónak a Rákóczi-szabadságharcról szóló híryanagát tekintik át. *G. Etényi* a bécsi újságok (*Wienerisches Diarium*), *Kreutzer* pedig a nürnbergi *Felsecker-Zeitung* hasábjain megjelent cikkek alapján mutatja be, hogy az 1700-as évek nyugat-európai polgárai milyen ismereteket szerezhetek az Európa egy viszonylag távoli régiójában folyó, számukra talán nem is mindig követhető hatalmi villongásokról. Szintén kulturális adatokkal bővíti a Rákóczi-ról formálódó képet *Gyulai Éva*, aki a fejedelem és a sárospataki jezsuiták kapcsolatát mutatja be. A fejedelem és szűkebb családja hitéletét kimerítően ismertető írásból az érdeklődők megtudhatják, hogy Rákóczi számára fontos volt, hogy feleségével együtt mind belsőleg, mind külsősegekben is megnyilvánuló módon részt vegyen az egyház életében; a rendszeres ájtatosságokon kívül gyakran juttattak kegyúri adományokat is a pataki jezsuita rendháznak, illetve az ahhoz tartozó iskolának.

A kötetet záró három tanulmány a szabadságharcot megelőző, illetve az azt követő fontosabb eseményekről közöl eddig jórészt ismeretlen levéltári forrásokat. *Ulrich Attila* a Wesselényi-mozgalomban perbe fogott személyekről készült listákat ismerteti, *Seres István* pedig Jávorka Ádám lengyelországi tartózkodása során írt leveleiből közöl több, eddig még nem publikált dokumentumot. *Kis Domokos Dániel* a fegyverletétel után az ország elhagyását választó nevesebb személyek életét mutatja be, részletesen kitérve az amnesztiakérés lehetőségére, természetesen Mikes Kelemen sorsáról sem megfeledkezve.

A sárospataki országgyűlés 300. évfordulója előtt tisztelgő kötet rendkívül sokrétűen dolgozza fel a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiről rendelkezésünkre álló ismeretanyagot, ezért nemcsak a téma szakértői forgathatják nagy haszonnal a kiadványt, hanem méltán tarthat számot minden érdeklődő figyelmére.

Kiss Bernadett

A Magyar Országos Közjegyzői Kamara (MOKK), folytatva a magyar jogtörténet régebbi becses – napjainkra jórészt hozzáférhetetlenné vált – munkáinak hasonmás kiadásban való közzétételét, két újabb könyvet – Katona Mór *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*, valamint Grosschmid (Zsögöd) Béni *Öröklött s szerzett vagyon* című művét – jelentette meg a *Studia Notarialia Hungarica* sorozatban.

A MOKK honlapján (www.mokk.hu) mindkettő elektronikus (pdf) formátumban is olvasható. Az alábbiakban Balogh Juditnak a két könyvhöz írt előszavát közöljük. (A szerk.)

Magánjog a 19. század végén Magyarországon (Katona Mór 1899-es kiadású rendszeres magánjoga elé)

Dr. Katona Mór: A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala
Közjegyzői füzetek – Studia Notarialia Hungarica VII.

Magyar Országos Közjegyzői Kamara,
Budapest, 2008, XXIV+274 p.
ISBN 978-963-06-5415-9

A magyar magánjog általános állapotát minden korszakban igen nehéz jellemezni. Különösen igaz ez a 19. századra, amelynek első felében még a szokásjogban megjelenő *rendi jog*, közepén az idegenből a magyar jogalkalmazásra erőszakolt (de azért a jogrendszert számos előremutató elemmel gazdagító) *osztrák normarendszer*, utolsó harmadában pedig a szokásjogi jelleget egyre inkább fel- vagy kiváltani szándékozó *tételes törvényhozás* a jellegadó. A század végére aztán az igen intenzíven meginduló *jogtudomány* által alakított, a jogegyenlőséget célul kitűző, modernizálódó magyar magánjogi szabályok azok, amelyekre a fogékony olvasónak figyelemmel kell lennie. A legizgalmasabb korszakok egyike tehát az a néhány évtized, amelynek rövid vázolására e tanulmány vállalkozik. Ez az a periódus, amelyben véglegesen eldőlték a viták arról, hogy magyar jogot akar-e a magyar jogász vagy idegent, rendit vagy polgárit, íratlant vagy rendszereset, történetit, római jogi megalapozottságút vagy a német pandektisztika által meghatározottat, törvényt vagy kodifikáltat – és a leglényegesebb: szokásjogilag fejlődött vagy alkotottat.

A hosszú 19. század

A 19. század harmadik harmada jelentős változásokat hozott a magyar jogélet egészének fejlődésében. Ebben az időszakban, „a dualizmus nyugalmi periódusában”, „a liberalizmus virágkorában”¹ a jogalkotás és a jogtudomány nagy lendületet vett, és eredményei

Katona Mór és Grosschmid Béni könyvei elé

alapján utolérni látszott a nyugat-európai kortársakat. A *jogági* törvényalkotás végérvényesen diadalmasodott Magyarországon is, amit az is bizonyít, hogy az ekkor alkotott nagy volumenű jogszabályok tárgyukká *lépésről lépésre* tették a jogrendszert, szemben a megelőző korszakok átfogó munkálataival. Csak néhány példa a magyar jogrendszer egyes területeiről: 1870: törvény a köztörvényhatóságokról, 1886: a közigazgatás (vármegyék) átalakításáról szóló törvény, 1878: Csemegikódex a büntető anyagi jogról, 1886, ill. 1893: közigazgatási bíróság felállításáról, 1894: egyházpolitikai törvények (köztük a házassági és az anyakönyvi törvény), 1896: büntető eljárási kódex. Mindez elég arra, hogy bemutassa ennek a néhány évtized-

nek a megelőző századok munkáját messze túlhaladó teljesítményét.

A magánjog területén a korszak szintén jelentős fejlődést hozott, különösen a gazdasági viszonyok fellendülése miatt. Számos terület kiemelkedő ütemben fejlődött (pl. a már említett házassági és családi jog, de ugyanígy a kereskedelmi jog, de akár a magánjogi felelősségi rendszert is említhetnénk). Ekként törvény született a polgári eljárásjogról (1868), a vaspályák felelősségéről (1874), a kereskedelmi jogról (1875), a gyámságról (1877), a – már említett – házassági jogról (1894). A magánjogfejlődés tehát – látszólag – nem volt sokkal lemaradva az egyéb jogágaktól. A jogterület mindemellett (ellentétben például a büntetőjoggal) egy nagy adósságát nem volt képes e korszakban kiegyenlíteni: nem született az anyagi magánjog egészét átfogó, egységes törvenymű, magánjogi kódex, dacára az erre irányuló és a korszakban állandósuló követelésnek.

1. A magánjog állapotának rendezése, a jogbiztonság és a fejlett közforgalmi jog megteremtésének igénye a 19. század folyamán egyre gyakrabban jelent meg országgyűlési témaként, és egyre sűrűbben képezte tudományos igényű vagy gyakorlati szükség által indukált szakmai viták alapját. A szokásjog meghatározó szerepéhez nem fért kétség, de épp ennek jellege: rendszertelensége, többféle értelmezési lehetősége, és az ezen alapuló eltérő bírói gyakorlat volt az oka annak, hogy a reformkortól a század végéig egyre többször került napirendre a magánjogi törvénykönyv megal-

kotásának terve. Ekkor következett be ugyanis a fordulat: a (különbféle eredetű) jogi normákat alkalmazó jogászok már nem elégedtek meg az addigi – eredménytelen, és a joganyagot csak írásban összegyűjteni és a szükséges mértékig „átválogatni”, azaz: *kompilálni* szándékozó – próbálkozásokkal, hanem *valódi reformokat* kezdtek követelni, mondván, hogy az új életviszonyok új igényeket támasztanak a joggal szemben.

Anélkül, hogy az olvasót a magánjog tudományos megalapozottságával untatnánk, engedtessek meg művelésének irányaira röviden kitérnünk. Ezt tekintve az alábbiakat látjuk: a 19. század második felében a természetjog klasszikus felfogásával már nem találkozunk Magyarországon. Az észjogi irányzat is idejétmúlttá, meghaladtottá vált, sőt, a század közepén Frank Ignácnál jellemző történeti jogi iskola² sem volt már domináns. Szalay László hegeliánus elvei azonban a 19. században mindvégig meghatározóak maradtak; a törvénykönyv-alkotás mibenléte és alapelvei tekintetében a szerzők általában rá és az általa képviselt hegeli tételekre, illetve a Gans-féle német iskolára hivatkoztak.

A kodifikációs gondolat térhódításában nagy szerepe volt a művelt fiatal jogászgenerációnak, amelynek tagjai naprakészen követték a politikai (és az ezekre reagáló jogi) változásokat, ismerték a nemzetközi fejlődési tendenciákat. A korabeli jogfelfogást elsősorban a francia forradalmi események befolyásolták. A forradalom eszméinek és sikerének hatására egyre erősebben léptek föl a magyar jog rendi különbségeket konzerváló, és gazdasági fejlődést gátló elemei ellen, mint amilyen pl. az adományrendszer, az ősiség és a rendi kiváltságok voltak.

A fejlődés legfőbb akadályát „a feudális gazdaságban és a feudális jogintézményekben”³ látták. E két életviszony szoros kapcsolatára elsőként Széchenyi hívta fel kortársai figyelmét. Ő volt „az első magyar ember, aki a jogi és gazdasági élet összefüggésére gondolt, s aki a jogot, erős czéltudatossággal, a gazdasági élet szempontjából is mérlegelte. Az ő felfogása szerint a magánjog az élet javai megosztásának és forgalmának etikai szabálya.”⁴

Az elsődleges probléma tehát, amely a régi magánjogi rend lebontását indokolta, a gazdaság helyzete volt: az ősiség, a régi törvények jelentették a fejlesztés legfőbb gátlóját. Ezek voltak azok az intézmények, amelyek nem tették lehetővé a gazdaságos földművelést, a befektetéseket, a birtok (megfelelő kamatú) megterhelését, illetve hitel felvételét, azaz a polgári átalakulást. Nem véletlen, hogy a magánjogi törvénykönyv szükségességének gondolata éppen a gazdaság intézményeinek átalakításával összekapcsolva jelent meg az 1832–1836. évi diétán, és nyert (Deák Ferenc felszólalásával) első ízben országos nyilvánosságot. A körülmények és a szerzett jogokat féltő nemesi gondolkodás miatt a bizottság kiküldésére irányuló javaslat 1834-ben elbukott,⁵ mint ahogyan a kódex helyett is csak huszonöt módosítás (Deák kifejezésével: a „foltoztatás”) valósult meg.

A reformerek parlamenti tevékenysége nyomán az országgyűlések sorra alkották a különböző javaslatokat: 1836 és 1847 között számos törvény született egyes részterületek kodifikálására (pl. váltójog, kereskedelmi jog – azaz az úgynevezett excerpták⁶ – tekintetében). Ezek azonban – tekintettel a magyar szabályozás hiányosságaira – nem jelenthettek többet, mint a megfelelő német nyelvű jogszabályok recepcióját.

2. Az 1848. évi „áprilisi törvények” között a magánjog átalakítása különösebben fontos szerepet nem kapott, hiszen a forradalom eredményeinek rögzítése a közjog területén, az alkotmányos tényezők tekintetében volt a legfontosabb. A köztelherviselés kimondása és az úrbériség megszüntetése, mint a magánjogi viszonyokat érintő jelentős eredmények mellett szerényen, az ősiség eltörléséről rendelkező rövidke törvényben éppen csak megbújva, Deák javaslatára kapott helyet egy közbevetett félmondatban az az óhaj, hogy a magyar polgári magánjogi törvénykönyvet is ki kell dolgozni.⁷ (Az 1848:15. tc. 1.§-a szerint a minisztérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlése alapján „a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés eleibe terjesztendő.”) Deák Ferenc, mint a felelős minisztérium igazságügyi minisztere tehát e törvénycikk és az Országgyűléstől kapott megbízás alapján a magyar polgári törvénykönyvet valóban elő kívánta készíteni.⁸ Ennek kidolgozására kodifikációs osztályt állított fel minisztériumában, amelynek élére Szalay László, „a kodifikátor” került.

Az áprilisi törvények azonban – karakterükénél és keletkezésük módjánál fogva – nem tényleges kodifikációt, a régi magyar jognak a jogfolytonosság szellemében való fokozatos átalakítását valósították meg, hanem „a magánjog terén *tabula rasa*-t csináltak.”⁹ Lebontották a régi birtokjogot, de nem maradt már idő az új rendszer felépítésére. A tényleges kodifikációs munkálatok elkezdése után hamar világossá vált, hogy a 15. törvénycikk közbevetett félmondata csak egy naív, romantikus hullám lehetett, hiszen abból egyrészt *hiányzott a logikai összefüggés* (az ősiség teljes és tökéletes eltörlése „alapján” nem lehet polgári törvénykönyvet készíteni, hiszen ilyen *alap* nincs, csupán annyi van, hogy az ősiség nem létezik többé), másrészt a „következő országgyűlés” elé terjesztetni szintén lehetetlen lett volna egy olyan munkálatot, amely több éves, évtizedes előkészítés után lehet csak alkalmas arra, hogy rendeltetését betöltsse.

3. Mégis mi lett az 1848:15. tc. eredménye? A negatív kodifikáció (az ősiség eltörlése) a régi magyar magánjog idevonatkozó szabályainak negligálását jelentette, de új magyar szabályok híján egyúttal arra is lehetőséget teremtett, hogy „a tátongó részen át sebes áradattal nyomuljon be az idegen jogrendszer.”¹⁰ Így kerülhetett arra sor, hogy a forradalom és szabadságharc leverése után az ősiség és adományrendszer eltörlését, az úrbéri megváltást, a polgári törvénykönyvet és a jogegyenlőségen alapuló igazságszolgáltatást a bécsi (az abszolutista) kormányzat hajtotta végre, de már más

szellemben, mint ahogy a '48-as törvények készültek.¹¹ Az Osztrák Polgári Törvénykönyvnek (Optk.) az 1852. november 29-i császári pátenssel (1853. május 1-jével) megtörtént magyarországi hatályba léptetése azt eredményezte, hogy egy *idegen joganyag* (jöllehet, az a Magyar Szent Korona alá tartozó országok némelyikében partikuláris jogként eddig is hatályban volt) az ország területén *hatályos joggá vált*. A régebbi magyar törvények emellett csak annyiban maradtak hatályban, amennyiben azt az Optk. hatályba lépését elrendelő pátens általános alapelve, amely szerint a törvények visszaható hatállyal nem bírnak, illetve az ez alól felállított kivételek megengedték. Az új szabályok legfontosabb jellemzője az volt (bár megállapításunk tartalmi értékítéletet semmiképp nem hordoz, formailag azonban kétségkívül igaz), hogy az érintett területeken elválták a mindeddig tradicionális alapokon fejlődő, hagyományos magyar jog továbbhaladásának útját.

Az osztrák szabályok érvénybe nem léptetése miatti „maradványoktól” (így a házassági jog bizonyos elemeitől) eltekintve a magyar anyagi magánjog, a bírósági szervezet és az ítélkezés eljárási szabályainak visszaállítására csak az 1861-ben összeült Országbírói Értekezlet határozatai alapján került sor. Az ekkor meghozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a fejlődés új, immár tartósnak bizonyult, nemzeti szakaszát nyitották meg – annak ellenére, hogy az osztrák udvar több ízben (sikertelenül) próbálkozott az Optk. újbóli hatálybaléptetésével. Az ITSZ, az ún. „magánjogi kiegyezés” következményeként Forgách Antal magyar udvari kancellár már 1862 májusában azt indítványozta a minisztertanácsban, hogy a királyi kúria elnökét bízzák meg a polgári, a büntető és a kereskedelmi törvénykönyvek kidolgozásával. Ennek érdekében – a kúria elnökének javaslatára – 1863. január 6-án egy kodifikációs bizottság felállítását javasolta a büntető és a kereskedelmi jogi kódexek kidolgozására. A magánjogi törvénykönyv megszerkesztését ugyanekkor a kúria elnöke nem bizottsági formában képzelte el, hanem azzal magánszemélyeket (Horvát Boldizsár ügyvédet, a későbbi igazságügyi minisztert és Tóth Lőrinc jogászprofesszort) kívánt megbízni. Nem zárta ki, hogy a kódex kidolgozása során a szerkesztők az Optk.-t alapul vették, csupán azt kötötte ki, hogy „amennyiben a magánjogban az Optk. lesz a tárgyalások alapja, az évszázadokon keresztül kialakult magyar családi viszonyokra tekintettel az öröklés és egyéb, ezzel kapcsolatos rendelkezések vonatkozásában eltérő rendelkezések lesznek szükségesek.”

Az önálló törvényalkotásnak azonban ekkor – ismerjük el – egyáltalán nem volt reális esélye. Többek között azért nem, mert az osztrák kormányzat szándéka továbbra is az Optk. ismételt bevezetése maradt; a kormány elképzeléseivel nem volt összeegyeztethető a magyar önállóság – sem ennek egyik lényeges bizonyítéka: az önálló magyar jogrendszer. Mindennek következtében az indítványt az Államtanács egészében elvetette. Indokolásában a császár 1862. augusztus 18-án kelt legfelsőbb elhatározására hivatkozott, amely szerint a

jelenlegi feladat csupán az „elengedhetetlen változtatások” keresztülvitele, és az is csak az udvartól függő személyek segítségével.

Az osztrák jog uralmának időszaka mégsem ért véget 1861-ben, az ITSZ kiadásával. Formális magyarországi hatályon kívül helyezése dacára – bár nem léptették ismét hatályba Magyarországon, és az osztrák kormány által „magyar kodifikáció” címén javasolt módosítása sem készült el sem Bécsben, sem a magyar országgyűlés vagy a kúria kebelén belül – tovább élt a jogalkalmazásban, a bírói joggyakorlatban. Annak ellenére, hogy 1853-ban, a törvény „kapkodó” hatálybaléptésekor a kortársak azzal érveltek ellene, hogy hiányzik az a jogászréteg, amely az idegen szabályokat megfelelő szinten ismerné.¹² Alig néhány évi tétéles hatályban léte alatt rendelkezései olyan mélyen belevésődtek a magyar joggyakorlatba, hogy a bíróságok azokkal a törvény deklarált kiiktatása után sem szakítottak. Ennek oka elsősorban abban volt keresendő, hogy az ITSZ 19. és a 20. §-a az ösiségi pátens további hatályban tartásáról rendelkezett, míg a 21. § szerint: „szintügy fenntartatnak ideiglenesen az Országgyűlés intézkedéséig az ausztriai általános polgári törvénykönyvnek mindazon rendeletei is, melyek az 1855. december 15-iki telekkönyvi rendelettel kapcsolatban állván, a telekkönyv tárgyát képező valamely jog szerzése vagy elidegenítése módjait meghatározzák.”

A bírói gyakorlat e rendelkezések miatt szinte megoldhatatlan feladat elé került. Az ITSZ megfogalmazásai (hiszen elhamarkodva – mindössze hat hét alatt – készültek és provizórikusnak szánták őket) inkonkrétak, homályosak voltak, abból a gyakorlat nemigen tudta levezetni, melyek is pontosan azok a szabályhelyek, amelyeket még alkalmazni kell, illetve melyek veszítették hatályukat. A magyar bíróságok pedig még az ITSZ kifejezett rendelkezésein is túlmentek: az ítéletekben a provizórikus rendelkezésekből levezethetőnél sokkal több tételt vettek át az osztrák törvénykönyvből, mert a magyar magánjog ekkor, különösen a kötelmi jogban még nagyon hézagos volt. Nem véletlenül állapíthatták meg tehát a kortársak, hogy már az Optk. bevezetése óta megfigyelhető a magyar és osztrák jogrendszer egyfajta általános nivellálódása, azaz, hogy a magyar jog nemzeti karakterét sok esetben – mindenekelőtt a dologi és a kötelmi jogban – már elvesztette.

A kodifikáció késése miatt ez a jogbizonytalanság és a hol csendes, hol viszont expressis verbis kimondott *receptio* több évtizeden keresztül kísértett a magyar jogi praxisban, a bírói gyakorlat jogfejlesztő hatása pedig olyannyira rányomta bélyegét jogunkra, hogy az ilyen módon beszívargott idegen jogi tételek a röviddel a századforduló előtt végre megindult kodifikációs munkálatokban újra és újra megjelentek. Az osztrák jog uralmának az 1861-es „magánjogi kiegyezést” követő továbbélését vizsgálva a felmerülő kérdések közt leginkább a dologi jogot szokás megemlíteni. Valóban: az, hogy a magyar dologi jogi intézmények az egységes telekkönyvi rendszer miatt osztrák mintára fejlődtek, mind a mai napig nem vonható kétségbe.

4. A neoabszolutizmus korának e vonásai a kronológiát tekintve 1849 és 1865 között határozták meg a magyar állami és jogéletet, de az átvett jogszabályok tényleges hatásukat valójában a következő periódusban fejtették ki. Az 1867. évi kiegyezés ugyanis közjogiilag stabil alapra helyezte a két állam viszonyát, létrehozva a dualista Osztrák–Magyar Monarchiát, amelyben Magyarország formális állami önállóságát, autonómiáját a Habsburg Birodalmon belül megfelelő mértékben meg tudta őrizni. Ez a kiegyezés teremtette meg a biztos alapot a jogrendszer fejlődéséhez is.

A dualizmus-kori jogfejlődésben, megújítva az 1848-ban megfogalmazott törekvéseket, újra erőteljesen kapott hangot a – valamilyen módon megvalósítandó – jogrendezés szükségessége. A kor sokoldalúan képzett jogászai el voltak szánva a nagy feladatra, hogy egy átfogó, hézagmentes és logikailag kerek, egész törvénykönyvet alkossanak meg. A törekvést azok a – döntően a fiatal generációhoz tartozó – jogászok indították el, akik képesek voltak látóköriükbe vonni koruk egyetemes európai magánjogfejlődését (tekintetbe véve ennek során a megelőző időszak tendenciáit és tapasztalatait is), akik nehézség nélkül tudták eredetiben olvasni a példaképül vehető államok mindegyikének anyanyelven írt törvényeit, akik, ismerve e nagy államok történetét és eszmei hátterét is, kidolgozták és a századforduló magas szintű, mondhatni vezető tudományává fejlesztették az összehasonlító jogtudományt.

A magyar királyi igazságügyi minisztérium és az országgyűlés az 1867-es kiegyezés által megteremtett, stabilizált közjogi alapokon – az 1848:15. törvénycikk rendelkezései alapján – késedelem nélkül a magánjogi kodifikációs tevékenység megindítására törekedett. A törvénykönyv-alkotásnak természetesen továbbra is Deák volt a legtekintélyesebb szószólója, aki a polgári jogi, büntető-, váltó-, kereskedelmi és bányajogi kodifikációt helyezte kilátásba.

Tekintettel azonban arra, hogy a valódi kodifikációt szolgáló törvényelőkészítő bizottság felállítása késlekedett, Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter személyes megbízás alapján tett lépéseket a kódex előkészítése ügyében: Hoffmann Pál professzort kérte fel egy tervezet kidolgozására. A törvénykönyv előkészületei azonban – mindezek, és a kezdetben a miniszter által tett ígérek ellenére – egy 1871-ben publikált, mindössze az általános részt tartalmazó előadói javaslatnál félbeszakadtak, a tervezet kedvezőtlen fogadtatása után pedig az anyagi magánjogi kódex lehetősége is elvesztettnek tűnt.

Ezt követően a Kúria fejtett ki igazán érdemi jogfejlesztő tevékenységet, hiszen számos iránymutató ítéletében elvi élel határozott meg fogalmakat, jelölte ki bizonyos jogintézmények értelmezési és jogi értékelési irányát, fektetett le alapelveket stb. Döntéseiben (és döntvényeiben) vegyesen használta a magyar és az idegen eredetű jogintézményeket, inkább az absztraktabb alapelvekből dolgozott, mint tételes jogi szabályokból. Ez eredményezte azt, hogy a 19. század végére Magyarországon is jelenős befolyásra tett szert az ún.

jogászjog. A bírói jog, azaz a szokásjogi normák mellett jelentős funkciója volt a korszak néhány nagyobb törvényének is, amelyek a szokásjogtól „hódítottak el” az alkotott, a tételes, azaz a *rendszerezett* jognak bizonyos magánjogi részterületeket (a már korábban említett házassági jog, kereskedelmi jog mellett pl. a zálogjog vagy a szabadalmi jog).

A magánjog egészét átfogó törvénykönyv, a kódex elkészítéséről azonban – a hosszú hallgatások ellenére – a szakma a korszakban nem tett le. De a kedvező döntések erre vonatkozóan csak a század utolsó éveiben, Erdély Sándor igazságügy-miniszter alatt születtek meg, aki egy *állandó bizottságot* állított fel minisztériumán belül, nagy tekintélyű szerkesztő, és külső, ún. tanácskozó tagokból (köztük volt pl. Grosschmid Béni és Szász-Schwarz Gusztáv, ún. segédtagokként pedig az ifjú nemzedékből Szladits Károly és Kolozsvári Bálint is). A miniszter a bizottság feladatául nem kevesebbet szabott, mint „a magánjog körébe vágó, és hazánkban érvényben lévő törvényeknek, törvényes szokásoknak, a már meglévő törvénytervezeteknek, a judikatura és irodalom termékeinek, valamint a művelt idegen államok jogfejlődésének figyelembevételével és felhasználásával, a polgári törvénykönyvnek egységes és rendszeres tervezetét elkészíteni.”¹³ E bizottság munkájának eredménye lett a magyar általános polgári törvénykönyv 1900-ra elkészült ún. első tervezete, amely a század törekvéseit kívánta megkoronázni – ám amely sajnos nem járt sikerrel. Az anyagi magánjog tehát – legalábbis jogforrási jellegét tekintve – végeredményben nagyjából úgy köszönt el a 19. századtól, ahogyan üdvözölte azt: döntően a szokásjogban élő, az által meghatározott normarendszerként.

A 19. század végi magyar anyagi magánjog kérdései

1. A 19. század második felében az anyagi magánjogot jellemezni – kis túlzással – annyi, mint arról vallani színt, hogy az illető nemzeti, azaz inkább konzervatív, fontolva haladó, avagy szabadelvű, azaz inkább kozmopolita, a reformokra akár áldozatok árán is kész. Amennyiben egy jogászt (dolgozzék szakmája bármely területén) arról kérdeznének, milyen magyar magánjogot ismer, a válasz arról szólna, hogy mai jogunk évezredes fejlődéssel alakult, rendi gyökerű, de 1848 jogegyenlőséget hirdető eszméi és némi osztrák–német átvétel módosította. Ha viszont az volna a kérdés, vajon a (közel)jövőben milyen magyar magánjogot szeretne, a válaszok három fő irányra szakadnának.

A válaszadók egy része a jogbiztonság követelményére hivatkozva az azonnali törvénykönyvalkotás mellett tenné le voksát, amely leggyorsabban valamely fejlett állam magánjogi törvénykönyvének azonnali átvételével volna keresztülvihető. Kínálkozik itt az Optk. (mint az imént tárgyaltuk, ismerték és használták), de ha valaki (elsősorban a közjogi ellentétek, a szabadság-

harc vérbefojtása miatt) vonakodna az osztráktól, ott a német BGB vagy a francia Code is. Egyszerű, gyors, teljes átvétel (mereven, alakítás nélkül, vagy esetleg csekélyebb módosításokkal), hasznos is, hiszen megoldja a jogalkalmazás mindennapos problémáit. Az idegen jog átvétele, azaz a *receptio* tehát pusztán jogtechnikai megoldás volna, a gondolat hívei ugyanis a pozitív jogot nem a nemzeti kultúra szempontjából értékelték, a törvénykönyvnek nem jellegét, csupán hasznosságát helyezték előtérbe, s ez a felfogás vezetett azon álláspontjukhoz, amely a hazai jogot egyszerűen fel akarta váltani az univerzálisabb, „modern” szabályokkal.

A válaszok másik része lassúbb, megfontoltabb, „nemzeti” magánjogra vonatkozna; a Werbőczyn alapuló szokásjog írásba foglalása, megfelelő tradicionális intézményeink lehetőség szerinti megtartása volna ezek középpontjában, amelyet csak ott volna szabad idegen jogintézményekkel kiegészíteni, ahol az a modern igények kielégítésére nem alkalmas (pl. kötelmi jog, forgalmi jog). E válaszadók a történeti jogi iskola követői volnának, akik az 1848 előtti jog visszaállítását látták járható útnak. Az iskola eredeti tanaihoz híven alapvetően elleneztek a kodifikációt, ugyanakkor a külföldi jogok átvételét is, továbbá ők állították fel azt a tételt, hogy 1848 előtti jogunk szinte kizárólag magyar jog volt.¹⁴

A '70-es évek végétől azonban a válaszadóknak egy harmadik, bár kétségtelenül kisebb csoportja is feltűnt: azok, akik a polgári igényeknek is megfelelő változásokat követelnének, s egy önálló alkotású új magyar törvénykönyv érdekében lépnének fel. Az ekként válaszolók (Szalay László, Dell'Adami Rezső, Teleszky István, Dárday Sándor, részben Szász-Schwarz Gusztáv és mások) – a korban rendkívül heves szakmai vitákat kiváltva – próbálták bebizonyítani, hogy az 1848 előtti, magyarnak nevezett magánjog legnagyobb részben germán, római vagy kánonjogi hatásokra vezethető vissza. Ehhez a szűk áramlathoz kapcsolódott a legfontosabb törvénytervezetek kidolgozása, s ezekben a rendi maradványok felszámolása, a római jog felhasználása által az osztrák, német és svájci példák követése. „A nemzet egy élő lény – fogalmazott pl. Dárday –, melynek minden legcsekélyebb idomítását megérzi az egész társadalom minden ízületében.”¹⁵

2. A magánjog fejlettségének valós mutatója az is, hogy esetszerű, azaz kazuisztikus-e, avagy van-e, illetve lehetséges-e rendszeres, azaz szisztematikus feldolgozása is. 1795-től¹⁶ a 19. század végéig a magyar magánjog egyértelműen végigjárta ezt a fejlődési utat.

A század közepén megjelenő, majd a kiegyezés után hatalmas lendülettel feléledő magánjogi szakirodalom kikövezte az utat ahhoz, hogy a magyar magánjogot lehessen rendszerszerűen vizsgálni és ismertetni. A hazai irodalomban többek között Ókröss Bálint, Suhayda János, Wenzel Gusztáv, Herczegh Mihály, Zlinszky Imre feldolgozásai voltak a kezünkben levő Katona Mór-kötet előfutárai, „úttörői”. Katonának tehát nem

kellett új stílust kitalálnia. Választania ugyanakkor nagyon is szükséges volt, hiszen legalább két tárgyalási mód kínálkozott számára: a korábban használatos Gaius-féle institúciórendszer egyrészről, a modern német jogtudomány terméke, a Savigny által hirdetett pandektarendszer másrészről.

A magánjogot ugyanis a hagyományos felfogásnak megfelelően a jogászok (Magyarországon is) három részre osztották. Ez a felosztás a római jogon és elsősorban azon alapult, hogy ez a jogág egyrészt vagyoni, másrészt személyi kérdéseket tárgyal. Így különbséget tettek tiszta személyi jogi, vegyes jogi és tiszta vagyoni jogi rész között, kialakítva a klasszikus '*személyek – dolgok – kötelek*' felosztást. A magánjog polgári korszakát megelőzően alkotott jogszabályok áttekintése során láthatjuk, hogy ez a hagyományos felosztás a magyar jogban a *személyi jog – vagyoni jog – vagyoni védelem* triaszában nyilvánult meg, és a magánjogi tárgyúaknak mondott, illetve e körben nyilvántartott jogszabályok az elv betartása okából vegyesen tartalmaztak magánjogi, büntetőjogi és perjogi elemeket is, anélkül, hogy módszeresen különválasztották, lehatárolták volna a magánjog tárgyát.

A 19. század közepének pandektajogi irodalmában merült fel ezzel szemben az az elméleti felvetés, hogy a magánjog körébe tartozó szabályok csoportosítására nem felel meg a fenti felosztás, hanem új, fejlettebb meghatározást, „rendszert” kell felállítani. Kétségtelen, hogy a magánjog körébe részben családi, részben vagyoni viszonyok tartoznak. Az öröklési jog azonban tárgyánál fogva vagyoni jellegű, de alapját elsősorban a személyi (családi, vérségen alapuló) viszonyok adják, s ennél fogva sem az egyik, sem a másik részben nem helyezhető el, hanem ennek külön, a kettő után kell szerepelnie. A 19. század végének újabb német törvénykönyveiben helyet kapott az önálló öröklési jog és egyes kódexekben egy külön „általános rész” is.

Mivel a magyar magánjog tudományos művelése csak későn, a 19. század közepe táján indult el, sokáig inkább az első, a tradicionális felfogás volt meghatározó. A rendszeres magánjogi törvénykönyv előkészületei kapcsán azonban egyre többször merült fel a kérdés, és egyre többször gondolták úgy a jogalkotásban közreműködők, hogy a második csoportosítás több előnnyel jár. Az 1870-es évektől készülő magánjogi törvénykönyv-tervezetek, illetve résztervezetek is többnyire ezen beosztás figyelembevételével születtek meg. Szász-Schwarz Gusztáv erőteljes fellépése nyomán, 1897 tavaszától vált uralkodóvá (és maradandóvá) az a felfogás, hogy a magyar magánjognak nincs szüksége a Szász által „a német népszellem termékének” nevezett általános részre, helyette inkább az önálló személyi jogi fejezetnek van létjogosultsága.¹⁷

3. A 19. század vége felé a magánjog alapvető kérdései közé tartozott a nyelv megfelelősége, a szakmai szabatoság is. Lehetséges, hogy Nánásy Benjámin vagy Georch Illés után majd egy évszázaddal ez még vita tárgya?¹⁸ Bizony, a század második felében még mindig kérdés, alkalmas-e már a magyar jogi műnyelv

arra, hogy a jog élő testének megfelelő formát adjon. Tudjuk, hogy 1844-ig a hivatalos nyelv a latin, bár a reformkori jogalkotás némileg már túllépett ezen, és a magyar nyelv fejlesztése mellé állt (legalábbis a jogszabályok kéthasábos szerkesztésben jelentek meg). A jogi műnyelv azonban még az általános (társalgási) nyelvnél is bonyolultabb kérdés. A jogintézményeket a kor jogásza latinul tanulták, ez volt Werbőczy nyelve is. Majd az oktrojált osztrák joggal és a későbbi német recepcióval tért hódított a német is. Az excerpták fogalmazásakor szinte minden jogintézmény mellett ott volt a német megfelelője az esetleges félreértések elkerülésére, de az mégis 1840 volt, vizsgálódásunk középpontjában viszont a századvég áll.

A magyar szaknyelv sokak szerint még a 19. század hetvenes éveiben sem volt eléggé fejlett egy kódex önálló megalkotásához. A jogszabályszerkesztők, kodifikációval megbízott személyek azonban ezt (elvi szinten) nem így látták. A kérdésben döntő bizonyosságot azonban csak kész munkát szolgáltatott. Az első bizonyíték tehát Hoffmann Pál általános részre vonatkozó tervezete volt. Hoffmann magyar nyelvre saját megítélése szerint – és a korabeli kritika képviselőinek jelentős része szerint is – alkalmas lehet az önálló kodifikációra. Arra vállalkozott, hogy elkerüli a latin vagy német kifejezések használatát – akár olyan jogi műszavak alkotásával is, amelyeket az addigi magyar joggyakorlat még soha nem használt. A tervezet e célkitűzés eredményeként számos idegenül csengő, a magyar jogi szaknyelv számára új kifejezést tartalmazott. Sikeresnek tartották a kortársak pl. a holtta nyilvánítás körében alkalmazott „*hírevesztet*” jelzőt, vagy az analógia helyetti „*hasonszerűség*”¹⁹ megjelölést, ugyanakkor elítélően fogadta a kortárs kritika a „*tevéleges viselkedés*”, az „*örökletes jogok és kötelezettségek*” kategóriáját, sőt, az azóta elfogadott és vitathatatlan értékű terminus technicussá vált „*jogutódlás*” vagy „*megdönthetőség*” fogalmait is.

A következő két-három évtized – és a jog felívelő tudományos igényű művelése – ezt a nyelvet még inkább tökéletesítette. Ezért aki Katona Mór könyvét veszi kézbe, nyelvi bizonytalanságokkal már egyáltalán nem találkozunk. Ugyanakkor szembetűnik, hogy Katona (éppúgy, mint később a legnagyobb dogmatikusok is) a jogintézmények mellett többnyire megadja azok latin megfelelőjét, ritkábban a németet is.

A magyar magánjog Katona Mór könyvében

1. Katona Mór, aki 1872-ben a budapesti egyetemen magyar magánjogból, a törvényes öröklés tárgyköréből habilitált, könyve megjelenésekor épp a pozsonyi jogakadémia tanára volt, kiterjedt szakirodalmi munkássággal a háta mögött. Szakmai ismereteinek alapossága és a katedréről származó magabiztos tárgyalási mód volt az a két tényező, amely hozzásegítette

ahhoz, hogy tömören, lényegre törően, mégis olvasmányosan, könnyen követhetően, ugyanakkor szabatosan és precízen írja meg a magyar magánjog vezérfonalát. Bár ajánlást a mű nem tartalmaz, alappal következtethetünk arra, hogy munkáját a jogban jártas, az alapokat ismerő, ugyanakkor a joganyagban a megelőző évtizedek számos változása és a törvénykönyv hiánya dacára is biztosan eligazodni szándékozó olvasónak írta. Ilyen értelemben kitűnő olvasmány ahhoz, hogy mi, késői olvasók, egy rövid összefoglalásból képet kapjunk modern magánjogunk „*őslapotáról*.”

2. Kora magánjogát akként jellemzi, hogy abban „a nemzet jogalkotó szelleme nyilatkozik meg”, mivelhogy „Magyarországon idegenből mereven átültetett jogrend nem létezett soha, miként Németországban a római jog receptiója.” De „nem zárkozott, nem zárkozhatott el hazánk sem a szomszédos államok intézményeinek beszívargása előtt, mert ezt a nemzetközi érintkezés és forgalom önkéntelenül magával hozza; azonban jellemző a nemzet önálló jogalkotó képességére, hogy az idegenből vett institutiókat saját gazdasági helyzete és fejlődöttségének igénye szerint idomította át, nemzeties színezetet adván nekik.” „A legújabb jogfejlődés már hazánkban is nemzetközi irányú...” (2. §)

3. A könyvben Katona hangsúlyt fektet a legújabb, jelentős változást eredményező jogalkotási eredmények, így pl. az 1894-es házassági törvény²⁰ ismertetésére. Különös értéke a könyvnek, hogy anélkül adja át az olvasónak a legkülönlegesebb jogi problémák megoldását, hogy alacsonyabb szintű jogforrások vagy eseti döntések garmadájjával terhelne mondandóját (pl. a külföldön, vagy külföldiek által kötött házasságok körüli bonyodalmak megvilágításakor, 92. §)

4. A rendszer tekintetében Katona a pandektarendszer mellett tette le voksát, saját megfogalmazása szerint azért, hogy „oly egymásutánban tárgyaljuk a jog anyagát, amelyben az emberi szükségletek mutatkoznak.” (8. §) A pandektista felfogás szerinti általános részben (a Szász-Schwarz-féle érvelést elutasítva) alapvető, a könyv későbbi fejezeteiben tárgyalandókhoz általános bevezetőül szolgáló fogalmakat találunk. A személyi jogból pl. jogképesség, cselekvőképesség, természetes személy, jogi személy megkülönböztetését, a dologi jogból a dolog fogalmát, a dolgok értékének meghatározási módszereit, dologosztályozásokat, a növedék, tartozék, gyümölcs fogalmait, a kötelmi jogból a jogügylet tanának részletes szabályait, a feltétel, idő- és módhatározás fogalmait, az érvénytelenség eseteit, végül a határidők számítására vonatkozó iránymutatást. Még a régi magánjogszemlélet nyomait mutatja a könyv IV. fejezete, amely a jogvédelemről szólva a peres eljárás tekintetében is részletes eligazítást ad az olvasónak.

5. Katona Mór könyve jó szívvel ajánlható mindazoknak, akik az előző századforduló élő, alkalmazható jogáról szeretnének képet kapni. Szemmel láthatóan gyakorlati útmutatóval van dolgunk, ezért vannak esetek és arra adott válaszok, megoldások, de nincs

egyéni vélemény, nincs hivatkozás a jog élő klasszikusaira és nincsenek tudományos fejtegetések. Hiába keresi az olvasó e munkában a jogfejlődés leendő útjainak vázolását, de éppígy hiányzik a magánjogi törvénykönyvalkotás nagy munkájának említése is. Katona Mór eredeti, 274 oldalas művében ugyan van néhány utalás a külföldi, elsősorban a német törvényhozások irányaira, de (pl. a magánjog forrásainál) még említés szintjén sincs jelen a kodifikáció, és annak eredményei. Nem fogalmazódik meg ennek igénye sem (bár az sem,

hogy a jogrendszernek ne lenne szüksége egységes törvénykönyvre). A történelem pedig – keserű bár, de igaz – a szerzőt igazolta. A 19. század törekvései nem vezettek el az egységes magánjogi kódexhez, sőt, mindannyian tudjuk, ez a klasszikus magánjognak egyáltalán nem sikerült: öt tervezet sem volt elég egyetlen törvényhez. Rendszeres magyar magánjog egészen 1959-ig csak monográfiákban, a jogirodalom termékeiben létezett.

Balogh Judit

Jegyzetek

- *Folyóiratunk hasábjain korábban már közöltük Homoki-Nagy Mária és Mezey Barna előszavát Nánásy Benjámin két könyvéhez: *Nánásy Benjámin törvényes hitesszóló könyvei elé* (Jogtörténelmi Szemle, 2007, 4., 75–82. p.) (A szerk.)
- ¹ Diószegi István: *A Ferenc József-i kor. Magyarország története 1849–1918* (Tudomány – Egyetem sorozat, Budapest, 1999, 52. p.)
- ² Horváth Pál: *Frank Ignác* (Budapest, 1993, különösen a 62. és a 260–262. p.)
- ³ Széchenyi István: *Hitel* (Pest, 1830; reprint: Budapest, 1991, 194. p.)
- ⁴ Vécsey Tamás ünnepi beszéde anno, in: Horváth Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének 200 éves évfordulójára alkalmából* (Budapest, 1991, 9. p.)
- ⁵ Kónyi Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*, I. kötet: 1824–1841 (Budapest, 1903, 84. p.)
- ⁶ Nizsalovszky Endre: *Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása*, in: Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok Deák Ferencről* (Zalaegerszeg, 1976, 64–66. p.)
- ⁷ Balogh Judit: *A magyar magánjogi kodifikáció gondolata és az 1848-as jogi forradalom*, in: Horváth Attila (szerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharc állam- és jogfejlődéséről* (Budapest, 1999, 148–160. p.)
- ⁸ 349. sz. igazságügyi miniszeri körlevél, 1848. május 5. In: Ember Győző: *Az 1848/49-i minisztérium levéltára* (Budapest, 1950, 182. p.)
- ⁹ Szladits Károly kifejezésével, in: Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*, I. kötet, 78. p.
- ¹⁰ Szladits: i. m., 79. p.

- ¹¹ Suhayda János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz alkalmazva* (Pest, 1862, 23. p.)
- ¹² Kajtar István: *Az osztrák jog magyarországi recepciójának kérdéséhez*, in: *Tanulmányok Szamel Lajos tiszteletére* (Studia Iuridica 118., Pécs, 1989, 112. p.)
- ¹³ *A bizottság jegyzőkönyvei*, I. kötet, 2.§: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete*, Első szöveg (Budapest, 1900, Előszó, III. p.)
- ¹⁴ E tételt a későbbi jogtudósok (pl. Grosschmid, Szladits) cáfolták. Katona Mór álláspontjáról a következő fejezetben lesz szó.
- ¹⁵ Dárday Sándor országgyűlési beszédét lásd: *Jogtudományi Közöny*, 15. 1880, 127. p.
- ¹⁶ Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek* (Szeged, 2004)
- ¹⁷ Balogh Judit: *Az általános rész kérdése és tervezetei a XIX. század végének magyar magánjogi kodifikációjában*, in: *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis Tomus II.*, Debrecen, 2002, 75–92. p.
- ¹⁸ Mezey Barna: *A törvényes öröklés a magyar rendi társadalomban*, Bevezető tanulmány Nánásy Benjámin törvényes hitesszóló könyve elé (1799) (a MOKK kiadása, Budapest, 2006, I. fejezet)
- ¹⁹ Az analógia szinonimájaként a kifejezést Katona Mór is használja (pl. 6. §)
- ²⁰ Herger Csabáné: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig* (Budapest–Pécs, 2006)

Grosschmid Béni és a magyar öröklési jog

Grosschmid Béni: Öröklött s szerzett vagyon.
Tanulmány újabb irodalmunkból.
Függelékkel: a kiskorúak utáni törvényes öröklésről.
II. változatlan kiadás.
Irta Zsögöd Benő, a szerző engedelmével sajtó alá rend.
Vámbery Rusztem
A Politzer Zsigmond kiadásában 1897-ben Budapesten megjelentetett könyv reprint kiadása....
A kiadvány Balogh Judit rövid jogtörténeti tanulmányával egészült ki
Közjegyzői Füzetek – Studia Notarialia Hungarica, VIII.
Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008, 246 p.
ISBN: 978-963-88147-1-5

A 19. század második fele a magyar magánjog, de különösen az öröklési jog területén rendkívül for-

dulatos időszak volt. Az évszázados hagyományokkal bíró rendi magánjogot mintegy egyetlen tollvonással megszüntetni rendelte az 1848. áprilisi törvényhozás, amelynek a magánjogot (és különösen az öröklési jogot) érintő jogrendezése Horvát Boldizsár megfogalmazásában *hézagot*, Grosschmid Béni szavaival élve *mély árkot*, Szladits Károly szerint egyenesen *tátongó részt* teremtett a régi és az új magyar magánjog között.

Jóllehet, az öröklési jogot az áprilisi törvények közül egyetlen törvénycikk, az ősiség eltörléséről rendelkező 15. tc. érintette,¹ ennek értelmezése mégis az egész akkori jogtudományi és -gyakorlati szakirodalom talán legkitartóbb és leghevesebb vitáját váltotta ki. Bár az 1847/48-as, utolsó rendi országgyűlés eredeti tervei és a királyi proposíciók között nem szerepelt a kérdés, 1848. március 19-én a Karok és Rendek kerületi ülésén Somssich Pál Baranya vármegyei követ szóba hozta, hogy „*épen azon pillanatban, midőn mindenkire a hazában, de főképen a földbirtokos nemességre tetemes áldozatok várnak, szükségesnek tartá a nemesi birtokot felszabadítani az ősiség bilincseiből.*”² Ezzel a bejelen-

téssel vette kezdetét az ősiség törvénycikkének tárgyalása.

A törvénytervezet a Karok és Rendek (azaz az alsótábla) 1848. március 23-i országos ülésén került először napirendre,³ de már ekkor sem az ősiség eltörlésének, a nemesi jószág rendi kötöttségek alóli felszabadításának ténye és szükségessége, csupán annak módja volt vitatott. Deák, aki már egy 1839-es beszédében is amellett érvelt, hogy az ősiséget nem lehet *azonnal* megszüntetni, elsősorban a tervezett rendelkezés élet kívánta elvenni; annak kimondását, hogy az ősiséget egy csapásra, és akként kell eltörlöni, ahogyan a birtoklási viszonyok az eltörlés pillanatában állnak (azaz az éppen birtokló kapna tulajdonjogot az „*uti possidetis*” elvét követve), a tervezet hibájának tekintette. Elsősorban az *uti possidetis* igazságtalansága miatt emelt szót: a zálogba került birtokok esetén azok elvesztése folytán a zálogba adó törvénybe vetett bizodalma csorbulna, a törvényes viszonyok „összebonyolódna.” De még ennél is tovább ment, megállapítva: „*Kimondani, hogy az ősiség el van törölve, még magában nem elég, mert annak nyomán házag marad, melyet pótolni kell, s új összefüggést hozni létre nem egy nap munkája.*”⁴ Deák rövid idő alatt célt ért: az *uti possidetis* tökéletes megvalósítása helyett a törvénytervezet szövegébe a következő fenntartás került be: olyan folyamatban levő, még el nem döntött perekre, amelyek az ősiségből eredtek, nem vonatkozik (2. §). A törvénycikkbe pedig egy utalást illesztettek arra vonatkozóan is, hogy ezen kiindulópont alapján egy magyar magánjogi törvénykönyvet kell kidolgozni, és azt az országgyűlés elé kell terjeszteni.

Az ősiség „teljes és tökéletes” eltörlését 1848-ban a *hitelfelvétel lehetővé tétele*, valamint a *forgalom biztonsága*, a *tulajdon szentsége* és a *rendelkezés szabadsága* elveinek (korabeli szóhasználattal a birtokbiztonságnak) a megvalósítása motiválta. Általa azonban a magyar magánjog messze került 1848 előtti alapjaitól, és a későbbi jogrendezések, így az Országbírói Értekezlet által összeállított Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) sem tudták (vagy nem is akarták) e törést orvosolni.

Az ITSZ-szel az 1848 előtti „magyar polgári anyagi magán-törvények” visszaállítottak (1. §), így az ősiségi nyílt parancs (osztrák) öröklési jogi rendelkezései – legalábbis a szűk értelemben vett Magyarországon, mert az ITSZ Erdélyre nem vonatkozott – hatályon kívül kerültek (2. §). A következő évtizedek szakmai vitáit elsősorban az a probléma váltotta ki, hogy hogyan kell az 1848:15. tc. fenti szavait értelmezni.

E szempontból a jogászai közvélemény hangadói két, egymástól élesen elkülöníthető csoportra oszlottak. Leegyszerűsítve és általánosságban szokás *nemzeti konzervatív*, illetve *polgári radikális* irányzatról beszélni, az öröklési jogban pedig nagyjából ennek mentén különböztethetjük meg a nemzeti irányhoz tartozó, az ősi vagyon és ősi öröklés lehető legteljesebb megtartását kívánó „*águlhív*”, és az ennek ellenében a magyar örökjogot inkább a nyugat-európai jogfejlődési

irányhoz idomítani kész „*águlellen*” irányzatot. A Grosschmid itt következő tanulmányából kölcsönzött kifejezések arra utalnak, hogy az előbbi irányzat képviselői a vagyonnak azon az ágon való öröklését, ún. elszállását tartották kívánatosnak, amelyről az eredt, miközben az utóbbiak az ősi vagy másképpen az ági vagyonnak a megkülönböztetését – elsősorban az 1848:15. tc.-re, az ősiség eltörlésére hivatkozással – elvi éllel elleneztek.

Ez a két felfogás már az Országbírói Értekezleten világosan elkülönült. A jogrendezés alapirányát meghatározni hivatott 1861. évi tanácskozás résztvevőinek egy része azon a véleményen volt, hogy az ősiség figyelmen kívül hagyása nem jelent törést a jogrendszerben, ezért a régi szabályokat „minden megjegyzés nélkül” vissza lehetne – és kellene – állítani. Más részük azonban úgy tartotta, hogy az ősiség eltörléséről szóló 1848:15. törvénycikket figyelembe véve vagy az osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) örökjogi intézkedéseit kellene fenntartani, vagy pedig a régi magyar öröklési renden kellene olyan jelentős változtatásokat végrehajtani, hogy ahhoz az Országbírói Értekezletnek akár jogalkotó szerepet is fel kellene vállalnia (amely azonban arra közjogilag, mivel nem a törvényhozó hatalom szerve volt, semmiképp sem lehetett hivatott). A végleges, kompromisszumos rendelkezés az irányzatok között a mintegy közvetítőként fellépő Horvát Boldizsár és társai által készített különvélemény alapján fogalmazódott meg.⁵ Az OBÉ végül is, elfogadva a különvélemény indoklását, nagyjából visszaállította a régi magyar öröklési rendet (ennyiben elfogadva az „*águlhív*” irányzat nézeteit és figyelemmel a fennálló bírói gyakorlatra), ugyanakkor a régi öröklési jogban ismert rendi különbségeket megszüntetve (hiszen ezt igényelte a hitel és a birtokbiztonság elve) egységesítette az öröklési szabályokat (ITSZ 3–17. §§).

A végleges jogrendezést, a magánjogi törvénykönyv megszerkesztését ugyanekkor Apponyi György országbíró, az Értekezlet vezetője, a kúria elnöke úgy képzelte el, hogy azzal magánszemélyeket fognak megbízni.⁶ Nem zárta ki, hogy a kódex kidolgozása során a szerkesztők az Optk.-t vegyék alapul, csupán azt hangsúlyozta, hogy „amennyiben a magánjogban az Optk. lesz a tárgyalások alapja, az évszázadokon keresztül kialakult magyar családi viszonyokra tekintettel az *öröklés és egyéb, ezzel kapcsolatos rendelkezések vonatkozásában* eltérő rendelkezések lesznek szükségesek.”⁷

Az ITSZ rendelkezései – amint már említettük – a következő két évtizedben az öröklési jogot a magánjog egyik leginkább elemzett területévé tették. Az 1860–1870-es években számos adalék (érvek, tanulmányok, tervezetek és indoklások) jelent meg, részben a nemzeti jog konzerválását, részben a külföldi (elsősorban a római jogon alapuló német) példák átvételét szorgalmazva. Az utóbbi irányzat tételei mellett tett hitet az 1871. évi Magyar Jogászegyűlés akkor, amikor az ági öröklést az ősiséggel azonosította. A hozzászólások és indítványok azzal érveltek, hogy mivel ez a rendi kötöttségek megtartását, következésképpen az örökhatyó

vélelmezett akaratának nyilvánítását és érvényesülését kizáró öröklési rendet eredményezett volna, ezt a fajta megkülönböztetést a magyar öröklési jogban is el kell hagyni (amint egyébként elhagyják azt az újabb külföldi törvényhozások is).

Szintén ehhez az „águlelles” irányzathoz tartozott az 1876-ban az öröklési jog tervezetének kimunkálására felkért Teleszky István is. Teleszky a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain még ugyanebben az évben egy féléves cikksorozatban vázolta elképzelését az öröklési jog szerepéről, megítéléséről, a számba vehető öröklési rendszerekről és a magyar hagyományokról.⁸ A munka mind a nemzetközi gyakorlatban és a modern kódexekben alkalmazott elveket és gyakorlatot, mind a hazai jogélet által elfogadott álláspontokat bemutatta, értelmezte, ütköztette, majd a szerző ezek előrebocsátása után terjesztette elő saját álláspontját. Miután sorba vette az egyes öröklési rendszerek (és az ITSZ által alaposan felkavart hagyományok) pártfogóinak megjelent műveit és nyilatkozatait, a régi magyar örökjog jó néhány alapelvével szakít, alapvető változtatásokat tartalmazó tervezetet készített. Az öröklési jognak néhány, idegen eredete ellenére is hagyományosan magyarnak tekintett elemét megtartandónak gondolta (mint pl. a családi hitbizományokat, amelyek hivatottak biztosítani, hogy „néhány magyar család nagy birtoka fenttartsassék, s e birtokoknak idegen kézre való kerülése megakadályoztassék”), ugyanakkor sok területen az európai példák átvételét javasolta még abban az esetben is, ha a hagyományos magyar szabályok megtartása sem ütközött volna az ősiség eltörlésének alapelveibe.

Teleszkynek a nemzetközi jogfejlődés és az új tudományos elméletek talaján álló reformgondolatai (értendő módon) a nemzeti szellemű bírálatok keresztútjába kerültek.⁹ Annak ellenére, hogy azt írta: „mi sem általában, sem a magánjogi codificatio nagy művénel nem óhajtuk, hogy a törvényhozás tabula rasat készítve, a jogtörténelmi fejlődést egészen figyelmen kívül hagyja; hogy merev elméletek, s külföldi intézmények vezéreljék kizárólag a törvényhozás lépéseit: hanem akarjuk, hogy létesíttessék az a mit adott viszonyaink kellő méltánylásával a jogosság és célszerűség kíván. létesíttessék lehetőleg összhangzásban a jogtörténelmi fejlődéssel és a nép jogérzetével”, mégis arra jut, hogy „de ahol utóbbi [ti. a jogtörténelmi hagyományok és a népi jogérzet] határozott ellentétben áll a jogosság és célszerűség kívánalmaival, e momentumok azért a küzdéstről lezorzulni kényteleníttessenek”.¹⁰ Ezt természetesen nem tudták elfogadni a jogfejlődésben a nemzet jogérzetének tükröképét látó nemzeti elkötelezettségű jogászok (pl. Grosschmid Béni, Tóth Lőrincz, Herczegh Mihály, Zlinszky Imre), akik érvek egész sorát hozták fel annak igazolására, hogy a régi magyar jog öröklési szabályai sem a jogosság, sem a célszerűség kívánalmaival nem ütköznek, sőt, azokat jobban szolgálják, mint a modern jogalkotás bármely eredménye.

* * *

Grosschmid Béni: *Öröklött és szerzett vagyon* című, eredetileg 1877–1879 között a *Magyar Igazságügy* című szakfolyóiratban megjelent tanulmányának is az 1848. évi rendelkezés és annak az ITSZ általi „értelmezése” adja az alapgondolatát. A szerző, a 19–20. század fordulójának egyik legismertebb magyar magánjogásza,¹¹ a kötelmi jog modern dogmatikájának tulajdonképpeni kidolgozója volt. Munkásságának átfogó értékelését a mai jogásztársadalom is jól ismeri, hiszen az egyetemi stúdium jogtörténeti részének máig kötelező alakja. Itt ezért csak annyit jegyzünk meg, hogy kortársai őt (Szász-Schwarz Gusztáv szavaival élve) a magyar jog legmagyarabb védelmezőjének tekintették¹² – annak ellenére, hogy a kötelmi jogban például, amely a rendi magánjog legfejletlenebb területe volt, a nemzetközi törvényhozás eredményeit felhasználva, igazán egyetemes jellegű elméleti alapot dolgozott ki,¹³ amely mind a mai napig gazdagítja a magánjogi dogmatikát.

Grosschmidnak az öröklési jog jellegéről és lényegéről vallott álláspontját az *Öröklött és szerzett vagyon* című kötetben a fennálló helyzetre, annak jogtörténeti és jogbölcséleti alaptételeire vonatkozó aprólékos analitika után, rendkívül cizellált elemzés alapján alakította ki. Fő tételeit érdemes itt is felsorolni:

Kiindulópontja, hogy a megoldandó jogi helyzetet a hazai jog *történeti fejlődéséből* kell megoldani. A régi jogot azonban nem lehet a 19. század végének szemléletével közelíteni, mert a modern jogintézmények a régi jogban nem, illetve csak tévesen értelmezhetők. A nemesi jogban például nem válik el élesen egymástól a közjog és a magánjog, és nincs olyan külön jogterület sem, amelyet ma örökjognak nevezünk.¹⁴ A régi jog szemlélete ugyanis azt követelte meg, hogy a (mai értelemben vett) magánjog és a közjog szabályai egymást erősítve védjék a rendi jog központi fogalmaként szolgáló *vagyont*. A magánjogias közjog mellett tehát – mint Grosschmid is fogalmaz – közjogias magánjog létezett.¹⁵

Grosschmid szerint e két jogterület egymástól való megtisztítását célozta a reformkor politikája, és ezt teljesítette ki az 1848:15. tc. is. Ezért az öröklési szabályok közötti tisztánlátáshoz először külön kell választani, „meg kell tisztítani” az öröklési jogot közjogi elemeitől, amelyek a vagyonjog egyéb területeihez, elsősorban a tulajdonjoghoz kapcsolódnak. Amennyiben ezt valaki módszeresen megteszi, látni fogja, hogy az 1848:15. tc. az ősiségnek csak közjogi oldalát szüntette meg.¹⁶ Azoktól a jellemzőktől kell tehát eltekintenünk, amelyeket az adományrendszer és az úrbírság eredményeztek, azaz a javaknak, a vagyonnak rendi különállás szerinti, nemesi, polgári, paraszti vagy szabadkerületi megkülönböztetését.

Az 1848:15. tc. téves megítélése abban áll, hogy az irodalomban e distinkcióra nem került sor; az érvekben az adományrendszer és az ősiség megszüntetése szinte páros fogalomként jelenik meg. Pedig – írja Grosschmid – a közjogias elemektől élesen el kell választani a régi jog magánjogias részét, amelyet a javaknak ősire és szerzeményire történő felosztása

testesít meg, ahol a magánérdek nem a királyi joggal áll szemben, hanem „véreivel áll szemben a magánember.”¹⁷ Szerinte az ősiség nem pusztán a nemesség vagyoni és öröklési jogának szabálya, hanem ez alatt a jogoknak az egymással vérségi kapcsolatban állók közötti megosztását, ennek rendjét általában érti. Fogalmi rendszerében a *genus proximum* a vérség oltalma, míg ennek lehetséges fajtái, eszközei között sorolja fel az ősiséget, a törvényes öröklést és a kötelesrészt.

Azt sohasem vonja kétségbe, hogy az 1848-as törvényhozás célja az élők közötti rendelkezési jog feltétlen biztosítása, minden kötöttség alóli felszabadítása volt.¹⁸ hiszen a forgalom biztonsága – mint már szó volt róla – ezt kívánja meg. Az ősiséget azonban nem is élők közötti, hanem halál esetére szóló rendelkezésként szabad csak értékelni, még akkor is, ha vitathatatlan, hogy ez az egész vagyonjogon keresztül realizálódik. Ha kiindulópont a tulajdon szentségének elve, akkor látni kell, hogy a „tisztai mai tulajdon csak a szerzeményen van, ellenben ősin egyéni tulajdon nem lehet.”¹⁹ mivel az a vérség közös java. Grosschmid Frank Ignác alapján adja meg az ősiség definícióját: „*ősi öröklés nem egyéb a haszontartás [azaz a haszonélvezet] megszerzésénél abban, a miben az ember eleitől köztulajdonos, s továbbra is az marad.*” Mivel tehát az ősi vagyon nem valódi tulajdon, csupán haszonélvezet, ősi jószág tekintetében sem végrendekezni, sem a törvényes öröklési szabályokat alkalmazni nem lehet.²⁰ Ezért nevezi Grosschmid a régi ősiséget a vérség vagyoni védelmének, és nem öröklési jognak. Hiszen az öröklés nem más, mint „jogába szállás annak, akinek holtával öröklünk.” A régi jogban azonban az ősi vagyon nem az örökhagyó vagyona volt, hanem a *szerző*, azaz a megszerzője sem az örökhagyó jogutódjává vált, hanem – a szerzővel fennálló jogközösség alapján – a *szerző jogutódjává* (aki akár az örökhagyónak öt jó néhány nemzessel megelőző őse is lehetett). Nem is az örökhagyó halálával nyílt meg tehát ez az öröklési jog, hanem már a szerző halálával, és az is lehet, hogy olyan régen, amikor még nem is élt a jelenleg szóban forgó örökhagyó. Ebből következik, hogy az ősiség tulajdonképpen *végrendelet elleni öröklés* az ősi javakban, míg a végrendeleti és törvényes öröklés csak a szerzeményi javakra értelmezhető.

Az ősiségnek Grosschmid szerint feltétlenül megtartandó értéke a *jogközösség* hangsúlyozása, s ezzel a családtagok között, különösen a felmenők részéről a lemenők érdekében megkövetelhető erkölcsi kötelezettség,²¹ a családi vagyon védelme. Ez az, amit a római jog Iustinianus korában kifejlődött örökjogi szabályai már nem tudtak védeni, s így – mivel ezek kerültek át a német pandektajog révén a modern nyugat-európai törvénykönyvekbe – az egyenlősítés (Grosschmid szerint hibásan felfogott) követelményére hivatkozva az újabb külföldi jogrendezésekből is kimaradtak. A kötelesrész, amelyet az Optk. az ősi vagy ági vagyon helyébe állított a vérségi oltalom biztosítására, célját tekintve hasonló intézmény, de az sem alapja, sem mértéke tekintetében nem következik a jogközösség gondolatából.

Grosschmid módszeresen cáfolja azt az érvet is, hogy az ősiség és az elidegeníthetlenség összetartozó fogalmak. Szerinte „*az ősiségben maga az elidegeníthetlenség nem alapgondolat, hanem csupán eszköze (...) annak, a mi az ősi társaságnak alapgondolata (...) ti. a szerzés ösztönének beláthatatlan nemzedék jóllétén szállongása, ez az emberi természettől ki nem alszik soha.*” Majd folytatja: „*...maga a hitel s forgalom az ősiség alapgondolatával éppen nem ellenkezik.*” „*Nem hogy szüntetné, sőt fokozza ekképen az elidegeníthetőség elve azt a kötelességet, mely terheli az ősi jószág birtokosát a gyermekek s oldalrokonok irányában.*”²² Grosschmid szerint tehát az ősiség jó, hasznos, és sem az 1848:15. tc. céljával, sem a modern törvényhozások törekvéseivel, sem pedig az (általában oly nagyra értékelt) igazságosság és nemzeti jogérzet elveivel nem ellentétes, ezért az fenn tartandó. Egyetlen nehézségét a megvalósítás, bizonyítás bonyolultságában látja, amelyet viszont azzal javasolna elkerülni, hogy az ágiságot csak közelebbi rokonokra nézve engedné bizonyítani, azaz az ági öröklést az örökhagyó „öregszülői törzsénél feljebből” (azaz azt legfeljebb a szülői és nagyszülői rokonok hivatkozhatnának) nem lehetne vitatni.²³

Grosschmid fenti javaslati nem maradtak visszhang nélkül. Annak ellenére ugyanis, hogy a jogászgyűlés az ági öröklés mellőzését javasolta, Teleszky 1880-as örökjogi javaslata az ági öröklésnek az osztályos testvérekre való korlátozását tartalmazta, tervezetének a szaktanácskozmány által továbbfejlesztett változata (1884–85) pedig az ági öröklés teljes mellőzésével készült.²⁴ a 19. század végének magánjogi gyakorlata mégis az ITSZ. 10. §-án alapulva állandósította az öröklött vagyon helyett az ági vagyon, ági öröklés, ági örökös fogalmakat, s ezzel fenntartotta az ági vagyon szemléletét. Az Általános polgári törvénykönyv 1900-ban elkészült tervezetében az alapelv ismét az ági öröklés fenntartása lett, és ez maradt meg a 20. század első felében is. Ekkor pedig ági vagyon alatt – Szladits fogalmi kísérlete nyomán – mindaz értendő volt, ami „*az örökhagyóra elődjétől szállott vagyon, ha az előd vagy ennek leszármazója az öröklés megnyíltakor életben van.*”²⁵ A gyakorlat (majd az Mtj.) átvette azt a – Grosschmid által is hangsúlyozott – tétele is, hogy vélelem a hagyaték szerzeményi volta mellett szól, ezért az ági örökösnek kell bizonyítania, hogy a vagyon (illetve annak bizonyos része) az örökhagyó olyan elődjétől származott, „hárlult” az örökhagyóra, akitől ő, az ági örökös is származik (azaz a jogközösséget).

* * *

Az előttünk fekvő kötet második, lényegesen rövidebb és sokkal könnyebben olvasható tanulmánya az ági vagyon egy akkoriban tipikus érvényesülési területét, a kiskorú örökhagyók utáni öröklési rendet elemzi. Jóllehet, ez az eset mára (elsősorban a közegészségügy fejlődésének köszönhetően) rendkívül ritkává vált, Grosschmid idején még jelentős számban fordult elő, és sokszor igazságtalan öröklési rendhez vezetett. A szerző e művét függelékként csatolta az eredeti, 1897-es

kiadáshoz. A két tanulmányt két tartalmi vonatkozás köti össze: egyrészt az, hogy mindkettő az öröklött vagyontömeg hagyatéki sorsát kívánja megvilágítani, másrészt pedig az, hogy mindkettőben a lemenők hiányában történő öröklés eseteire kíván rávilágítani.

E tanulmány az *Öröklött és szerzett vagyon* cíművel együtt olvasva ugyanakkor az ági öröklés egy kézenfekvő bizonyítékát is adja: a szerző számos (egyszerűen belátható) gyakorlati példán keresztül sorolja az ismert külföldi öröklési jogi rendszerek ellentmondásait, és hozza az igazságtalan, a véletlen halálozási sorrend alapján felálló, esetleges eredményeit. Ezzel szemben – három szempontból is – igazolja az ágiság hazai jogintézményét: bebizonyítja, hogy

- a leggyakoribb esetekben a magyar jog alapján valóban az örökli meg a kiskorú után a vagyont, aki az örökhagyóhoz a legközelebbi rokon kapcsolatban áll,

- az örökösök örökrészei nem oszlanak nehezen követhető töredékhányadokra, hanem egyszerűen szállnak tovább az ági rokonokra,

- a kiskorúak utáni öröklés esetén az ágiság igazolása még csak bizonyítási nehézséget sem vet fel, azaz az ági vagyon megkülönböztetését ellenzőknek ez a legpragmatikusabb érve is cáfolható.

A kiskorú örökhagyó vagyonában csak törvényes öröklésnek lehet helye – mondja –, hiszen a kiskorú (legtöbb példájában 1-2 éves) végrendelkezni még nem képes. Vagyonában azonban lehet, hiszen azt elhunyt apja vagy anyja törvényes örököséként megszerezte. Ez Grosschmid meggyőződése szerint a vagyonszerzés évezredes, természetes célja: a szülők gyermekeiket akarják gazdagítani. Ebben az esetben viszont a természet rendjével csak azt tartja összeférhetőnek, ha az öröklött vagyont az kapja meg (helyesebben: vissza), akiről az a gyermekkorú örökhagyóra szállt.

Jegyzetek

¹ A törvénycikk keletkezéstörténetéről részletesen lásd: Balogh Judit: *A magyar magánjogi kodifikáció gondolata és az 1848-as jogi forradalom*. In: Horváth Attila (szerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharc állam- és jogfejlődéséről* (Budapest, 1999, 148–160. p.)

² *Pesti Hírlap* [a továbbiakban: PH], 1848. március 23., 247. p.

³ *Magyarország 1847/48. közzétételének Naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél* (Pest, 1848. I. kötet, 187–189. p.; a továbbiakban: Képviselőház naplója).

⁴ PH 1848. március 30., 273. p.; Sándorfy Kamill: *Törvényalkotásunk hőskora* (Budapest, 1935, 257. p.)

⁵ Vö.: Ráth György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában* (Pest, 1861)

⁶ A bécsi Staatsarchivban fellelhető dokumentumok alapján Apponyi az akkoriban ügyvédként tevékenykedő Horvát Boldizsárt, és Deák egykori titkárát, a tekintélyes jogászprofesszort, Tóth Lőrincet kívánta megbízni a polgári törvénykönyv (valamint emellett a közjegyzőkről és az ügyvédi rendtartásról szóló törvények) tervezetének elkészítésével. Lásd: Malfér, Stefan: *Das österreichische ABGB in Ungarn zur Zeit des „Provisoriums“ 1861–1867* (ZNR, 14, 1992, 36. p.; a továbbiakban: Malfér)

⁷ Malfér: i. m., uo.

⁸ Teleszky István: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához* (Jogtudományi Közöny [a továbbiakban: JK], 11, 1876, 25–52. szám). E közlés alapjául a szerző 360 oldalas, az MTA által dicséretben részesített pályamunkája szolgált.

Ezt a gondolatot különösen annak fényében érdemes közelebbről vizsgálni, hogy a modern öröklési jog tudományos megalapozásában hangsúlyos elv, hogy az öröklési jogban az örökhagyó feltételezett akaratát kell érvényre juttatni. Kiskorúnál pedig a feltételezhető akarat nyilván a vagyon családban tartása, az elhunyt szülőtől származó további testvéreknek a vagyonban való részvételére lehet.

A kiskorúak törvényes örökléséről szóló grosschmid mű – ellentétben az előző munkával – az olvasó számára az igazi élményt nem a magvas jogtudományi fejtegetésekkel, a cáfolhatatlan következtetésekkel adja. Bár megcsillantja a tudós elme nagyságát: a logikus gondolatmeneten, az európai öröklési jog történeti és korabeli szabályainak beható ismertetésén keresztül kapunk képet az igazi jogtörténetről Iustinianustól a legújabb német kódextervezetig, az igazán mély benyomást az olvasóra a sorok közt érezhető vallomás teszi Grosschmid (és kora) bámulatos erkölcsi értékrendjéről, családba és ennek igazságosságába vetett hitéről. Ha valamit tanít nekünk ma is ez a munka, akkor azt, hogy van egy erkölcsi maxima, amelyen a száraz jogi normákat minden esetben át meg át kell szűrni. Mert (Teleszkytől véve az idézetet:) „*a jogász-közönség hivatása rendszerint teremteni, vagy helyesebben feltalálni a rendszert abban, mit a közérzület törvénynek óhajt.*” Azt pedig, hogy a „közérzületnek” az ági öröklés – korlátozások között bár, de vitathatatlan megtartása felel meg leginkább, az 1900-as első magyar magánjogi kódextervezettől a jelenleg folyó kodifikációig²⁶ fennálló, politikai kurzusokon és jogforrásokon felülemelkedő, állandó gyakorlat igazolja leginkább.

Balogh Judit

⁹ Grosschmid a Teleszky-féle öröklési jogot az ági öröklés elleni vádlóval nevezte az *Öröklött és szerzett vagyon* (1879, 20. p.) c. tanulmányban, nemzetietlennek kiáltja ki Az örökösödési törvénytervezetről (1882) c. munkájában, de Zlinszky Imre is hasonlóképpen vélekedett (A törvényes örökösödési rend kérdéséhez, JK, 11, 1876, 425–426. p.). Megjegyzendő azonban, hogy Grosschmid e kritikát a '80-as évek végére már finomította.

¹⁰ Teleszky: i. m., 405. p.

¹¹ Szabó, Béla: *Grosschmid (Zsögöd) Benő*. In: Michael Stolleis (szerk.): *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert* (München, 1995, 256–257. p.; München, 2001, 264–265. p.)

¹² Akkor is elismerve tudósi nagyságát, ha tételleivel nem értettek feltétlenül egyet. Vö. pl.: Szende Pál: *Nemzeti jog és demokratikus jogfejlődés* (Huszadik Század, 1911, 265–290. p.)

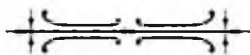
¹³ Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* (Budapest, 1900), valamint a tanítványok általi „értelmezése” és újbóli kiadása: *Glossza Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című művéhez (Budapest, 1932).

¹⁴ Öröndetes, hogy e (ma már nehezen érthető) különbségre és annak jelentőségére a rendi magánjogot tárgyaló legújabb tankönyv is felhívja a figyelmet: Homoki-Nagy Mária: *A rendi Magyarország magánjoga*. In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet* (Budapest, 2008).

¹⁵ Grosschmid Béni: *Öröklött és szerzett vagyon* (Budapest, 1897, 73. p.)

- ¹⁶ Ezzel a tétellel vitatkozott – egyebek között Deák Ferencre hivatkozva – Szende Pál is: i. m., 276–278. p.
- ¹⁷ Grosschmid: *Öröklött és szerzett vagyon*, i. m., 76. p.
- ¹⁸ Érdekes megfigyelni, hogy mennyire eltérő volt még a 18. század végének általánosan elfogadott álláspontja. Vö.: Nánásy Benjámin: *Testamentum a' magyar országi törvények szerént* (a mű a XI. részben tárgyalja a korlátlan rendelkezés kérdését, és ellenzi azt); reprint kiadása: MOKK, Budapest, 2007. valamint Homoki-Nagy Mária: *A végrendeleti öröklés a rendi magyar magánjogban* című bevezető tanulmánya ugyanebben a kötetben (Homoki-Nagy Mária tanulmánya olvasható a Jogtörténeti Szemle 2007. évi 4. számában is, 75–79. p. – A szerk.).
- ¹⁹ Grosschmid: *Öröklött és szerzett vagyon*, i. m., 95. p.
- ²⁰ Uo., 98. p.

- ²¹ Vö. részletesen: Weiss Emilia: *Grosschmid családjogi és öröklési jogi munkásságáról* (JK, 54, 1999, 475–479. p.; Szende: i. m., 280–281. p.).
- ²² Grosschmid: *Öröklött és szerzett vagyon*, i. m., 122–123. p.
- ²³ Uo., 182. p.
- ²⁴ A Teleszky István által készített öröklési jogi tervezet – illetve ennek a szaktanácskozmány által átdolgozott változata – nyomtatásban is megjelent, amelynek egyébként az lett az eredménye, hogy a kor jogásza az öröklési jogot a polgári magánjogi kódex első törvényerőre emelhető részének tekintették.
- ²⁵ Sándorfalvi Pap István: *Törvényes öröklési jog*. In: Szladits Károly (főszerk.): *Magyar Magánjog*, VI. kötet: *Öröklési jog* (Budapest, 1939, 78. p.)
- ²⁶ T/5949 számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről, 6:69 – 6:72. §§. ill. Indokolás 1301. és 1333. p.

SZEMLE

Trianonról 90 év után

Gondolatok Gecsényi Lajos,
Máthé Gábor és munkatársaik által
„Sub clausula” címen, 2008-ban,
Budapesten közzétett kötetről

*Trianon (1920), Párizs (1947) és a
békeszerződések kisebbségi
jogi következményeiről,
utólagos folyományairól*

N yolc évtized után a magyar nemzet határon belüli és határon kívüli népességének zöme Trianont (1920) mind érzelmi, mind logikai alapon a nemzet tragédiájának tartja, hiszen az ország történelmi területeinek kétharmadát, lakosságának pedig egyharmadát csatolta el az úgynevezett utódállamok javára, miközben a békediktátum nem tette lehetővé a határon túlra került magyarság ekvivalens önrendelkezését.¹ Nemkülönb volt kedvezőtlen az 1947. évi párizsi békediktátum sem, sőt az utóbbi az anyaország amúgy is beszűkült területének újabb részeit ítélte oda az utódállamok egyikének-másikának.

Ismeretes, hogy a „terület- és a lakosságörökös” országok folyamatos *diszkriminációs intézkedéseket* foganatosítottak az országhatáron kívül került magyar nemzeti kisebbségi közösségek kollektivitásával és egyéneivel szemben, az *alapvető emberi jogok csorbításától* kezdve (szinte szinkronizáltan megtagadták az állampolgárságot, és ezáltal az alapvető jogosultságot, például a választói jogot) a *vagyoni jogsérelmeken* keresztül (államosították a magyarok földtulajdonát) az *oktatási jogsérelmekig* (megszüntették a magyar iskolákat az óvodától az egyetemig), egészen a *munkahelyi*

diszkriminációkig (pl. a magyar nemzetiségű alkalmazottak – pl. kishivatalnokok, vasutasok – munkahelyi felmondást kaptak).

Horribile dictu, pro primo, az úgynevezett utódállamok egyike-másika, például Cseh-Szlovákia, a magyarok kárára történő *lakosságcserét* tervezett vagy valósított meg. Miközben egyes utódállamok a magyarok által hagyományosan lakott, „öröklött” területek lakosságcsere általi „magyartalanításán” fáradoztak, ráadásul ezeket a területeket tudatos (államhatalmi) intézkedésekkel, a magyar lakosság megkérdőjelezése nélkül, saját nemzetük többségi lakosságával tömegesen telepítették be. Ami a mai európai kisebbségvédelmi Charta szemszögéből nézve – amely immáron tiltja a nemzeti kisebbségek által hagyományosan lakott területek lakossági nemzeti összetételének szándékos, államilag tervezett vagy erőszakos megváltoztatását – megengedhetetlennek minősíthető gyakorlat. A terület kellett, a magyar kisebbségi lakosság lehetőleg nem.

Horribile dictu, pro secundo, egyes országokban, mint például a trianoni időben alakuló Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban, „nagy kegyesen”, rendeleti úton tették lehetővé és kínálták a délvidéki magyarok számára az anyaországba való „*optálást*”, átköltözést, de minden vagyoni jogosultság megtartása nélkül.

Az „utódállamok” Magyarország történelmi területeit bekebelező szomszédos államok közjogának sajnálatos jogalkalmazási gyakorlatának közös nevezője az volt, hogy a trianoni békediktátumokban fellelhető *gyér kisebbségjogi rendelkezéseket sem tartották be*.

Tudjuk azt is, hogy a két világháború között az egyébként kisebbségi jogsérelmek orvoslására is hivatott *Népszövetség* vajmi keveset tudott tenni vagy érdemben eredményesen eljárni a határon túli magyar kisebbségi panaszok ügyében.

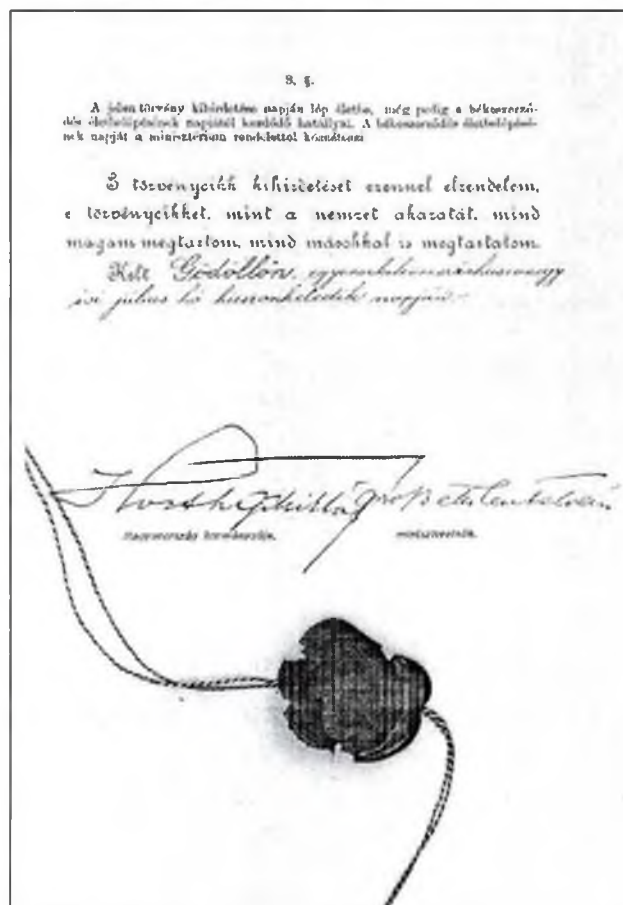
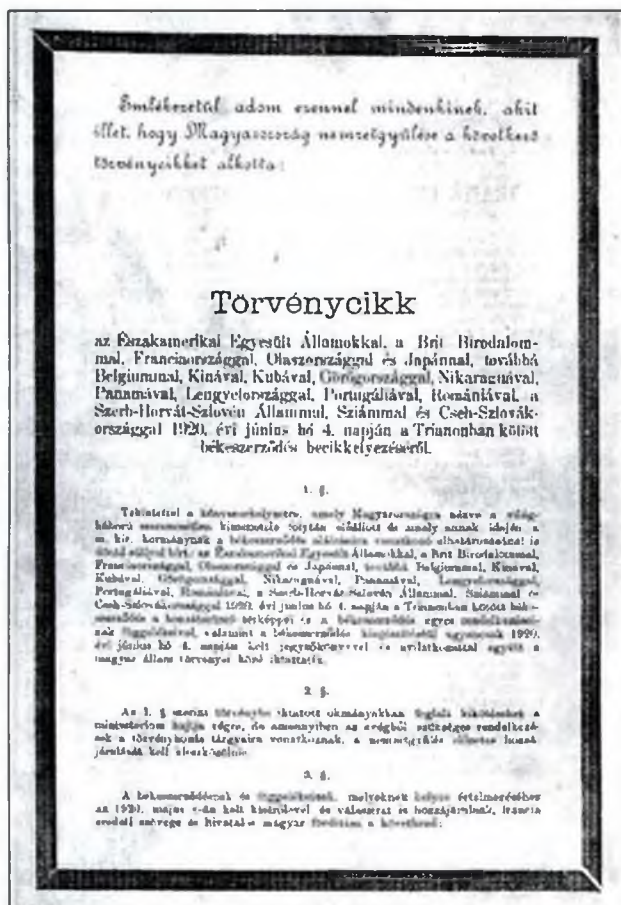
A 20. század során a Párizshoz közeli Versailles diktátuma mellett a magyaroknak volt még egy „Párizsa”: az 1947. évi, továbbra is kedvezőtlen diktátumdöntés.

A *vajdasági magyarok* 1944-ben külön tragédiát szenvedtek el azáltal, hogy ebben az évben rövid három hónap leforgása alatt *harmincezer délvidéki (vajdasági) magyart* semmisítettek meg. Egyes szerzők (Cseres Tibor, Matuska Márton) szerint ezt a partizánok tették. Az elkövetők identitása csak részben ismert, és ma, a

megbékélés korszakában sem vonták őket felelősségre. Ez a közel népiértésnek is mondható, ma is mindenkiben megdöbbenést kiváltó bűnös tett nélkülözött bárminemű jogi garanciával ellátott eljárást, ítélezést. A történészek minősítése szerint ezeknek az áldozatoknak a „bűne” csak az volt, hogy magyarok voltak. Vagy az, hogy nem volt más, mint „vérbosszú”. Egyes, többségi véleményt valló történészek ezt az 1942-es, szintén sajnálatos razzia megbosszulásával vagy pedig az ún. kollektív bűnösség fogalmával magyarázzák. Meg kell

több mint háromezrezer igazi vagy kvázi menekült szerbet telepítettek be. Ennek alapján súlyosan megváltozott a Vajdaság etnikai térképe. Ennek ellenére történt ez, hogy az Európai Kisebbségoltalmi Egyezmény² tiltja a nemzeti kisebbségek által lakott régiók etnikai összetételének erőszakos, azaz államilag befolyásolt, szándékos megváltoztatását.

Nehezen követhetők nyomon a délszláv krízis alkotmányi jogi okai, amelyek a balkáni térségben oly súlyosan érintettek mindenkit, többségeket és kisebbségi-

A trianoni békeszerződést rögzítő – fekete keretben megjelent – 1921:33. törvénycikk első és utolsó lapja Horthy Miklós kormányzó és gróf Bethlen István miniszterelnök aláírásával (Magyar Országos Levéltár)]

jegyezni, hogy a magyarokkal szembeni 1944. évi kollektív bosszú idején a magyar kisebbség egyénei és közössége mindenfajta ortalom nélkül voltak.

Hogy a történelem rosszul ismétlődik, bizonyítja, hogy a vajdasági magyarok nem kevés diszkriminációs intézkedést szenvedtek el az 1989-ben kezdődő milosevicsi nemzeti szocializmus idején. Az 1990-es évektől induló balkáni háborúkba tömegesen sorozták be a magyar fiatalokat és középkorúakat, annak ellenére, hogy e közösség politikai és civil társadalma kinyilatkoztatta a háborúellenességét és a vitás kérdések békés rendezése iránti elkötelezettségét. Ezen és egyéb diszkriminációk hatására a délszláv háborúk idején több mint 50 000 magyar hagyta el hagyományos szálláshelyét, a Vajdaságot. Ugyanakkor e háborúk és diszkriminációk hatására a – nem egészen pontos – statisztikák azt mutatták ki, hogy a Vajdaság területére, a magyarok által lakott településekre a háborúval sújtott délszláv térségekből

eket egyaránt. Az 1974. évi utolsó nagy jugoszláv alkotmány szemszögéből szemlélve az 1989-ben hatalomra lépő autoritárius, centralista szerb politika alkotmányellenesen szüntette meg a két föderális tartományt (Vajdaság és Koszovó), azaz azok törvényhozási, kormányzati és bírósági autonómiáját, önállóságát. A két tartományt egy tollvonással csatolták Szerbiához. Ez alaposan megrendítette az akkori alkotmányi rendet, mert a két tartomány nemcsak Szerbiával volt föderális alkotmányjogi kapcsolatban, hanem az akkori egész ország (volt Jugoszlávia) föderális egységét képezték. A két tartomány bekebelezése jelentősen megingatta az 1974. évi alkotmány által előírt decentralizációs alkotmányi rendet.

Még egy fontos, a krízis békés megoldását lehetővé tevő, de nem megvalósult tétele volt az 1974-es alkotmánynak. Arról az alkotmányi jogi klauzuláról van szó, amely lehetővé tette a volt tagköztársaságok békés

önrendelkezését. Fontos oltalmi rendelkezés volt ez az esetleges centralista törekvésekkel szemben. Mivel a milosevicsi rezsim saját területén nem tartotta tiszteletben az autonómiákat, és más köztársaság területén, egyes népességű területeken is kizárólagos szerb köztársaságokat hozott létre, kiváltotta a volt tagköztársaságok önrendelkezését, aminek azonban az alkotmányi rendelkezések értelmében békés úton, a közös hadsereg beavatkozása nélkül kellett volna megtörténniük, amire azonban egyoldalúan került sor, és vezetett a szörnyű háborús eseményekhez (Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén).

Mindkettő alapvető közjogi jellemzője, apropója mai jogi nyelven a „kollektív bűnösség”, amit addig a korabeli, s különösképpen a mai felelősségi doktrína nemigen ismer, hacsak nem mint sajnálatos akkori nagyhatalmi gyakorlatot. A 20. század végén, a megkésett nemzetállamiságra törekvő egyes balkáni államok népei közötti szörnyű háborúk okozásával és következményeivel kapcsolatos felelősség kapcsán, az elkövetők oldalának józanabb nézetének képviselői, kis szépséghibával ugyan, immáron, szemszögből szemlélve, érthetően szívesebben veszik az individuális bűnösség szintagmáját, mint az esetleges kollektív bűnösséget, mivelhogy a magyarok sorsa elrettentő példaként áll előttük. Egyes, az individuális felelősséget joggal hangoztató érvelők oldaláról azonban a kettős mérce még mindig működik.

Magyarország Trianont megelőző alkotmányi jogi státuszáról

Közvetlenül az első világháborút megelőzően Magyarország alkotmányjogi helyzetét a Deák Ferenc által előkészített 1867. évi ún. *kiegyezési alkotmány* szabta meg, amely a korábban, 1849–1861 között megszüntetett magyar törvényhozást visszaszolgáltatta a magyar Országgyűlésnek. Az 1848. évi magyar polgári forradalom orosz közreműködéssel való leveretése után, 1849-től kezdődően egészen 1861-ig (az Országbírói Értekezletig, azaz az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokig), beszüntették a Magyar Országgyűlés törvényhozási tevékenységét, beállt az *abszolút monarchia* korszaka. A császár jóváhagyásával 1861-ben ült össze a magyar Országbírói Értekezlet, meghozván az ideiglenes törvénykezési intézkedéseket, amelyek lényegében egy polgári jogi keretkódexet alkottak, s az általa nem szabályozott polgári jogi viszonyok tekintetében, a megfelelő magyar törvényi jogszabály meghozataláig, hatályban tartotta az Osztrák Polgári Törvénykönyvet, különösképpen az ingatlan-nyilvántartás területén. A magyar polgári törvénykönyv hiányában igazából a kuriális, azaz a legfelsőbb bírósági precedensek szabályozták ezeket a jogviszonyokat.

A magyar törvényhozási kompetencia kibővítésére valójában 1867-ben került sor, s az említett kiegyezési alkotmány következtében valósult meg, mivel ettől

kezdődően helyreállt a Magyar Országgyűlés, és folytathatta törvényhozási tevékenységét az ország teljes területére kiterjedően. A korábbi abszolút monarchia, amely Magyarország területén 1861-ig országgyűlés nélkül, ún. *császári pátensek* útján kormányozott, 1867-től *duális, relatív monarchiává* vált, az osztrák császárnak és a magyar királynak (Habsburg-perzonálunió) Magyarország területére nézve megszűnt a törvényhozási kompetenciája, mivel ezt Magyarország területére nézve átvette a Magyar Országgyűlés. Bizonyos kompetenciákat azonban a császár megtartott, így pl. a *monarchia hadba lépéséről* szóló döntéshozatali jogosultságát. E kompetencia döntőnek mutatkozott az 1914-ben kitört háborúba való belépés tekintetében. A Monarchia 1914-ben azért támadta meg császári döntés alapján Szerbiát, mert annak radikális elemei, élén Gavrilo Princippel, megölték az osztrák trónörökös, amikor az hivatalosan Sarajevóban, vagyis az 1908-ban a Monarchiához csatolt Bosznia-Hercegovinában tartózkodott. Ormos Mária történész akadémikus kutatásaiból ismert, hogy az akkori magyar kormányzat ellenezte Szerbia megtámadását, de a hadba lépésre vonatkozó alkotmányos kompetencia hiányában nem tudta megakadályozni a császár döntését. Habár ily módon, alkotmányjogi szemszögből, Magyarországnak nem volt felróható a háborúba lépésről szóló döntés, mégis a vesztes első világháborút követően az akkori győztes nagyhatalmak szankciói leginkább Magyarországot, területi integritását és lakosságát sújtották a trianoni békediktátum által.

Sub Clausula – Gecsényi Lajos és Máthé Gábor könyvéről

Kezünkben van az a kötet, amelyet Dr. Gecsényi Lajos és Dr. Máthé Gábor professzorok szerkesztettek. Dr. Baráth Magdolna és Dr. Katona Csaba jegyzeteivel ellátva, amely *Sub Clausula 1920, 1947* címen, Budapesten, a Magyar Közlönykiadó gondozásában, 2008-ban jelent meg, és magyar, angol, francia, német, orosz és kínai nyelven az 1920. évi trianoni dokumentumokat, valamint az 1947. évi párizsi határozatokat tartalmazza.

A kötet jelentősége rendkívüli, hiszen jóformán minden kommentár nélkül teszi közzé azokat a dokumentumokat, amelyek döntően befolyásolták a Kárpát-medencében élő magyarság sorsát.

Hadd illusztráljuk e sorsot a szerkesztők *előszavában* foglalt gondolatokkal: „a versailles-i Trianon kastélyban 1920-ban Magyarországra kényszerített békediktátum az európai hatalmi viszonyok példátlan átszabásával véget vetett egy több évszázados status quónak, amelyet korábban sem háborúk, sem békék nem tudtak megváltoztatni. Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Habsburgok dunai Monarchiája, a kora újkor hajnalán felemelkedő közép-európai nagyhatalom romjai maguk alá temették az ezer esztendő Magyar Királyságot.” Folytatódó hivatkozásunk az előszó

további találó, pontos megállapításával: „A kiindulópont a győztesek, elsősorban is a történelmileg determinált „germán görcestől” befolyásolt Franciaország számára, kétségteljesül Németország maradandó legyőzése és a belső válságokkal küzdő Habsburg császárság, mint hatalmi tényező eltüntetése volt. Papíron a népek önrendelkezési joga biztosításának jelszavával, azaz a kelet-közép-európai térségben identitásukat kereső nemzetállamok megalakulásának támogatásával, a valóságban saját befolyási övezete kiterjesztésével valódi nagyhatalmi státust remélt.” A szerzők megállapítják: „Noha Magyarország szétverése, melynek a Habsburgokkal szembeálló rendjeit a korábbi századokban a francia uralkodók sokszor és oly szívesen használták saját politikai elképzeléseik eszközeként, nem jelentett közvetlen célt sem a franciák, sem szövetségeseik számára, mégis a cseh polgári demokrácia szlovákiai hódítási szándékai, a latin nyelvrokonságban megjelenő román testvériesülés erősítése és a szerb-horvát-szlovén államban kiépíthető balkáni jelenlét megvalósítása azonban minden más szempontot felülírtak a tárgyalóasztalnál.” Erre vonatkozóan hivatkoznak az előző szerzői a 20. század kiemelkedő diplomatája és diplomáciatörténelmi elemzője, Henry Kissinger minősítésére: „Mivel keleten nem létezett olyan nagyhatalom, amellyel szövethetett volna, Franciaország az új államokat próbálta erősíteni [...], támogatta az új kelet-európai államokat, hogy minél több területet vegyenek el Németországtól, és abból, ami még Magyarországból megmaradt. Nyilvánvalóan az új államoknak megvolt az indítéka, hogy támogassák azt a francia téveszmét, miszerint ők fogják alkotni az egyensúlyt Németországgal szemben.” A szerzők felteszik a kérdést, hogy miként élte meg mindezt a háború éveiben kivérzett, nyomorúságra jutott ország? A szerzők válasza szerint nem élhette meg másként, mint az igazságtalanság felett érzett végtelen elkeseredettséggel. Ezt erősítette benne a kicsinnyé lett országban helyét kereső polgári és katonai bürokrácia, a történelmi identitását veszített értelmiség. Amit éppúgy súlyosan tetézt a gazdasági gondok nyomasztó súlya, mindenekelőtt a régi világ konzerválódása, mint az ugyancsak belső problémákkal küzdő szomszédok – olykor demokráciának álcázott – „országépítő” nacionalizmusa. A szerzők álláspontja szerint az „út a Trianont követő két évtizedben aligha vezethetett másfelé, mint a békeszerződés felülvizsgálata felé. Igaz, hogy a népek tragédiája a fasiszta diktatúrák „jótéteménye-

ként”, a bontakozó újabb nagyhatalmi konfliktusok árnyékában került sor.” A szerzők továbbá megállapítják, hogy Magyarország határainak kérdése másodízben – akkor már nem francia, hanem szovjet dominanciától befolyásoltan – nem 1947-ben Párizsban, hanem 1938–1941 folyamán dőlt el. Amikor Németország és Olaszország „védőszárnyai” alatt Magyarország elfogadta a bécsi döntéseket, csapatai bevonultak a Délvidékre, hadba lépett a Szovjetunió ellen, s miként huszonhét esztendővel korábban, a demokratikus magyar erők szava most sem nyomott a latban.

Ismeretes, hogy Magyarországon a II. világháborút követő szovjet diktatúra teljes mértékben törölte, megakadályozta a magyarországi demokratikus és európai irányultságú törekvéseket. A

A trianoni békediktátum ellen tiltakozó plakát az 1920-as évekből

II. világháború következményeként a szovjet diktatúra Németországot és Magyarországot sújtotta leginkább. Nem véletlen, hogy 1956-ban Nagy Imre és társai vezetésével, széles tömegek részvételével tört ki az a forradalom, amely nemet mondott e diktatúrának, ami addig példátlan volt Európában, hiszen egy kis ország megnyomorított népe emelte fel szavát egy nagyhatalommal szemben, a demokráciáért és a szabadságért. A forradalmat ugyan könyörtelenül, szovjet nagyhatalmi eszközökkel elfojtották, de annak rendkívüli jelentősége, pozitív visszhangja volt Európa és a világ szabadságszerető népeinek szemében.

Talán ennek is köszönhető az 1988–1989-ben kezdődő sikeres, békés magyarországi rendszerváltozás, amely Mádl Ferenc akadémikus szavaival élve „nem volt más, mint visszatérés saját és európai hagyományokhoz”.

Gecsényi Lajos és Máthé Gábor *Sub clausula* című könyve, mely alapos levéltári kutatások alapján feltárja a magyar nemzet 20. századi meghatározó sorsfordulóit jelentő és eldöntő dokumentumokat, azaz az 1920. évi trianoni és az 1947. évi párizsi békeszerződés tárgyalási jegyzőkönyveit és határozatait, messzemenően jelentős objektív dokumentumgyűjtemény, amely magáért beszélt, vagyis arról, hogy ezek a határozatok, jogi természetűknél fogva, nem voltak egyezmények, hanem egyoldalú, nagyhatalmi döntéssel az országra rákényszerített, az egész magyar nemzetet sújtó határozatok. Fontos e mű kapcsán még egyszer hangsúlyozni, hogy e dokumentumok nem csak magyarul, hanem világnyelveken is megjelentek e kötetben. Ily módon ezek a dokumentumok hozzáférhetők mindenki számára, akik kutatják e történelmi sorsfordulókat.

¹ Lásd a *Sub clausula. 1920. 1947* (Magyar Közlönykiadó, Budapest, 2008) 661–663. oldalát, ahol gróf Apponyi Albert érvelése (1920–1921) olvasható. A trianoni tárgyalásokon a magyar érdekeket és érveléseket képviselő gróf Apponyi remekbeszabott, több nyelven előadott, racionális érvelésének egyetlenegy szavát sem vették figyelembe a trianoni tárgyalófelek. Apponyi racionális érvelése, amely a Kárpát-medence földrajzi, történelmi és kulturális egységére fektette a hangsúlyt, ugyan meghallgatást nyert, de érvelését, a katonai hatalom birtokában, a tárgyalást folytató francia fél ellenargumentum nélkül, apodiktikusan elutasította.

² Lásd: Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, Strasbourg 1995. február 1. In: *Az Európa Tanács válogatott egyezményei* (Conseil de l'Europe–Osiris Kiadó, Strasbourg–Budapest, 1999, 154–162. p.). Ezen egyezmény 16. cikkelye ugyanis kimondja: „A Felek tartózkodnak olyan intézkedések meghozatalától, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken az arányokat megváltoztatják, és arra irányulnak, hogy korlátozzák azon jogukat és szabadságukat, amelyek jelen Keretegyezménybe foglalt elvekből származnak”.

Ezer éves a Gyulafehérvári Egyházmegye

Tudományos konferencia
a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen

A gyulafehérvári egyházmegye
millenniumi logója, 2009

követő kánoni per lefolyását ismertette, egyben betekintést adott a klerikusok elleni erőszakos cselekmények 16. századi kánonjogi megítélésébe. Dr. Zakariás Kinga, a PPKE Jogtörténeti Tanszékének tanársegédje a katolikusok jogállását mutatta be az Erdélyi Fejedelemségben az Ap-

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara *Millennium Dioecesis Albae Iulienses 1009–2009* (Ezer éves a Gyulafehérvári Főegyházmegye) címmel tudományos konferenciát rendezett 2009. március 18-án, a Kar tanácstermében. A konferencián a hazai tudományos élet jeles képviselőin túl az „ünnepelt” Gyulafehérvári Főegyházmegye részéről is több kutató is előadást tartott; az előadók között jogtörténészek, alkotmányjogászok, kánonjogászok és teológusok egyaránt szerepeltek. Az előadások az egykori Erdélyi Püspökség, mai nevén Gyulafehérvári Főegyházmegye történetén kívül a hazai egyháztörténeti és kánonjogi kutatás aktuális állásába is bepillantást engedtek.

A konferenciát Dr. Schanda Balázs, a kar dékánja nyitotta meg, az ülés levezetését, a konferencia szervezője, Dr. Szabó István, a PPKE Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense vállalta magára.

Az első előadást Dr. Rácz Lajos, az ELTE ÁJK Egyetemes Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezetője tartotta; az Erdélyi Püspökség alapításának körülményeivel – annak helyszínével, illetve a keleti rítus szerepével – kapcsolatban rögtön tudományos vita alakult ki a résztvevők között. A folytatásban Dr. Balogh Elemér alkotmánybíró, a Szegedi Tudományegyetem professzora az egyházi bírászkodás magyarországi elterjedésének és a szentszékek joghatósága alá tartozó ügyeknek a nyugat-európaiktól eltérő sajátosságairól beszélt. Dr. Szuromi Szabolcs Anzelm egy közismert történelmi esemény, Fráter György meggyilkolásának egy alig ismert és kutatott vetületét, a gyilkosságot

probatae Constitutiones szabályozása alapján, bemutatva az erdélyi vallásszabadság viszonylagosságát is. A konferencia első részét Dr. Marton József nagyprépostnak, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Kara dékánjának, a Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola oktatójának előadása zárta, aki az egykori Erdélyi Püspökség és a kisebbségi lét hátrányait megtapasztaló egyház igazgatási és tulajdonjogi problémáiról, a nemzetközi kapcsolattartás nehézségeiről beszélt a két világháború közötti időszakra vonatkozóan.

A kávészünet után Lukács Imre Róbert kánonjogásznak, a Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola tanársegédjének a Trianont követő erdélyi rítusvitákról szóló előadásával folytatódott a konferencia. Ezt követően Völgyesi Levente, az ELTE és a PPKE teológiai végzettséggel is rendelkező jogtörténész adjunktusa fő kutatási témája, a városi autonómia egyházjogi vetületéről, a városok kegyúri jogáról adott elő. Dr. Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár folytatta a kegyúri jog problematikájának tárgyalását, de más korszakban és más szinten: a két világháború közötti Magyarország király nélküli királyságában a királyi főkegyúri jog gyakorlásának kérdéséről tartott előadását. A konferencia záró referátumát Dr. Schanda Balázs, a PPKE JÁK dékánja tartotta a Gyulafehérvári (Fő)egyházmegye romániai helyzetéről, az ottani állami egyházjogi szabályozásról.

A konferencia méltó tisztelgést jelentett a történelmi Magyarország legnagyobb területű és egyik legrégebb egyházmegyéje előtt, bemutatta annak fordulatokban

gazdag történetét az alapítástól a kisebbségben töltött nehéz évekig. A kávészünet és a konferenciát követő állófogadás jó lehetőséget teremtett a határon innen és

túli kutatók eszmecseréjére, az új tudományos eredmények kölcsönös megismerésére.

Frey Dóra

A Magyarországi és Határontúli Magyar Római Jogászok V. Országos Konferenciájának a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara adott otthont. A 2009. február 20-án megrendezett rendezvényen a teljes magyar anyanyelvű romanisztika képviseltette magát. Ennek megfelelően rendkívül színes tudományos program várta a nem kis számban jelen lévő érdeklődőket, akik a szakma nagy *doyen*-jei és vezető oktatói mellett a felnövekvő új generáció szárnypróbálgatásainak is tanúi lehettek.

Király Miklós, az ELTE ÁJK dékánja megnyitó beszédében személyes élményein keresztül a római jog fontosságáról és meghatározó didaktikai szerepéről beszélt, s elismerését fejezte ki a római jog hazai művelőinek tudományos elkötelezettségük és összetartásuk miatt, ami lehetővé tette, hogy már ötödik alkalommal gyűljenek egybe szakmai fórum keretében.

A nyitó előadást Besseney András egyetemi docens tartotta *Civilisztika és romanisztika* címmel. A kiemelkedő forrásismerettel rendelkező tudós meggyőzően mutatta be azt a minőségi különbséget, amely a római remekjogászok esetről esetre építkező, mondhatni művészi teljesítménye és az elvont sémákban gondolkozó, dogmatikus civilisztika munkamódszere között fennáll. Nadja El-Beheiri tanszékvezető asszony Theodor Mommsennek és Wolfgang Kunkelnek a római közjogra, különösen a szokásjog szerepére vonatkozó álláspontját ütköztette, és tisztázta a Mommsen által használt „*Herkommen*” kifejezés pontos értelmét, megállapítva, hogy az rokon az ókori, *auctoritas*-szal kiegészült *mos maiorum* fogalmával.

Pókecz Kovács Attila egyetemi docens elismert tanzéki elődje, Benedek Ferenc nyomdokaiba lépve, gazdag forrásanyag alapos elemzése révén a *condictio ex paenitentia* kevésbé ismert intézményének bemutatására vállalkozott. A dogmatikai elemzések után üdítően hatott Nótári Tamás egyetemi docens szónoki stílusban előadott remek eszmefuttatása a Cicero *Pro Sestio*-jában megrajzolt ideális államférfiről. A Caesar által hatalmi helyzetbe hozott Clodius miatt száműzött, ám onnan dicsőségesen visszatérő Cicero utat mutatott Róma elitjének a *res publica* stabilitásának megőrzésére, a klasszikus értékek újradefiniálására.

Jusztinger János egyetemi adjunktus készülő doktori disszertációjának tematikus keretében maradva a vételár megállapításának és szolgáltatásának jogkövetkezményeiről értekezett. Előadásának értéke, hogy az alapos dogmatikai fejtegetések során a papirológiai források anyagát is tekintetbe vette. A tehetséges fiatal generáció másik képviselője, Siklósi Iván egyetemi tanársegéd a *custodia*-felelősség és a *damnum iniuria datum*

Varietas profectionum – communis professio

Összefoglaló a Magyarországi és Határontúli Magyar Római Jogászok V. Országos Találkozójáról

kapcsolatáról beszélt a klasszikus római jogban. Meggyőző módon bizonyította, hogy a *damnum ab alio iniuria datum*-ért való felelősség nagy valószínűség szerint nem (objektív) *custodia*-, hanem (szubjektív) *culpa*-ért való felelősség volt a klasszikus jogban is. A hallgatóság a komoly koncentrációt követelő dogmatikai fejtegetések után Sándor István egyetemi docens nagy ívű, deskriptív jellegű körképét élvezhette, amelynek tárgyául a társasági jogban fellelhető felelősségi alakzatok szolgáltak.

A rövid ebédszünetet követően Erdődy János egyetemi tanársegéd újszerű forrásfeldolgozáson alapuló előadásában azt vizsgálta, lehet-e párhuzamot találni a római jogászok által hivatkozott *rerum natura* és a modern jogban ismert jogi tények kategóriái között. Véggkövetkeztetésként kijelentette, hogy a római jogászok hasonló esetekben hivatkoztak a *rerum naturára*, a fogalom mégis elsősorban a konkrét eset sajátosságainak kiemelésére szolgált. Boóc Ádám adjunktus az *arbitrari*-ról tett – gazdag ókori és középkori forrásanyagra támaszkodó, a gyakorlati jogász látásmódjával gazdagított – megállapításokat. Szűcs Magdolna egyetemi tanár a tőle megszokott, roppant gazdag forrásfeltárás segítségével a jövőbeli örökséggel való rendelkezés kérdését elemezte a klasszikus korszaktól Iustinianus császár törvényhozásáig. A jogszabályok mellett szemügyre vette a klasszikus és a posztklasszikus korszak társadalmi körülményeit is. Általános következtetése, hogy a jövőbeli örökséggel a vélt örökös nem rendelkezhet az örökös életében annak beleegyezése nélkül.

Sáry Pál egyetemi docens a Római Birodalom kereszténnyé válását a *Codex Theodosianus* tükrében vizsgálta. Álláspontja szerint a Codex rendeletanyagából világosan kirajzolódik a birodalom krisztianizálásának sokrétű folyamata, melyet az államhatalom a jogalkotás útján is erőteljesen támogatott. A vallás- és egyházügyi rendeletek céljait a pogányság fokozatos felszámolásában, a keresztény szellemiség és értékrend megszilárdításában, a keresztény vallás védelmében, a katolikus hit megszilárdításában és az eretnekségek felszámolásában, az egyház helyzetének szabályozásában és

a zsidók jogi helyzetének rendezésében jelölte meg. A romanisztikával érintkező tudományterületről érkező Kelemen Miklós adjunktus érdeklődéssel várt előadásában Anastasios császár kormányzati reformjairól beszélt. Az elsősorban a pénzügyek terén sikeres császár eredményei biztosították Keleten a Római-Bizánci Birodalom fennmaradását. Gazdaságpolitikájának középpontjában nem a pénzügyigazgatási rendszer átalakítása állt, hanem a Diocletianus és Nagy Constantinus által megteremtett gazdaságpolitika tökéletesítése, működésének megjavítása állt.

Szabó Béla egyetemi tanár rendkívül szellemes előadásában a *ius commune* eredetű magyar jogi közmondásokra vonatkozó kutatásainak eredményét összegezte. Péter Orsolya egyetemi docens előadásában azt az emblematicussá vált esetet mutatta be, melynek során az egyesített Itáliában Lidia Poet, egy jómódú piemonti polgárcsalád leánya a jogi egyetemi végzettségért, majd 1883–1884 között az ügyvédi kamarai tagságért küzdött. A korszerű, a *gender studies* tárgykörébe vonható referátum a klasszikus római jogtól kezdődően egészen az újkorig ívelve mutatta be a nők közhivatal viselésére vonatkozó szabályozást.

Benke József adjunktus *Újgörög pandektisztika?* címmel tartotta meg előadását, amelynek első részében a forradalmi időszak alkotmányozási folyamatainak a magánjogi kodifikációra gyakorolt hatásait elemezve kimutatta, hogy a német jogtudomány – és elsőként von Maurer révén a germanisztika – számára a kapukat az epidauroszi és az astroszi alkotmány nyitotta ki. Ezt követően arra irányította rá a figyelmet, hogy a 19. sz. középső évtizedeiben, a kezdeti sikerek után, miként került át mégis a katalizációs funkció a germanisztikától a német pandektisztikához. Újvári Emese tanársegéd előadásában összehasonlította a római jog és a BGB

megoldásait a regressz igények kezesség és a dologi biztosítékok találkozása során megfigyelhető konkurenciájának kezelése tekintetében. Érvelése a BGB hatályos jogi megoldásaiból indult ki, és főképp a gazdag német szakirodalomra támaszkodott, amelynek feldolgozását az előadó példászerűen oldotta meg. A polgári joggal foglalkozó Szalma József egyetemi tanár az általános és különleges inkrimináció kérdését elemezte. Míg a polgári jog a károsult (magánjog) érdekeit oltalmazza, és ennek mentén a károsult vagyoni helyzetét kívánja helyreállítani (*in integrum restitutio*), addig a büntetőjog a közérdekű prevenciót és megtorlást elvét alkalmazza.

Földi András, egyetemi tanár, az ELTE ÁJK tudományos dékánhelyettese zárószavában hitet tett a római jog forrásain, elsősorban a *Digestán* alapuló aprólékos dogmatikai jellegű kutatómunka mellett, és megidézte a fiatalon, tragikus körülmények között elhunyt Diódsi György emlékét, majd Hamza Gábor tanszékvezető egyetemi tanárhoz, a rendezvény házigazdájához fordulva megköszönte szervezőmunkáját és azt a kivételes intellektuális teljesítményt, amely az előadások tömör, de értékes felvezetésében és összefoglalásában öltött testet. A jelenlevők nevében nagy szeretettel és mély tisztelettel köszöntette Hamza Gábor professzort hatvanadik születésnapja alkalmából, aki a hazai romanisztikának az egész világon nem múló dicsőséget szerzett. Marton Géza óta ő az első római jogász akadémikus, s egyedülállóan gazdag és rangos nemzetközi bibliográfiával, valamint elismertséggel rendelkezik. Földi András a jelenlevők nevében kifejezte reményét, hogy az ünnepelt még hosszú ideig erőben, egészségben és szellemi teljességben szolgálja a magyar romanisztika ügyét.

Deli Gergely

Hermann Róbert doktori értekezésének nyilvános vitája a Magyar Tudományos Akadémián

Hermann Róbert *Kossuth hadserege, Kossuth tábornokai* című disszertációjának nyilvános vitájára, amelyet a Szerző a Magyar Tudományos Akadémia doktori címének elnyerése reményében nyújtott be, 2009. február 27-én került sor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dísztermében.

A vita elején a Bíráló Bizottság röviden ismertette a Pályázó életpályáját, valamint méltatta érdemeit, kiemelve Hermann Róbert életének mérőföldkőként jellemezhető állomásait, így a Zrínyi Díjat, az Év Ifjú Hadtörténész címet elnyerését, a *Századok* című folyóiratnál

végzett sokrétű tevékenységét, továbbá az MTA Történettudományi Bizottságának tagjaként 2008 óta végzett munkáját.

Ezt követően az opponensek kaptak lehetőséget arra, hogy az értekezéssel kapcsolatos észrevételeiknek és esetleges bíráló megjegyzéseiknek hangot adjanak.

Gergely András, az MTA doktora azzal a megjegyzéssel kezdte értékelését, hogy noha több tucat könyv jelent már meg az 1848/1849-es eseményekkel kapcsolatban, Hermann Róbert képes volt az akkori eseményeknek még egy újabb rétegét felfedezni és felfejteni. A *Kossuth hadserege, Kossuth tábornokai* című munka erősségei között említette az ellenkező vélemények és a szekunder források gazdag felhasználását, valamint a Kossuth–Görgey viszony óvatos megközelítését. Ugyanakkor abbéli hiányérzetének is hangot adott, ami az emigráció korai sajtóbéli megjelenéseinek csekély mértéke miatt keletkezett benne. Az Opponens a fővezéri címmel kapcsolatos kérdések között fontosnak tartotta tisztázni, hogy amíg 1848 tavaszán a tisztség de facto a délvidéki hadmozdulatok fő hadi koordinátorát

és a Jellačić elleni készülő seregek fejét jelentette, addig a schwechati ütközettől számolandó az az időszak, amikor a megnevezés már egyértelműen valamennyi magyar harcoló alakulat első emberére utal. Gergely András Kossuthot, mint önjelölt fővezért jellemezte, akinek tábornok-kinevezési módszereiben meghatározó szempont volt a káderek felkutatása. A hajdani kormányzót első ízben 1849 júliusában kezdte komolyabban foglalkoztatni a fővezérség gondolata, amikor a hadi szerencse bajosabbra fordultával már eluralkodott rajta tábornokai alkalmatlanságának érzete. Kossuth a fővezéri posztot az események előrehaladtával rendezni nem, csupán kezelni tudta. Ausztriával kapcsolatosan az Opponens megállapította: a szabadságharc menetén mit sem változtatott volna, ha Magyarország Habsburg-kézre juttatja a Szent Koronát. Államjogiilag tehát nem lett volna jelentősége egy ilyen procedúrának.

A másik Opponens, Zachar József, a történelemtudomány doktora mondandóját Hermann Róbert tudósi vénájának kiemelésével kezdte. A méltatást követően arra a fontos kérdésre irányította a hallgatóság figyelmét, hogy kinek a nevéhez fűződik a Magyar Honvédség kialakítása? A polémia a körül folyik, hogy a magyar honvédő alakulatokat Kossuth szervezte-e meg, vagy „mindössze” Batthyány alkotását fejlesztette tovább. A szakember szerint Kossuth tevékeny részt vállalt a szervezésben és a működtetésben is, de nem kizárólagosan az ő nevéhez köthetők ezek a teljesítmények. Az Opponens a dolgozat jelentős értékeként nevezte meg Mészáros Lázár tevékenységének részletes tárgyalását. Gergely Andrásához hasonlóan Zachar József is aláhúzta: a kormányzó tábornokainak kinevezésekor minden esetben alapvető kérdésként merült fel a politikai megbízhatóság.

Az értékelés végére érve Gergely András mindössze a pályázati mű tagolásával kapcsolatban fogalmazott meg kritikát. Elmondása szerint értelmét látta volna az ötödik fejezetet a kilencedik és a tizedik alfejezet mentén. Görgey tárgyalásának végeztével, a Mészárossal kapcsolatos rész előtt kettébontani. Ettől függetlenül Zachar József is javasolta Hermann Róbert számára a doktori fokozat odaítélését.

A harmadik Opponens, Csorba László, a történelemtudomány kandidátusa bevezetésekként a történetírás művészetéről tett néhány megjegyzést, ami szerint több kollektív csoporttudat szintézise, a csoporttudat pedig nem más, mint egy közösség saját, kizárólagosságára törő, kollektív emlékezete. Ebből kiindulva fejtette ki azon nézetét – Hermann Róbertre is célozva –, mely szerint az 1980-as évek közepén diplomázott történészgenerációnak egészen különleges kihívással kellett megküzdnie: az akkori rendszer elnyomó mechanizmusával és az ennek következtében fellépő, a 19. század tárgyalt korszakával kapcsolatosan fellépő információhiányt pótolni igyekvő népi emlékezet torzító hatásával. Tehát ennek a korosztálynak egyik nagy feladata ennek az állapotnak a meghaladása. Csorba László nem mulasztotta el felhívni a figyelmet arra, hogy sokan hajlamosak egy történelmi személyt

felmagasztalni, illetve – ezt fokozandó – egy másik személyt mint negatív ellenpéldát melléállítani. Az Opponens szerint Hermann Róbert azért is végzett kiváló munkát, mert igyekezett a háttérbe húzódni, és hagyni, hogy az elé tárt tényekből az olvasó maga szűrje le a konzekvenciákat. Ez a munkastílus egyúttal kizárta a fenti hiba elkövetésének lehetőségét is. Példaként idézett is a pályamunkából, s véleménye szerint az a megállapítás, miszerint Görgey leváltása a legrosszabb döntés volt, messze nem értékelő, hanem objektív, tényszerű állítás. Csorba László sem mulasztotta el az alkalmat, hogy rámutasson, milyen nagy szerepe volt Kossuth esetében a politikai lojalitásnak a tábornoki kar összeállításában. Az Opponens a disszertáció néhány hiányosságáról is szólt; szerinte a Szerző nem fejtette ki, hogy Batthyány félelmei reálisak voltak-e a tekintetben, hogy a Kossuth nevét viselő csapatok potenciális veszélyforrásként jelentkeztek őrá nézve, illetve a munkának nem sikerült áttörnie Széchenyi István Mészárossal való kapcsolatának közhelyszerű képét. Csorba László opponenciáját Hermann Róbert doktori címre való ajánlásával zárta.

Az opponensi véleményeket követően a Bíráló Bizottság leszögezte, hogy Kossuthnak és Batthyánnak egyaránt kimagasló szerepe volt a Magyar Honvédség létrehozásában, majd apró kritikát fogalmazott meg – irreális elvárásnak nevezve – az opponencia azon meglátásával kapcsolatban, hogy a szabadságharc tábornokai életrajzának feldolgozása kiváló folytatása lenne a dolgozatnak. A Bizottság Hermann Róbertet teljes mértékben alkalmasnak találta az MTA doktori címére.

A doktori szabályzat szerint a bizottsági megnyilvánulást követően a hallgatóságnak volt lehetősége kérdéseket intézni Hermann Róberthez. Mivel ezzel a lehetőséggel senki sem kívánt élni, a Jelölt kapott szót. Hermann Róbert visszautasította azt az észrevételt, amely úttörő szerepet tulajdonít neki a bécsi levéltár korszakra vonatkozó anyagának felleltározásában, hiszen az véleménye szerint már a két világháború között megkezdődött. A Jelölt elfogadta Csorba László kritikáját, és kifejezte szándékát a hiányosságok felszámolására. Külön kitért az identitás kérdésére is, különbséget téve azok között, akik a magyar szabadsághért folyó küzdelem során teljes, illetve csak „félutas” identitásválságon mentek keresztül. Az előbbi kategóriát Hermann Róbert az egyetlen Mészáros Lázárral kimerítettnek találta, míg az utóbbi körbe sorolta az e kérdésben érintett összes többi személyt. A Jelölt kijelentette: István nádor személyének és tevékenységének tüzesebb vizsgálata nem témája a dolgozatának, és úgy vélte, „Kossuth tábornokai”-nak egy részével kimerítően foglalkozott, a többiek életútját, az utókort fenyegető tétlenségre való kárhozattól tartva, nem vette górcső alá...

Hermann Róbert válaszát az Opponensek és a Bizottság is elfogadta, ezután a Bizottság döntéshozatalra visszavonult. A meghozott döntés értelmében a grémium Hermann Róbertet huszonegy, azaz maximális szavazattal érdemesnek tartotta az MTA doktori címére.

A vita záróakkordjaként Hermann Róbert köszönetet mondott családjának és külön is néhai Unger Mátyásnak, Kosáry Domokosnak, Perjés Gézának,

valamint az eseménynek otthont adó Hadtörténeli Intézet és Múzeumnak.

Szakács Bence

HÍREK

- **2009. március 11-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsstermében Dr. Nótári Tamás *Római jogi elemek a Lex Baiuvriorumban* címmel tartotta meg habilitációs tudományos előadását.
- **2009. április 14-én**, az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus termében. a Magyar Történelmi Társulat előadássorozata keretében Borhi László tudományos főmunkatárs tartott előadást *Közép-Kelet Európa szerepe az Egyesült Államok külpolitikájában 1942–1944* címmel.
- **2009. április 20-án**, az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) Teve utcai Auditoriumában. a Rendőrségtörténeli Múzeum és az ORFK Szóvivői Iroda rendezésében került sor a *Konferencia a rendőrség történetéből* című tanácskozássra. Bencze József r. altábornagy, országos rendőrfőkapitány megnyitója után Csóka Ferenc (Rendőri tevékenység Magyarországon 1526 és 1848 között), Sótornyai Péter (Törvényszéki orvostan Magyarországon, 1769–2009), Ódor Imre (Bettyárok, haramiák Baranyában 1848 előtt), Németh György (Rendőrségi ügyek Magyarországon 1848–1849-ben), Bana József (Rendőri [bal]esetek Győrött a Bach-korszakban), Fehér Csaba (Rendőrségi iratok Budapest Főváros Levéltárában, 1881–2001), Filep Tamás (Sárosi Árpád kassai rendőrkapitány irodalmi munkássága), Néma Sándor (Győri rendőrség a hungarista tisztviselők ellen, 1938–1944), Nagy Szabolcs (Rendőrségi iratok Veszprém megye levéltárában, 1945–1990), Erdész Ádám (A Békés megyei rendőrség 1945 utáni történetéből), Riedl László (Titokvédelem a rendőrségnél, 1945–1990) és Daka Béla (Rendőri pályafutásom, 1975–2009) tartott előadást.
- **2009. április 22-én**, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán rendezte meg a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája Korsósne Delacasse Krisztina *Az ügyvédi autonómiák létrejötte és működésük megkezdése Magyarországon a polgári korszakban* című PhD-értekezésének nyilvános vitáját.
- **2009. április 24-én**, a Dunaföldvári Vármúzeumban Nagy Gáborné polgármester és Gaál Attila, a Wosinszky Mór Megyei Múzeum igazgatója nyitotta meg a *Vak Bottyán emlékezete* című kiállítást, amelyet V. Kápolnás Mária rendezett.
- **2009. április 24-én**, a Néprajzi Múzeumban Varga István tanszékvezető egyetemi docens, az ELTE ÁJK tudományos dékánhelyettese mutatta be a Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra szerkesztésében készült *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* című kötetet. Az ELTE Eötvös Kiadó által gondozott és az *ELTE Jogi Kari Tudomány* című sorozatban megjelent könyvet Barta Elek néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár és Stipta István jogtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár méltatta.
- **2009. április 24-én**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Dísztermében Hamza Gábor akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK), Szitás Benedek címzetes egyetemi docens, ügyvéd (ME ÁJK), Szabó Miklós tanszékvezető egyetemi tanár (ME ÁJK) és Zlinszky János professor emeritus (PPKE JÁK) mutatta be a *Marcus Fabius Quintilianus Szónoklattana mint a római jog forrása* című könyvet, amely a Kalligram Kiadó gondozásában 2009-ben jelent meg.
- **2009. április 24-én**, Keszthelyen, a Georgikon Kar Dékáni Tanácstermében, a Pannon Egyetem Georgikon Kar és Keszthely Város Önkormányzata rendezésében került sor a Festetics György tudományos emlékülésre. Előadást tartott Barta János egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Festetics György kora: felvilágosodás és reformkor Magyarországon), Kurucz György történész, a Balassi Bálint Intézet igazgatója (Új adatok, kutatási eredmények Festetics György életéhez és munkásságához), Czoma László c. egyetemi docens, a Helikon Kastélymúzeum igazgatója (Festetics György, a mecénás), Csoma Zsigmond múzeumi főtanácsos, a KRE Koraijkori Gazdaság- és Művelődéstörténeli Tanszék vezetője (Kertészet, szőlészet és borászat a Festetics-birtok gazdálkodásában), Cséby Géza irodalomtörténész, író (Festetics György és a Helikoni Ünnepek), Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár (PE Georgikon Kar – Festetics György és tudós kortársai) és Lukács Gábor egyetemi tanársegéd (PE Georgikon Kar – Festetics, Nagyváthy és a Georgikon – a Nagyváthy-emlékkönyv bemutatása).
- **2009. április 28-án**, az ELTE BTK Kari Tanácsstermében, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Külügyi Társaság rendezésében Pritz Pál egyetemi magántanár (ELTE BTK) tartott előadást *Magyar külpolitika 1941–1945* címmel.
- **2009. május 7-én**, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum Tóth Ágoston ter-

mében rendezték meg az 1849 évi tavaszi hadjárat című hadtörténelmi konferenciát. Előadást tartott Kemény Krisztián (A szolnoki ütközet 1849. március 5-én), Katona Tamás (Erdély felszabadítása 1849 tavaszán), Bona Gábor (A tavaszi hadjárat a Délvidéken), Pelyach István (Damjanich János), Csikány Tamás (A gödöllői hadművelet terve), Hermann Róbert (Magyar hadtervek Gödöllőtől Komáromig), Kedves Gyula (A komáromi hadművelet 1849 áprilisában), Kovács István (A lengyel légió a tavaszi hadjáratban), Lázár Balázs (A Pest alatti harcok 1849 áprilisában) és Solymosi József (A Vogel-hadtest hadműveletei Felső-Magyarországon 1849 tavaszán).

• **2009. május 7-én és 8-án**, a bécsi Hofburgban és a bécsi egyetem Jog- és Államtudományi Karának épületében, a Juridicumban konferenciát rendeztek *Die neuere Rechtsgeschichte in der historiographie nach 1945* címmel, a Zeitschrift für Neuer Rechtsgeschichte (ZNR) kiadója, a Forschungskommission der Universität Luzern, az Institut für Juristische Grundfragen – lucernaiuris, az Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte an der Juridischen Fakultät der Universität Wien, a Mainz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung Wien és a Kunsthistorisches Museum Wien szervezésében. Előadást tartott em. Prof. Bernhard Diestelkamp (Fortschritte rechtshistoriker Forschung im Spiegel der ZNR 1979–2009), Prof. Hans-Peter Haferkamp (Wege der Historiographie zur Neueren Privatrechtsgeschichte), Ewald Grothe (Zwischen Norm und Symbol. Tradition und Innovation in der Verfassungsgeschichte), Prof. Thomas Simon (Entwicklung und Tendenzen der Verwaltungsrechtsgeschichte im Spiegel der ZNR), Prof. Günter Jerouschek (Sunt hic leones? Zu Fortschritten in der Strafrechtsgeschichte und in der historischen Kriminalitätsforschung), Prof. Martin Löhnig (Vergleichende Rechtsgeschichte – Bestandaufnahme und Perspektiven). A konferencia Prof. Wilhelm Braunerder zárásával fejeződött be.

• **2009. május 8-án**, Győrben, a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája rendezésében került sor *A jogállamiság 20 éve* című tudományos konferenciára. Verebélyi Imre egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője, a Magyar Közigazgatási Társaság elnöke megnyitója után Szigeti Péter egyetemi tanár, az Országos Választási Bizottság elnöke (Jogállami átmenet és rendszerváltás-értelmezések), Stumpf István, egyetemi docens, a Századvég Alapítvány elnöke (Az állam szerepe a globális válság korában), Finszter Géza egyetemi tanár (Országos Kriminológiai Intézet – Közbiztonság és jogállam), Lenkovich Barnabás egyetemi tanár, alkotmánybíró (Jogunk a tulajdonhoz), Kukorelli István egyetemi tanár, volt alkotmánybíró (A békés, jogállami rendszerváltozás, az 1989. októberi Alkotmány 20 éve), Verebélyi Imre (Közigazgatási rendszerváltoztatás), a *Nemzetközi és európai jogi Szekcióban* Sulyok Gábor egye-

temi docens és Karácsony Gergely (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Member state sovereignty or Community powers?), David Sehnalek (Masaryk Egyetem, Brno – Interpretation and Application of the EU Law by the Czech Courts), Voislav Stojanovski (Masaryk Egyetem, Brno – EU Works in Mysterious Ways: Ghettoization as a Step to Western Balkans Integration), Kovács Tímea (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Language Discrimination in Europe), Ganczer Mónika (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – International Instruments on Nationality Matters in Relation to State Succession), Wittmann Kornélia (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Influence of the German Constitutional Law on the Hungarian Constitution and Constitutional Jurisdiction), Kecskés Gábor (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – The Concept of Environmental Damage in the Framework of International Law), Boros Balázs Sándor (PPKE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikkének újragondolása, avagy a soft law lehetséges helye a nemzetközi jog jogforrási rendszerében), Borsa Dominika (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A tagállami gazdasági válság kezelésének lehetőségei a közösségi szabályozás tükrében), Csillag Ádám (ME Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A magyar külpolitika húsz éve a rendszerváltás eseményeinek tükrében), Szabó Ágnes (ME – Az agrárágazatot érintő iparjogvédelmi szabályok alakulása az elmúlt 20 évben, figyelemmel az egyes iparjogvédelmi törvények módosításáról szóló T/8837 számú törvényjavaslatra), a *Magánjogi Szekcióban* Megyeri-Pálffy Zoltán (DE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A bejegyzett élettársi kapcsolat bevezetése Magyarországon), Andorkó Imre (DE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A kisajátítási jogcímek változása a kezdetektől), Kőhidi Ákos (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Kártérítés a fogyasztóvédelmi magánjogban), Macher Gábor (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Lakhatáshoz való jog – lakáshiány), Németh Gabriella (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – [Új] Gazdasági Alkotmány!), Török Éva (DE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A szerződések és az állam viszonya), Nagy Edit (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Szerződéskötés elektronikus úton), Papp László (DE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Adalékok a szabadalmi ügyvivő jogállásának történeti áttekintéséhez), Göndör Éva (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola / SZE ÁJK – Az anyaság védelme a munkajogban), Vándor Csaba (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A gazdasági társaságok szabályozási koncepciójának változása), az *Alkotmányjogi és politikatudományi Szekcióban* Smuk Péter (PhD, egyetemi adjunktus) és Vajda Norbert (ELTE TÁTK – A rendszerváltás társadalmi és térszerkezeti hatásai), Vigh Edit (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Értelmiség szerepe akkor és most), Gombóc Márta (ELTE BTK

Művelődéstörténeti Doktori Iskola – Az állami szimbólumok változásai a kelet-közép-európai alkotmányokban), Vincze Ibolya (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Állami funkciók és a fejlesztő állam paradigmája), Nagy Gusztáv (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Szükségünk van-e új Alkotmányra?), Palicz Róbert (ME Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A magyar közjog megújításának szükségessége – különös figyelemmel a globális kihívásokra), Horváth Zsolt (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A közbiztonság és a közbiztonsághoz való jog fogalmi elemzése), Kocsis Miklós (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A felsőoktatási jog fejlődési tendenciái), Mike Gyula (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Diszkrimináció-tilalom és Törökország), a *Büntetőjogi Szekcióban* Nyitrai Péter (PhD, tanszékvezető egyetemi docens) és Idzigné Novák Csilla (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A [jog]állami büntetőhatalom – rendszer, korlátok, garanciák), Sipter Orsolya Ajnácska (PPKE JÁK Doktori Iskola – A legsúlyosabb büntetések alakulása a rendszerváltástól napjainkig), Gaál Ildikó (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Néhány gondolat a vagyonelkobzás tárgyköréből), Rózsa Piroska (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A magzat helye jogrendszerünkben, különös tekintettel a büntetőjogban elfoglalt helyére), Szathmáry Zoltán (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A zaklatásról), Budaházi Árpád (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A poligráf helye és szerepe a büntetőeljárásban), Székely László György (ME Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A büntetőeljárás alapelvek, mint a jogállamiság garanciái), a Közigazgatási jogi Szekcióban Bencsik András (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A jogállam és a közigazgatás összefüggései – különös tekintettel a közigazgatási bíráskodásra), Gyurita Rita (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola / SZE ÁJK – A törvényességi felügyelet), Fodor István (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Büntető közigazgatás? Szokatlanul súlyos pénzbírságok bírósági ítélet nélkül), Erdődy Gyula (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A szabálysértési eljárás jogorvoslati rendszerének változása 1989-től napjainkig), Géczi Kinga (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A közigazgatási büntetőjog szabályozási anomáliái, különös tekintettel a pseudo normák rendszerére), Gellén Márton (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Hatásvizsgálat és megvalósíthatóság a regulációban), Török Ágota (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Az állami vagyonkezelés elmúlt 20 éve, kapcsolódva a közbeszerzési szabályok kialakulásához), Péntek Zoltán (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Közbeszerzések a helyi önkormányzati rendszerben), Pardavi László (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – Jogbiztonság az elmúlt 20 év vámigazgatási eljárásában, különös tekintettel a hatóság határozatának utólagos megváltoz-

tathatóságára), Patonai Andrea (SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola – A felsőoktatás reformja).

- **2009. május 9-én**, a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat Dísztermében (Győr), a győri Szent László Határőr Hagyományőrző Egyesület rendezésében, a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat és a Győr-Moson-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság támogatásával került sor a *Húsz éve hullott le a „vasfüggöny”* című konferenciára. Szakács Imre Győr-Moson-Sopron megyei közgyűlési elnök megnyitója után Pozsgay Imre egyetemi tanár, volt államminiszter („Az elektromos jelzőrendszer és műszaki zár társadalmilag, politikailag, erkölcsileg és műszakilag elhasználódott” – történelmet formáló idők hazánk életében), Sallai János ny. határőr ezredes, főiskolai tanár (A magyar „vasfüggöny” története az aknazár lerakásától az EJR bontásáig – tudományos-műszaki megközelítés), Nováky Balázs ny. határőr altábornagy, a Határőrség parancsnoka (Nemzetközi sajtótájékoztató: Hegyeshalom, 1989. május 2. – Gyökeres fordulat a határőrizetben és a Határőrség életében), Vidus Tibor ny. vezérőrnagy, volt kerületi parancsnok, majd igazgató (A Győri Határőr Kerület úttörő szerepe az EJR lebontásában és a határőrség szervezetének átalakításában), Kovács Gyula ny. h. ezredes, volt törzsfőnök (Az 1989-es augusztusi események a Soproni Határőrkerületnél), Szabadfi Árpád r. dandártábornok, megyei főkapitány (A rendőrség, mint a határőrség jogutód szervezete, hogyan segíti a határőr hagyományok ápolását) tartott előadást. A konferencia idején a megyeháza aulájában a Határőrség történetét bemutató kiállítást rendeztek.
- **2009. május 14-én**, a budapesti Pataky István Művelődési Házban, a Budapesti Fegyház és Börtön rendezésében került sor az *Antiszociális drogproblémák és bánásmód a börtönben* című konferenciára. Frank Tibor és Kökényesi Antal köszöntője után Huszár László, a BVOP főosztályvezetője (Börtönügy és drogprobléma – trendek és lehetőségek), Zacher Gábor, toxikológus, osztályvezető főorvos (Utak és tévutak, drogkarrier), Fiáth Titanilla és Nemszilaj Anita pszichológus (Budapesti Fegyház és Börtön – Testkép-zavar, testedzésfüggőség és szteroidhasználat a börtönvilágban), Nagy Zsolt addiktológiai konzultáns és Anonim Alkoholisták (A 12 lépéses önszűrt közösségek alapelvei és üzenetátadási gyakorlatuk a hazai fegyintézetekben), Harmatta János pszichiáter, pszichanalitikus, osztályvezető főorvos (Pszichoterápiás tevékenység szervezeti kontextusban), Kerezsi Klára kriminológus, docens, az OKRI kutatási igazgatóhelyettese (Antiszocialitás), Antal Albert, Hamula János, Benke Bálint, Gibiszer Éva és Deli Éva, az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet munkatársai (A büntetés-végrehajtás intézeteiben előforduló öngyilkossági kísérletek retrospektív elemzése 1999–2008 közötti időszakban a prevenció lehetőségeinek szempontjából), Lehoczki Agnes pszichológus (Igazságügyi

Megfigyelő és Elmegőyítő Intézet – Önkárosítás a börtönvilágban) és Fliegauf Gergely (Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszék – Kriminológia és börtönpszichológia: a differenciált asszociációs elmélet és a kognitívbehavior terápia kapcsolata) tartott előadást.

• **2009. május 14–15-én**, az MTA Történettudományi Intézetének Tanácsstermében, a Magyar–Bolgár Akadémiai Történész Vegyes Bizottság, az MTA Történettudományi Intézete, a BTA Történelmi Intézete, a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézetének Középkori és Koraújkori Történelmi Tanszéke és Modernkori Történelmi Tanszéke, a Budapesti Európa Intézet, a Balkán-tanulmányok Központ, a Magyar Országos Levéltár és a Thallóczy Lajos Alapítvány rendezésében került sor a *Politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális elitiek Közép- és Kelet-Európa államaiban a 19–20. században* című konferenciára. Előadást tartott Valeri Sztojanov (BTA Történelmi Intézete – A Jogok és Szabadság Mozgalmának korai történetéhez. A kisebbségi elitiek változása), Ress Imre (MTA Történettudományi Intézete – A dinasztikus tudományos elit nacionalizálódása az Osztrák–Magyar Monarchiában. A levéltárosi példa), Pandula Attila (ELTE Történelmi Intézete – A bolgár uralkodó elit kutatása a kitüntetések tükrében. Szász-Coburg Koháry Ferdinánd bolgár cár rendjelei és kitüntetései), Szabó Dániel (MTA Történettudományi Intézete – A magyar politikai (parlament) elit változása a dualizmus korában), Antoaneta Zapryanova (BTA Történelmi Intézete – A bolgár politikai elit születése a 19. század végén), Csorba László (MTA Történettudományi Intézete – Arisztokrácia és elit a 19. századi Magyarországon), ifj. Bertényi Iván (Pázmány Péter Katolikus Egyetem – „Konfliktus vagy kooperáció?” A multiethnikus bácskai elit a dualizmus korában), Bagdi Róbert–Demeter Gábor (Debreceni Egyetem – „Felemelkedés és deklasszálódás”. A társadalom átalakulásának statisztikai vizsgálata egy megyeszékhelyen a dualizmus korában), Marina Hrisztova (BTA Történelmi Intézete – A családi származás szerepe a bolgár társadalmi és politikai elit formálódásában), Seres Attila (MTA Történettudományi Intézete – A moldvai csángók. Egy elit nélküli népcsoport kialakulásának történelmi okai), Kolontári Attila (Kaposvári Egyetem – A szovjet külpolitikai vezetés átalakulásai a két világháború között), Egry Gábor (Politikatudományi Intézet – „Frontvonal, senki földje vagy erőd?” A magyar kisebbségi elit Romániában a nemzeti identitás és a regionális öntudat között 1918–1944), Blagoveszt Nyagulov (BTA Történelmi Intézete – A romániai bolgár kisebbségi elit a két világháború között), Penka Pejkovszka (BTA Történelmi Intézete – A magyarországi bolgár kisebbségi elit a két világháború között), Hornyák Árpád (Pécsi Tudományegyetem Történelmi Intézete – Egy önjelölt vezető. Szántó Gábor, a jugoszláviai magyarok „első embere” a két világháború között), Ritter László (MTA Történettudományi Intézete

– A jugoszláv kommunista pártelit átalakulásai az 1940-es és 1950-es években), Alekszander Gjurov (Budapesti Bolgár Kulturális Intézet – A bolgár és a magyar pártelit közös vörös palliumban 1956–1989. Azonosságok és különbségek), Kőszegi Margit (Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Hatalomból a kisebbségi létbe. A török etnikum helyzete és változása Bulgáriában a 19–20. század folyamán etnikai földrajzi aspektusból), Tomoki Watanabe (Szófia Szent Cirill és Metód Tudományegyetem – Az „István a király” című rockopera, mint a magyar kulturális ellenzék kutatásának forrása az 1980-as években), Iljana Marcseva (BTA Történelmi Intézete – A privatizáció és a bolgár gazdasági elit kialakulása Bulgáriában a 20. század végén), Jobbágy István (Selye János Tudományegyetem – Politikai elit és intézményrendszer Szlovákiában 1990–2004).

• **2009. május 26-án**, a TIT Kossuth Klubjában, a Magyar Történelmi Társulat előadássorozata keretében Frank Tibor egyetemi tanár (ELTE) tartott előadást *Kettős emigráció: Budapest–Berlin–New York. Magyar értelmiségi sorsok 1919–1945* címmel.

• **2009. május 29-én**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Kari Tanácsstermében, Pokol Béla kezdeményezésére, a SZTE ÁJK Jogelméleti Tanszékének és a PPKE JÁK Doktori Iskolájának szervezésében rendezték meg a *Jhering és jogelméletének hatása* című tudományos konferenciát, amelyen előadást tartott Zlinszky János (Jhering időszerezése), Pokol Béla (Jhering a modern jogtudomány fordulópontján), Paczolay Péter (Jhering és a jogász technika), Szabó Béla (A jurisprudentia, mint tudomány – Jhering álláspontja bécsi székfoglalója alapján), Karácsony András (A kényszer és a jog összefüggései), Frivaldszky János (Jog, jogosultságok, erőszak – jogfilozófiai kérdésfeltevések Jhering tanai nyomán), Bónis Péter (Jhering és az absztrakt dologi jogügylet tana), Csehi Zoltán (A jheringi „küzdelem a jogért” eszméisége napjaink magánjogában), Deli Gergely (Jhering imperatívuszai a társadalmi normák rendszerében), Gönczi Katalin (A jogi eszmék átvételének elméleti kérdései), Nagy Zsolt (Szociológiai jogelmélet vagy jogszociológia? – Jhering hatása a tengerentúlon), Nótári Tamás (Jhering hatása Fritz Schulz jogelv-tanára), Lábady Tamás (Szász-Schwarz Gusztáv – a „magyar Jhering”), Szabadfalvy József (A „magyar Jhering: Szász-Schwarz Gusztáv szerepe a hazai Jhering-recepcióban. Jogbölcséleti megközelítés), Szilágyi Péter (Jhering hatása az államelméletre), Filó Mihály (Franz von Liszt és a marburgi program. Jhering recepciója a büntetőjogi gondolkodásban).

• **2009. június 4-én**, a TIT Kossuth Klubjában, a Magyar Történelmi Társulat előadássorozata keretében Vonyó József PhD. egyetemi docens tartott előadást *Másolta-e Gömbös Gyula Mussoliniret és/vagy Hitlerre?* címmel.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Judit, PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék; **Deli Gergely**, egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék; **Domaniczky Endre**, PhD, civil referens, Budapest XVIII. Kerület Pestszentlőrinc–Pestszentimre Önkormányzata, a Nemzeti Civil Alapprogram tanácsagja; **Frey Dóra**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Király Lilla**, PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi és Jogsociológiai Tanszék; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Mezey Barna**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Pölöskei Ferenc**, akadémikus, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Karel Schelle**, CSc, egyetemi tanár, Brnói Masaryk Egyetem Jogtudományi Kar, Állam- és Jegtörténeti Tanszék (Masarykova Univerzita Brno, Právnická Fakulta, Katedra díjin státu a práva); **Szalma József**, CSc, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem Jogi Kara, Polgári Jogi Tanszék (Pravni Fakultet, Novi Sad); **Szuromi Szabolcs Anzelm O.** Praem., PhD, habil. tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Kánonjogi Tanszék; **Szakács Bence**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Jaromír Tauchen**, LL.M. Eur. Integration (Dresden), egyetemi tanár, Brnói Masaryk Egyetem Jogtudományi Kar, Állam- és Jegtörténeti Tanszék (Masarykova Univerzita Brno, Právnická Fakulta, Katedra díjin státu a práva); **Völgyesi Levente**, PhD, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék

Bibliotheca Iuridica
Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai
Miscellanea 29
HU ISSN 1587-5172

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jegtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget Word programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

DOMANICZKY, Endre: Beiträge zur Aufhebung des Zivilsektors in Ungarn (1945-1950)	1
PÖLÖSKEI, Ferenc: Das Wahlrecht und die Wahlsysteme in Ungarn zwischen 1848-1939	16
SHELLE, Karel: Transkarpatien als Teil von Tschechien zwischen den beiden Weltkriegen	28
TAUCHEN, Jaromír: Ungültigkeit des Münchener Abkommens	36
VÖLGYESI, Levente: Wirtschaftslenkende Normen in den Gemeindeordnungen der Städte in 17-18. Jh.	40

WERKSTATT

KIRÁLY, Lilla: Armenrecht in der Regelung der ungarischen Zivilprozessordnung von 1911	53
--	----

BILDERGALERIE

SZUROMI, Szabolcs Anzelm O.Praem.: Die Tätigkeit des Erzbischofs József Bánk als Kanonist	58
---	----

ÜBER BÜCHER

Wie wird aus dem angesehenen Richter ein Mittel der Durchführung in der Provinz? (Béli, Gábor: Die vier Richter der Adligen) - MEZEY, Barna	61
Rákóczi und die Erinnerung an die Landesversammlung zu Sárospatak - Studiensammlung anlässlich des 300. Jahrestages der Landesversammlung zu Sárospatak - KISS, Bernadett	63
Vor die Bücher von Mór Katona und Béni Grosschmid - BALOGH, Judit	65

RUNDSCHAU

Nach 90 Jahren über Trianon. Gedanken zum Band "Sub clausula" von Lajos Gecsényi, Gábor Máthé und ihren Mitarbeitern, erschienen 2008 in Budapest - SZALMA, József	76
Tausend Jahre Diözese Gyulafehérvár/Karlsburg/Alba Iulia. Wissenschaftliche Konferenz an der Pázmány-Péter-Universität der katholischen Kirche - FREY, Dóra	80
Varietas profectio - communis professio. Kurzbericht über das 5. Treffen der ungarischen Wissenschaftler des Römischen Rechts aus Ungarn und vom Jenseits der ungarischen Grenzen - DELI, Gergely	81
Öffentliche Disputation der Dissertation von Hermann Róbert in der Ungarischen Akademie der Wissenschaften - SZAKÁCS, Bence	82

NACHRICHTEN

Die Autoren dieser Nummer	88
---------------------------------	----

Ungarische Akademie der Wissenschaften - Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Béni GROSSCHMID (Benő Zsögöd)

(geboren in Máramarosziget am 6. November 1852 - gestorben in Visegrád am 7. September 1938): Jurist. Lehrer an der Rechtsakademie zu Nagyvárad/Großwardein/Oradea (1882-1885), an der Universität zu Kolozsvár/Klausenburg/Cluj-Napoca (von 1885) und an der Universität zu Budapest (1890-1928). Das Gesetz über die bürgerliche Ehe von 1894 ist größtenteils ihm zu verdanken. Als Student nahm er den Namen Zsögöd an, einen Teil des adeligen Familiennamens seiner Ahnen. Von 1904 benutzte er wieder den Namen Grosschmid. Die Ungarische Akademie der Wissenschaften wählte ihn 1901 zum korrespondierenden Mitglied. Seine wichtigsten Werke: Das Ehegesetz. I-II. (Bp., 1898-1901); Studien zum Privatrecht. I-II. (Bp., 1901); Vorträge zum Privatrecht. Normenlehre. I-II. (Bp., 1905); Kapitel aus dem Schuldrecht. I-II. (Bp., 1932-1933).

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Sarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István
Redakteur: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

JOGI NÉPRAJZ – JOGI KULTÚRTÖRTÉNET

Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből
Szerkesztők: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra

A jogi szimbólumok és a processzuális jelképek kutatása, a jogi kultúrtörténet a jogtörténet-tudomány kedvelt témája lett az elmúlt évtizedben. A hirtelen megpezsdült tudományosság újra felfedezte a jogi néprajzot is, ezt az Európában önálló mezsgyékkel, saját kutatási módszerekkel rendelkező tudományos terrénúmot. A jogtörténet- és a néprajztudomány találkozása öröndetes megújulást hozott, a jogi néprajz hazai viszonylatban is újraértékelt szerepváltozását. A kötet szerzői is arra vállalkoztak, hogy jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti, antropológiai, jogszociológiai és kutatástörténeti tanulmányokkal rajzolják újra a tudományterület határait, s ezzel is tisztálgjenek a tudományágat hazánkban meghonosító Tárkány Szűcs Ernő előtt. A tanulmánykötet, amely mind a szakemberek, mind az érdeklődők figyelmére érdemes lehet, a jogi néprajzot, a jogi kultúrtörténetet fókuszába helyező tudományközi párbeszéd egyik első eredménye.

ISBN: 978 963 2840 65 9 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009, 486 p.

Kahler Frigyes:

A NAGY TŰZVÖRÖS SÁRKÁNY TORKÁBAN

Koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956

Akik a vészterhes 20. század közepén a Jelenések könyvét olvasták, annál a résznl, hogy „...más jel is feltűnt az égen: íme egy hatalmas tűzvörös sárkány, amelynek hét feje volt és tíz szarva és hét fején hét korona”, könnyen asszociálhattak Sztálinra és birodalmára. 1945 után a Magyar Kommunista Párt, a megszálló szovjet hadsereggel a háta mögött offenzívát indított a kizárólagos politikai hatalom megszerzéséért. A politikai rendőrség megszervezése, a civil szervezetek és a polgári pártok elleni frontális támadás, a polgári és politikai jogok felszámolása, az államhatalmi ágak megosztottságának megszüntetése tág teret biztosított az egyre nyíltabb diktatúra számára, ezzel együtt koncepciók perек alkalmazására. A célkeresztben az első számú ellenség: az egyház és az általa képviselt istenhit állt. Kahler Frigyes új kötetében a bolsevik diktatúra ferences áldozatainak (Kiss Szaléz, Kriszten Ferenc Rafael, Károlyi Bernát) ügyeit vizsgálja, nem mellőzve a vizsgált korszak nemzetközi jogi normáinak számonkérését sem.

ISBN: 978 963 6621 9 02 Kairosz Kiadó, Budapest, 2009, 281 p.

Pomogyi László:

MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNETI KÉZISZÓTÁR

Az első magyar nyelvű alkotmány- és jogtörténeti fogalomtár közel 3000 szómagyarázatot tartalmaz a magyar történet- és jogtörténet-tudomány, a politikatörténet, valamint a művelődéstörténet területéről. A kézikönyv nem egy-egy korszak specialistái számára, hanem a magyar történelem és jogtörténet iránt érdeklődők általános tájékoztatására készült. A kötet – címével ellentétben – nem egyszerű szómagyarázatokat közlő szótár, sokkal inkább a jogtörténet-tudomány lexikona, amely gazdag információtartalommal, korábbi lexikális és szakirodalmi forrásokra támaszkodó szócikkével a mélyebb összefüggések feltárásához is segítséget nyújt: A vaskos kötetet szakemberek – jogászok, jogtörténészek, művelődéstörténészek stb. – és az érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathatja, hiszen megalapozza a tudományos diskurzus egyik legfontosabb elemét, a fogalmak pontos definícióját. A lexikális részt részletes bibliográfia egészíti ki.

ISBN: 963 9889 23 1 – M-érték Kiadó, Budapest, 2008, 1344 p.

Simándi Irén:

A NŐ VÁLASZTÓJOG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON 1848–1938

A kötet annak a nem kevés küzdelemmel járó útnak a legfontosabb állomásait mutatja be, amelyek a nők választójogának megvalósulásához vezettek. A választójogi küzdelmek Magyarországon az 1900-as évek elején kezdődtek. A jog-egyenlőségért indított harcban a kérdéssel foglalkozó aktivistáknak sikerült a társadalom jelentős részét a nők választójogának kérdésében a jogegyenlőség oldalára állítani. Ez a folyamat 1917 végére–1918 elejére érte el tetőfokát. A propaganda sikeréhez nagyban hozzájárult a nők egyre jelentősebb részvétele a gazdasági és társadalmi élet különböző területein, valamint a világháborúban betöltött szerepük, áldozatos munkájuk, helytállásuk a hátszágban. A változó sikereket hozó próbálkozások végül elvezettek az 1925:26. tc. megszületéséhez, amely – bizonyos korlátozásokkal – deklarálta a női választójogot. A küzdelem azonban tovább folytatódott a választójogi törvény módosításáért, a jogkiterjesztésért és a nők további egyenjogúsításáért. Az általános, egyenlő és titkos választójogot végül az 1945:8. tc. biztosította.

ISBN: 978 963 6931 69 8 – Budapest, Gondolat Kiadó, 2009, 196 p.

Marcus Tullius CICERO:

A TÖRVÉNYEK

A kötet Cicero *A törvények* (De legibus) című műve három könyvének és fennmaradt töredékeinek első teljes és megbízható magyar fordítását tartalmazza. A szöveg értelmezését a fordító, Simon Attila klasszika-filológus, filozófiatörténész (Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar) jegyzetei, utószó és jegyzetszótár segíti. A *törvények*-ben Cicero – a platóni Állam és a Törvények mintájára – Az állam (De re publica) párdarabját írta meg. Az első könyvben a jog filozófiai megalapozására vállalkozik egy természetjogi elmélet kifejtésének keretében, a második könyvben a vallási törvényeket ismerteti és magyarázza, végül a harmadikban az állami tisztségek és intézmények rendszerét fejtegeti és kommentálja. A mű alapvető vonása a görög politika-, erkölcs- és jogfilozófiai hagyomány ötvözése a római politikai berendezkedés elveivel és intézményeivel, valamint a hagyományos római erkölcsök világával. A törvények alapvető antik szöveg nemcsak a római jog, de a politika- és jogfilozófia, a római politikai intézmények és a történelem, valamint a vallástörténet tanulmányozásához.

ISBN: 978 963 6930 34 9 – Gondolat Kiadó – Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kiadványai, Budapest, 2008, 128 p.